

**РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD**

Ахмет ТОҚТАБАЕВ
Әбсаттар ДЕРБІСӘЛІ
Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
Бауыржан БАЙТАНАЕВ
Бүркітбай АЯҒАН
Георгий КАН
Ғаділбек ШАЛАХМЕТОВ
Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ
Ерлан СЫДЫҚОВ
Жұлдызбек ӘБІЛХОЖИН
Зиябек ҚАБЫЛДИНОВ
Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
Қаржаубай САРТҚОЖАУЛЫ
Марат ТАЖИН
Махмұд ҚАСЫМБЕКОВ
Мұхтар ҚҰЛ-МҰХАММЕД
Нұрсан ӘЛИМБАЙ
Уәлихан ҚАЛИЖАН
Хангелді ӘБЖАНОВ

Ахмет ТОҚТАБАЕВ
Абсаттар ДЕРБИСАЛИ
Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
Бүркітбай АЯҒАН
Георгий КАН
Ғадильбек ШАЛАХМЕТОВ
Дихан КАМЗАБЕКҰЛЫ
Ерлан СЫДЫҚОВ
Жұлдызбек АБЫЛХОЖИН
Зиябек КАБУЛДИНОВ
Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
Қаржаубай САРТҚОЖАУЛЫ
Марат ТАЖИН
Махмұд КАСЫМБЕКОВ
Мұхтар ҚҰЛ-МҰХАММЕД
Нұрсан АЛИМБАЙ
Уәлихан КАЛИЖАН
Хангелды АБЖАНОВ

Akhmet TOKTABAYEV
Absattar DERBISALI
Baglan MAYLYBAYEV
Baurizhan BAYTANAYEV
Burkitbay AYAGAN
Gadilbek SHALAKHMETOV
Georgy KAN
Dikhan KAMZABEKULY
Yerlan SYDYKOV
Zhuldyzbek ABYLKHOZHYN
Ziyabek KABULDINOV
Imangali TASMAGAMBETOV
Karzhaubay SARTKOZHAYLY
Marat TAZHIN
Mukhtar KUL-MUKHAMMED
Makhmud KASSYMBEKOV
Nursan ALIMBAY
Ualikhan KALIZHAN
Khangeldi ABZHANOV

ТАЙНЫ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В КАРТЕ ФРА МАУРО

ҚАНЫМ ҚАЙДА ТӨГІЛГЕН...

ПРЕРВАННАЯ ИСТОРИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

«Mangi El» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы
02.08.2013ж. ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркеліп,
№13768-Ж куәлігі берілген.
Құрылтайшы: «Қазақстан тарихшылары ұлттық конгресі»
қоғамдық бірлестігі

Международный научно-популярный исторический журнал «Mangi El»
Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК
Свидетельство №13768-Ж от 02.08.2013
Учредитель: Общественное объединение
«Национальный конгресс историков Казахстана»

International popular scientific historical magazine "Mangi El"
Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan, Certificate № 13768-Ж from 02.08.2013
Founder: public association
«The National Congress of the Historians of Kazakhstan»

Бас редактор:
Ерлан СЫДЫҚОВ
Жауапты редактор:
Ержан САДВАҚАСОВ
Қазақ бөлімінің редакторы:
Базарбек ТҮКІБАЙ
Ағылшын бөлімінің редакторы:
София ОСПАНОВА
Журналистер:
Дина ИТСАТОВА
Олег ТАРАН
Техникалық редакторы
Артем ДЕМИДОВ
Дизайн, верстка:
Динара СЕМБАЕВА
Фотограф:
Ербол ЕРДЕНБЕК

Главный редактор:
Ерлан СЫДЫКОВ
Ответственный редактор:
Ержан САДВАКАСОВА
Редактор казахской редакции:
Базарбек ТУКИБАЙ
Редактор английской редакции:
София ОСПАНОВА
Журналисты:
Дина ИЦАТОВА
Олег ТАРАН
Технический редактор
Артем ДЕМИДОВ
Дизайн, верстка:
Динара СЕМБАЕВА
Фотограф:
Ербол ЕРДЕНБЕК

Editor-in-chief:
Yerlan SYDYKOV
Managing editor:
Yerzhan SADVAKASSOVA
Editor of Kazakh version:
Bazarbek TUKIBAY
Editor of English version:
Sofya OSPANOVA
Journalists:
Dina IGSAUTOVA
Oleg TARAN
Technical editor
Artem DEMIDOV
Designers, pagemakers:
Dinara SEMBAYEVA
Photographer:
Yerbol YERDENBEK

Мекенжай:
Қазақстан Республикасы,
010008, Астана қаласы,
Қ. Сәтбаев көшесі, 2,
А.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Бас әкімшілік ғимарат, 136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(ішкі байланыс: 31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Таралымы: 3000 дана
Шығу мерзімі:
екі айда 1 рет

Журнал «Print House Gerona»
баспаханасында басылып шықты.
Мекен-жайы: Алматы қаласы,
Сәтбаев көшесі 30А/3, офис 124

Контакты:
Казахстан, 010008,
г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2,
Евразийский национальный
университет имени А.Н. Гумилева
Главный административный корпус,
136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (вн.31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Тираж: 3000 экз.
Периодичность:
1 раз в два месяца

Отпечатано в типографии
«Print House Gerona»
г. Алматы, ул.Сатпаева, 30А/3,
офис 124

Contacts:
010008, K. Satpayev str. 2,
Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian
National University
The main administrative campus,
office 136
Tel.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (internal 31-116, 31-118)
E-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Circulation: 3000 issues
Periodicity:
once every two months

Printed in «Print House Gerona»
printing-office.
Almaty, Satpayeva street, 30A/3,
office 124

МАЗМҰНЫ • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENT

EDITOR-IN-CHIEF'S WORD

БІР ХАЛЫҚ. БІР ЕЛ. БІР ТАҒДЫР / ОДИН НАРОД. ОДНА СТРАНА. ОДНА СУДЬБА / ONE NATION. ONE COUNTRY. ONE DESTINY.

- 8-15** Ә. Нысанбаев. Көшбасшы
А. Нысанбаев. Призван быть Лидером
A. Nysanbayev. To be a Leader
- 16-18** М. Әуезов. «Мыңжылдыққа саяхат алғашқы қадамнан басталады»
М. Ауэзов. «Путешествие в тысячу ли начинается с первого шага»
M. Auezov. «A journey of a thousand miles begins with a single step».
- 19-23** О. Сүлейменов. Біз – Мәңгілік елдің ұрпағы!
О. Сулейменов. Мы – народ Мангілік ел!
O. Suleymenov. We are the People of Mangilik El!
- 26-29** Л. Чернов. 2015 жылдың көктемі
Л. Чернов. Весна 2015 года
L. Chernov. Spring 2015
- 30-33** Ш. Исмаилов. Карлаг. Сан тағдыр
Ш. Исмаилов. Карлаг. Судьбы народов
Sh. Ismailov. Karlag. Fates.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ – 550 / КАЗАХСКОМУ ХАНСТВУ - 550 / KAZAKH STATEHOOD IS 550 YEARS OLD

- 36-41** Р. Абазов. Фра Мауро картасының мәні
Р. Абазов. Читая карту Фра Мауро
R. Abazov. Reading of Fra Mauro's Map
- 44-53** С. Аққұлы. Кенесары хан. Қазақ хандығының үзілген тарихы
С. Аккулы. Кенесары хан. Прерванная история Казахского ханства
S. Akkuly. Kenesary khan. The severed History of Kazakh khanate

ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА / В ПОТОКЕ ИСТОРИИ / IN THE STREAM OF HISTORY

- 58-63** Н. Екеев. Тарих қайшылығы
Н. Екеев. Парадоксы истории
N. Ekeyev. The paradoxes of History

КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ / ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ / THE GREAT HERITAGE OF NOMADS

- 68-75** Б. Еженханұлы. Ел тарихы үшін
Б. Еженханұлы. Об искажении писем Абылай хана и печати Кабанбай батыра
B. Yezhenkhanuly. On misrepresentation of Abylay khan's letter and the seal of Kabanbay batyr

ОТАНДАСТАР / СООТЕЧЕСТВЕННИКИ / COMPATRIOTS

- 78-83** Б. Аяған. Ноғайлар. Ауада ұшқан алты қаз
Б. Аяган. Ногаи. В поисках лучшей доли.
B. Ayagan. Nogays. Searching for better life.
- 84-89** Ұ. Үмітқалиев. Қажы туралы естелік
У. Умитқалиев. Хадж в Память
U. Umitkaliyev. A Hadj in Memory

АШАРШЫЛЫҚ

- 92-97** Х. Есенқарақызы. Қаным қайда төгілген?..
Х. Есенқарақызы. Там, где кровь моя пролилась...
Kh. Yesenkarakyzy. Where my blood was spilled...
- 98-105** Н. Омашұлы. Бұғауланған сана, бұлталақтаған баспасөз
Н. Омашулы. Слово в мертвых тисках Голощекина
N. Omashuly. The timeless word under Goloschekin's regime.

ЖУСАН/ ДЖУСАН /ZHUSSAN

- 108-117** К. Каренов. Қайта оралу
К. Каренов. Я вернул тебе брата, отец!
K. Karenov. I returned your brother, Father!

МЕН ЖАНБАСАМ.../ ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ /IN ORDER TO BE

- 120-125** Б. Түкібай. Ақселеу
Б. Тукибай. Акселеу
B. Tukibay. Akseleu
- 126-131** Е. Сәдуақасова. Аtpандар!
Е. Садвакасова. Не стреляй!
Ye. Sadvakassova. Do not shoot!

ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ / ЦЕНА ПОБЕДЫ / THE PRICE OF VICTORY

- 134-139** О. Таран. «Батырлар жолымен – жарқын болашаққа»
О. Таран. «Батырлар жолымен – дорогой Славы»
O. Taran. «Batyrlar zholyemen – on the path of Glory»
- 142-147** Д. Игсатова. Айып ротасындағы қазақ аруы
Д. Игсатова. Казахская графиня из штрафроты
D. Igsatova. Kazakh countess from a penal Company
- 148-153** С. Дүйсен. Рейхстагқа ту тіккен қазақ
S. Duysen. Kazakh who Planted a Victory Flag over the Reichstag
- 154-157** М. Құсайынов. Өткенге – парыз, келешекке – жауапкершілік
М. Кусаинов. Долг перед прошлым, ответственность перед будущим
M. Kusainov. A Duty to the Past, a Responsibility to the Future

Ерлан СЫДЫҚОВ,
главный редактор «Mangi El»

6 июля мы отмечаем две знаменательные даты – 75-летие Нурсултана Абишевича Назарбаева и День Астаны. Сегодня столица Казахстана не воспринимается без имени Назарбаева – это современный номоканон нашей ментальности. Имя Назарбаева неотделимо от народа. Ибо, давая оценку жизни и деятельности Президента, мы фактически оцениваем себя, потому что не просто живем с ним в одно время, но живем одной жизнью, как и сам Президент

ОДНОЙ ЖИЗНЬЮ С НАРОДОМ

Мир меняется. Настолько неожиданно, с такой разительной быстротой, что порой теряешься в оценках, иногда не успевая в суете дня углубиться в вопрос: к худшему или лучшему? Мы, естественно, соотносим перемены у ближних и дальних соседей с собственной жизнью, интуитивно понимая и с благодарностью принимая абсолютные преимущества стабильности политической системы, поступательного развития экономики. И то и другое – аподиктическая, то есть убедительная, достоверная, неопровержимая заслуга Первого Президента Казахстана Нурсултана Абишевича Назарбаева.

Выбор народа

Жизнь нации – это каждодневный плебисцит, – гласит формула Эрнеста Ренана (XIX век). Однако совершенно очевидно, что поверхностное понимание матрицы Ренана ведет к профа-

нации демократии.

Безусловно, народ, каждый индивид, должны предпринимать сознательные усилия в совершенствовании бытия. На современные политические процессы влияет множество внешних факторов. Возможность целевого регулирования накладывает драматический отпечаток на стремление народов к независимости, государств – к суверенитету. Риск внешнего воздействия предопределяет постоянное беспокойство – в этом сущность современного понимания «каждодневного плебисцита». В его основе должен всегда находиться общий идейный и культурный процесс, не столько творимый политической элитой и конструируемый учеными, сколько ощущаемый народом, нацией, объединенной общей идеей, обсуждаемым и принимаемым проектом будущего. Вот тогда плебисцит, творимый ежедневно в наших душах, приводит к единому, согласованному результату.

Проект, множащий счастливые человеческие судьбы

Тенденции развития независимого Казахстана только подтверждают правильность выбора народа. Все действия Нурсултана Абишевича судьбоносны для всей страны, каждого ее жителя.

Сегодня красавица Астана сияет в лучах утреннего солнца, устремляясь в грандиозных помыслах ввысь иглами потрясающих зданий, и мало кто вспоминает о том, при каких драматических обстоятельствах принималось решение о переносе столицы. Многим умам тогда главной задачей казалось решение насущных экономических проблем. Страна все еще испытывала последствия системного кризиса, возникшего после выхода из состава прежнего союзного государства.

Но, внезапно Президент Назарбаев принимает решение о переносе столицы, разработав долгосрочный план строительства нового современного мегаполиса. А спустя всего несколько лет уже сам проект переноса столицы и строительства Астаны эксперты единодушно назвали «локомотивом», потянувшим всю экономику страны по пути роста.

«Отныне и на века здесь, в центре огромной страны, будут приниматься решения, судьбоносные для народа. Здесь теперь бьется сердце нашей Родины. Отсюда Казахстан будет определять свою историческую судьбу в преддверии третьего тысячелетия», – заявил Президент 11 декабря 1997 года.

Назарбаев сумел увлечь идеей строительства новой столицы политиков, администраторов, экономистов, финансистов, ученых, специалистов в области градостроения, деятелей культуры. Многие сравнивают его талант с гением Петра I, который так же неожиданно перенес столицу из Москвы на берега Невы. Удержаться от этого сравнения трудно: и Санкт-Петербург, и Астана красивы в своей необычности. Однако нельзя забывать, сколько человеческих жертв повлек за собой проект Петра I, в то время как проект нашего Президента лишь множит счастливые человеческие судьбы.

Поступь Президента

Нурсултан Абишевич Назарбаев – выдающийся политик, достойный уважения и пристального внимания, как любое редкое явление. Но народ наш вполне начитан об исторических примерах, искушен в проблемах личностной регуляции политики. И в любой другой ситуации мог бы эксплицитно изложить знание истории, уповав на иной выбор. Однако Президент Назарбаев – это и есть наша история, которую он создает перед нашим взором. Он заслужил право быть лидером именно действиями, поступками, множеством решительных и запоминающихся шагов, настолько эффективных и своевременных, что народ, выдавая мандат доверия, осознает, делает ставку на стабильность, благосостояние, ассоциируемые с именем Президента.

В 100 шагах есть и твой!

Его лидерство неоспоримо. Он постоянно генерирует идеи. На прошедшем 11 марта 2015 года XVI съезде партии «Нур Отан» Нурсултан Назарбаев выдвинул пять институциональных реформ для укрепления государственности. Факт сам по себе вполне онтологичный, поскольку мы привыкли к его активности. Но поражает абсолютная практичность, жизненность идей, присущая молодому, энергичному уму,

жаждущему творить перемены на благо страны.

Во-первых, речь идет о формировании современного профессионального и автономного государственного аппарата. Казалось бы, госаппарат есть давно. Однако Президент видит застарелые «болячки»: покровительство, кумовство, застой. Пора изживать.

Вторая реформа касается обеспечения верховенства закона, гарантирующего права собственности, создающего условия для предпринимательской деятельности, охраны договорных обязательств. Речь идет в том числе об обеспечении открытости судей, органов внутренних дел. Немаловажный фактор: зарубежные и отечественные инвесторы должны быть уверены в справедливости казахстанского правосудия.

Третья обращает внимание на индустриализацию и экономический рост, основанный на диверсификации.

Четвертое направление – формирование нации единого будущего. Президент еще раз подчеркнул, что все граждане должны пользоваться одним объемом прав, нести один груз ответственности и иметь доступ к равным возможностям. На базе идеи «Мәңгілік Ел» формулируются замечательные принципы: гражданское равенство; трудолюбие; честность; культ учености и образования; светская страна – страна толерантности. Залог консолидации общества Президент видит в развитии триединства языков – казахского, русского и английского. Это его неизбывный императив.

Пятая – нацелена на формирование транспарентного и подотчетного государства. «Пять институциональных реформ – это пять шагов, которые страна должна пройти именно в такой последовательности. Только в таком случае наши реформы будут эффективны, а общество и государство будут едины и стабильны», – считает Глава государства.

Мечта народа – мечта Президента

Новые инициативы Президента Назарбаева учат смотреть вперед и заботиться о будущем народа. Его бьющая через край энергия созидания – пример молодым и умудренным опытом людей. Он – настоящий патриот страны и сын своего народа. Я нахожу стратегии развития и в его идее Мәңгілік Ел, и в содержании Послания народу Казахстана «Нурлы жол – путь в будущее». Это масштабная программа, открывающая путь развития страны на основе сохранении мира, добрососедства, согласия.

Кому из нас не приходилось наблюдать ясными ночами за Млечным путем? Мы испытываем волнение, когда в далеком, непознанном пытаемся разгадать сокрытую тайну. «Нурлы жол» – наш Млечный путь. Мы не просто направляем взор ввысь в поисках ответов на вопросы бытия и мироздания. Нурсултан Абишевич Назарбаев своим устремлением в светлый путь отчетливо напоминает Утеген-батыра, героя поэмы Жамбыла, звавшего соотечественников к новой жизни.

Человечество всегда искало путь к совершенству. Мечтал о счастье для кочевого народа, сполна хлебнувший горя, и Жамбыл.

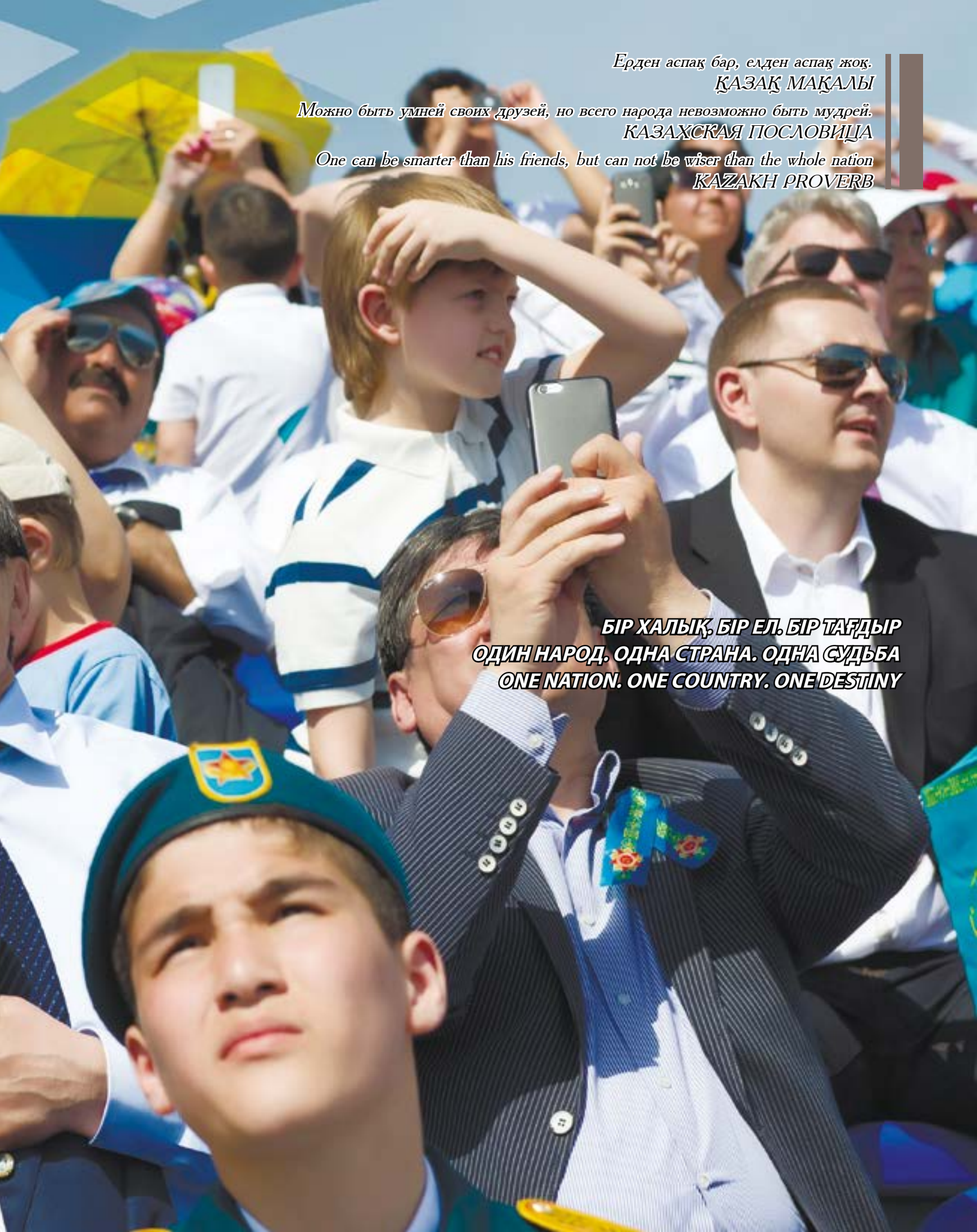
Помнит его заветы и Нурсултан Абишевич Назарбаев, вдохновляя казахстанцев идеей «Нурлы жол». Проявлять толерантность друг к другу, оставаясь преданными своей земле, патриотами своей страны – это ли не есть тот самый Млечный путь, где воплощаются в реальность наши мечты.

*Ерден аспақ бар, елден аспақ жоқ.
ҚАЗАҚ МАҚАЛЫ*

*Можно быть умней своих друзей, но всего народа невозможно быть мудрей.
КАЗАХСКАЯ ПОСЛОВИЦА
One can be smarter than his friends, but can not be wiser than the whole nation
KAZAKH PROVERB*

**БІР ХАЛЫҚ. БІР ЕЛ. БІР ТАҒДЫР
ОДИН НАРОД. ОДНА СТРАНА. ОДНА СУДЬБА
ONE NATION. ONE COUNTRY. ONE DESTINY**

КӨШБАСШЫ

Әбдімәлік НЫСАНБАЕВ,
ҚР ҰҒА академигі

1991 жылдың 29 қарашасы күні Лондонда өткен баспасөз мәжілісінде сөйлеген сөзінде Ұлыбританияның сол кездегі премьер-министрі Маргарет Тэтчер: «Қазір әлемде ірі әрі өте ықпалды төрт-бес саясаткер болса, солардың арасында Н. Назарбаев та бар. Мен оған қатты сенемін, сондықтан да оның Қазақстанда жүзеге асырып жатқан іс-әрекеттерінің бәріне келісемін», – деп атап өткен еді.

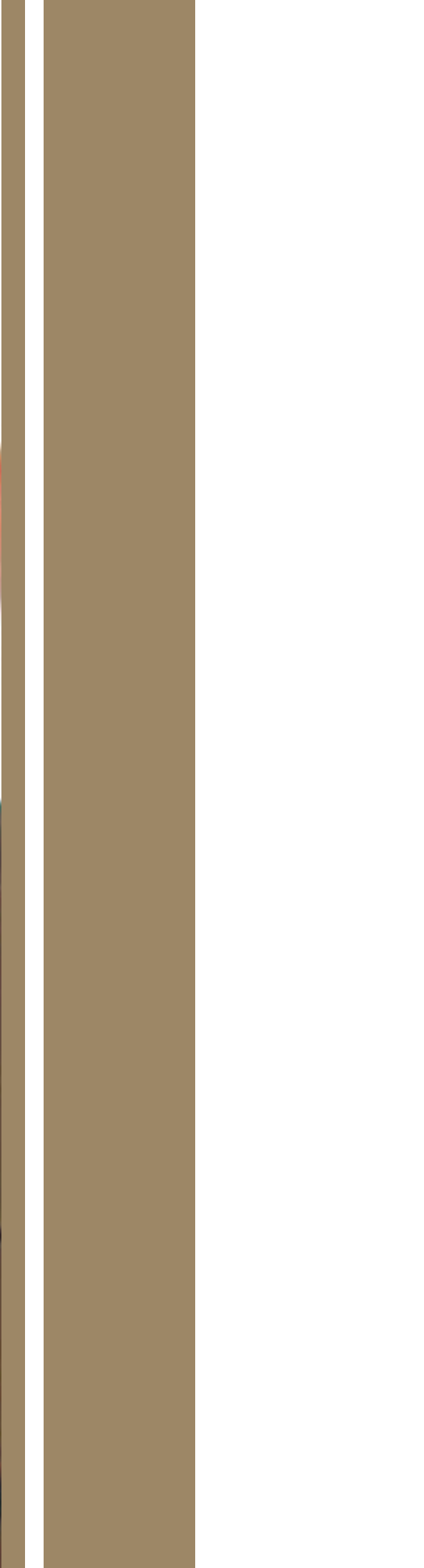
Философиялық дәстүрге, әсіресе Шығыс философиясына иек арта отырып, біз Президенттің бірқатар адамгершілік қасиеттерін бөле-жарып айта аламыз: ол, ең алдымен – төзімділік мәдениетін, халықтардың өзара түсіністігі мен келісімін қалыптастыруға ықпал етіп, сенім тудыратын әлеуметтік әділеттілікке ұмытылатындығы. Президенттің екінші бір маңызды қасиеті – күллі әлемдік қауымдастықтың – Шығыстың да, Батыстың да барша тәжірибесін түгел қамтитын кең ауқымды ойшылдығы. Унитарлық мемлекеттің тәуелсіздігін, ұлттық қауіпсіздігі мен территориялық біртұтастығын әрі қарай нығайтуды қамтамасыз ететін бағыт бойынша басқару тек барлық жағынан да әмбебап, ойлау қабілеті өте кемел президенттің ғана қолынан келері анық. Туған елінің болашағы мен дамуын әлемдік тарих үдерісімен бағамдаған Елбасы мемлекеттік саясатты ұлттық мүдде мен ұлттық бірлікті есепке ала отырып, оны сақтау мен нығайту тұрғысынан жүргізуді көздейді. Президентіміздің жеке адамгершілігі мен демократиялық қисында ойлауы оның жоғары ғылыми-теориялық деңгейін ғана емес, саяси түйсігі мен сезімталдығын да білдіреді. Ал олар тарихи тұрмыстың үздіксіздігімен, әлемді дәстүрлі және ұлттық бейнеде тану көзқарасымен тығыз байланысты.

Парасат-пайымы мен ерік-жігері дәуір бейнесін айқындайтын айрықша адамдар болады. Осы заманғы ең танымал саяси көшбасшылардың бірі, әлемдік аренада жас республиканың егемендігі мен қадір-қасиетін орнықтыра біліп, елін жаңа, соны жолмен алға қарай өзінің саяси ұстанымын батыл да үздіксіз бастап келе жатқан, болжампаздық пен саяси көрегендік танытып, өз халқының тағдыры, бұл ғана емес, әлем тағдыры үшін тарихи жауапкершіліктің бар салмағын иығына артқан – Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев – сондай нар тұлға.

Оның өмірбаянын халқы мен елінің өмірбаяны мен тарихынан тыс қарастыруға болмайды. Ол өз бойына халқымыздың талай ұрпағы, замандастары армандаған құндылықтардың барлығын жинақтап, соларды жүзеге асыра білді. Ол өз халқының өмірін түлетіп, олардың алдынан бұрын-соңды болмаған көкжиек ашып берген ұлы тарихи өзгерістердің куәгері болудан гөрі, соларға белсенді араласушы және оларды іске асырушы тұлға болып табылады.

Елдің алдағы онжылдықтарда даму болашағын айқындайтын «Қазақстан-2050» Стратегиясын жасау мен оны бірте-бірте іске

асыру Н. Назарбаев есімімен тікелей байланысты. Президент осы негізде қазақстандық қоғамның ерекше даму жолын жасады, ол «Саяси-әлеуметтік тұрақтылықтан – жүйелі жаңару арқылы – бүкіл республиканы гүлдендіру» үндеуіне келіп саяды. Немістің данышпан ойшылы Гегель: «Өз заманының ұлы адамы – сол заманның еркін сөзбен жеткізіп бере алатын, сол өз заманына өзінің еркі қандай екенін айтып, әлгі ерікті іске асыра алатын жан. Оның істегендері – сол тұлғаның жүрегі мен ол өмір сүрген заманның мән-мағынасы, ол өз уақытын тиімді пайдалана алады», – деп жазған еді. Осы сөз Қазақстан Республикасының жаңаша тарихындағы рөлі аса зор біздің Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың тұлғасын дәл сипаттайды. Әлемдік тарихтың дамуына айрықша белсенді ықпал ететін, өз елінің тарихын айқындайтын мұндай кең ауқымды ойшыл тұлғалар керемет көп қырлы болып келетіні де шындық. Президентімізді құрмет тұтып, оны қатты сыйлайтын барша әлем жұртшылығы Н. Назарбаевтың бүкіләлемдік тарихи іс-қызметіне: «Ол өз еліндегі бейбітшілік пен келісімді ғана қамтамасыз етіп қоймай, қазіргі күнгі әлем халықтары арасындағы бейбітшілік пен достықты нығайтуда да үлкен рөл атқарады, сондықтан да

әлеуметтік түйсікке, ұйымдастырушылық талантқа, дана және ғажайып көрегендікке, халықаралық қатынастардағы аса шиеленісті түйіндер мен қайшылықтарды шешу іскерлігіне ие, жаһандық дағдарыс кезі мен одан кейінгі өсу мен дамуда өз бағытын қатаң әрі табанды түрде жүргізетін тарихи тұлға», – деп баға берілді. Н. Назарбаев бір қарағанда бір-бірімен қабыспайтын нәрселерді үйлестіре алады: ол билік биігінде отырғанына қарамастан, өз бойындағы кеңпейілділік пен жылы жүректілікті, рухани тепе-теңдік пен үйлесімділікті жоғалтпаған. Ол бұл қасиеттерін тек Қазақстанның ғана емес, халықаралық қауымдастықтың да әлеуметтік шынайылығына қызмет еткізуге ұмтылады. Өз халқының рухани құндылықтарына жан-тәнімен берілген адам әрқашан да басқа халықтардың мәдениеті мен тілін, дәстүрін сыйлап, құрметтейді, олардың әлемді өздеріне тән ұлттық ерекшеліктеріне сай көру құқығына ие болады. Осыдан өзара келісім мен түсіністік пайда болады. Тәуелсіз Қазақстанның әлемдегі қазіргі заманғы рухани жағдайға енгізіп отырған баға жетпес тәжірибесі, міне, содан бастау алады. Сондықтан Н. Назарбаевтың пәлсапасы бұл – жаңа өзара түсіністіктің интегралдық философиясы, оның негізінде Шығыс пен Батыс мәдениеттері арасындағы тиімді мәдениаралық сұхбат жатыр.

Қазақстан өзінің жиырма үш жылдағы әлеуметтік және экономикалық дамуында ғажайып нәтижелерге қол жеткізді. Бұл нәтижелерге қол жеткізу Елбасының көрегендігі мен іс-әрекеттегі бірізділігінің және оларды іске асыруға орасан зор күш-жігер жұмсауының арқасында ғана мүмкін болды. Н. Назарбаев ұсынған «Қазақстан-2050» Стратегиясы бірден-бір дұрыс бағдарламалық құжат болып шықты. Ол қазір де, болашақта да әлемдік жаһандану жолындағы бұрқ-сарқ қайнаған толқында Қазақстан бағытын көрсетер бағдаршам – темірқазық жұлдызы бола бермек. Бағытқа «қатарға қосу» емес, өсуді арттыратын «ақылды білім экономикасы» алынған. Бұл шығыстық ойлау ұстанымына сай келеді. Онда «Әрқашан да ағыстан жоғары алу керек, ылғи да орташа көрсеткіштердің бәрін көтеруге ұмтылып, нәтижесінде табысқа кенелу қажет. Ол халық жұмсаған барлық күш-жігердің шынайы мөлшеріне сай ақиқат сәтіне сәйкес келуі тиіс» делінген.

Н. Назарбаевтың жоғары адамгершілік қасиеті мен рухани миссиясы нақ сонымен айқындалады. Мұны ол, міне, 23 жыл бойы адал атқарып келеді. Ол – Шығыс пен Батыс халықтарының рухани ұмтылысын біріктіретін бітімгерлік миссиясы. Шынында, бұл оңай шешім емес-тін. Нұрсұлтан Әбішұлы тау шыңдары күн сәулесімен нұрланған, көктем кезінде алма бақтары гүлдеп, көшелері жасыл желекке бөленетін ару қала Алматыны жан-тәнімен сүйді. Бірақ, соған қарамастан, 1998 жылдың 6 шілдесі күні (бұл – оның туған күні) Жоғарғы Кеңес Сессиясының кеңейтілген мәжілісінде астананы басқа жерге көшіру туралы ойын ортаға салды. Залдың бұл ұсынысқа таңқалғандығы соншалық, көпшілік жұрт Президенттің туған күнін ұмытып та кетті. Президент осы ойын айту арқылы халықтың көңілін

НҰРСҰЛТАН ӘБІШҰЛЫ ТАУ ШЫҢДАРЫ КҮН
СӘУЛЕСІМЕН НҰРЛАНҒАН, КӨКТЕМ КЕЗІНДЕ АЛМА
БАҚТАРЫ ГҮЛДЕП, КӨШЕЛЕРІ ЖАСЫЛ ЖЕЛЕККЕ
БӨЛЕНЕТІН АРУ ҚАЛА АЛМАТЫНЫ ЖАН-ТӘНІМЕН
СҮЙДІ. БІРАҚ, СОҒАН ҚАРАМАСТАН 1998 ЖЫЛДЫҢ
6 ШІЛДЕСІ КҮНІ (БҰЛ – ОНЫҢ ТУҒАН КҮНІ) ЖОҒАРҒЫ
КЕҢЕС СЕССИЯСЫНЫҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН МӘЖІЛІСІНДЕ
АСТАНАНЫ БАСҚА ЖЕРГЕ КӨШІРУ ТУРАЛЫ
ОЙЫН ОРТАҒА САЛДЫ. ЗАЛДЫҢ БҰЛ ҰСЫНЫСҚА
ТАҢҚАЛҒАНДЫҒЫ СОНШАЛЫҚ, КӨПШІЛІК ЖҰРТ
ПРЕЗИДЕНТТІҢ ТУҒАН КҮНІН ҰМЫТЫП ТА КЕТТІ

ол тек Орталық Азия аймағында ғана емес, бүкіл посткеңестік кеңістіктегі саясаткерлердің арасында сенімді түрде лидерлік рөлін сақтап, жер шарындағы басқа аймақтарға қатысты жауапты шешімдер қабылдауға күшті ықпал ететін саяси ұстанымы бар тұлға. Сондай-ақ, ол ғылыми болжағыштық дарынға,

дағдарыстан басқа жаққа бұруды ойлаған еді. Мұндай қиын-қыстау кезде астананы басқа жерге қалай көшіруге болады? Толқыған жұрт не айтпады дейсің?! Расында, сол кезде Президентті қолдаушылар саны тым аз-тын. Бірақ ол жас Республиканың геосаяси, экологиялық, экономикалық мәселелерін тек күтпеген, оқыс іс-әрекетке бару, яғни батыл қадамға барып, парадигманы ауыстыру, экономикалық және әлеуметтік күштердің бәрінің импульсін жаңарту арқылы ғана шешуге болатынын жақсы түсінген-ді. Бұдан басқа Астана жаңа дәуірдегі жаңа тәуелсіз мемлекеттің символы болуы тиісті. Себебі, қазақ мәдениеті бағзы замандардан бері-ақ терең символизмдермен ерекшеленген ғой. Бұл – ұлттық рух жемісінің көрінісі.

Әлбетте, Елбасы қандай тәуекелге бел бұғанын жақсы түсінді. Мәселе Президент ретінде оның жеке тағдырына да байланысты болатын. Әңгіме ол өзінің осы ауқымды жобасын жүзеге асыра ала ма, олардың келешегінің зор екендігін іс жүзінде дәлелдей ала ма, жоқ па деген дилеммаға тірелген еді. Қазір риторикаға айналған бұл сұраққа тарих біржақты жауап берді. Астана Ұлы Даланың нақ кіндік тұсынан ойып отырып өз орнын алып, аз мерзім ішінде айрықша гүлденіп, өркендеп өскен Еуразияның жүрегіне айналды. Әлемнің ең атақты сәулетшілері ХХІ ғасыр қаласын тұрғызу бойынша өздерінің жобаларын ұсынды. Нәтиже күткендегіден асып түсті. Ұлттық дәстүрге негізделген жаңа құрылыстық нақыштар мен озық технология, қайталанбастай керемет үйлесім тапқан қазақы ою-өрнектер астананың ғажайып келбетін ашып, өзінің тамаша сәулет ансамбльдерімен барша жұртты таңқалдырды. «Бәйтерек» – тамырымен халық тарихының тереңіне бойлаған, заңғар биікке, жаңа әлем мен дәуірге бой созған күшті ағаш бейнесін беретін Президенттің сүйікті перзенті. Иә, Президент «құрылыс салып, жеңіске жету» атты ұстанымынан бір сәт те ауытқыған жоқ. Тарихта кереметтей ғажайып мемлекет құрылысы жобалары аз болмаған ғой. Философиялық рефлексия жады күшімен ойлы тәжірибеге жүгініп, әділ, бақытты адамзат қауымдастығын құруға талпынды. Бірақ ол асыл арманды өмірде іске асыру ешкімнің қолынан келген емес.

Платон өзінің «Мемлекет» атты сұхбатын жазып, оның басқарушы идеясы – әлеуметтік әділеттілік деп анықтады. Өзі армандағандай жаңа мемлекет құру идеясын жүзеге асыруға сан рет талпыныс жасап, еш тыныштала алмады. Өкінішке орай, өзі өліп қала жаздағанымен, оның асыл арманы болған ізгі ойы сәтсіздікпен аяқталды. Платонға дейін Конфуций мемлекетті үлкен тату отбасы ретінде анықтап, онда адамгершілік беделі негізінде үлкендерді құрметтеу рәсімі сақталады деп есептеген-ді. Бірақ ол да басын қауіп-қатерге тігіп, өз арманын іздеумен аспан асты елінің күре жолдарын босқа шиырлап, арлы-берлі бекерге тентіреді, өйткені ол өзі арман еткен идеалды мемлекетті таба алмады. Әл-Фараби барлық тұрғыны билеушісінің ақыл-есі мен ерік-жігерінен сәулеленіп, бірлескен бақытқа – өзін-өзі рухани жетілдірудің қамын ойлайтын ізгі қала моделін жасады. Бірақ ол да

тек арман күйінде қалды.

Н. Назарбаев болса әділетті қоғам құру жобасын ғылыми тұрғыдан негіздеп қана қоймай, оны шынайы өмірде іске асыра білді. Ешқашан орындалмайтындай көрінген арман шындыққа айналып, шынайы түрде өмірге енді. Бұл Қазақстан Президентінің көпқырлы іс-қызметін, атап айтқанда, сөзі мен ісінің, ойлауы мен әрекет ету жүйесінің бірлігін сипаттайды.

Дегенмен алда жаңа сынақтар мен жаһандық қаржылық-экономикалық дағдарыс сынды қиындықтар тұрған-ды. Себебі, мұндай экономикалық ауыр соққы дауылды әлем елдері бұрын-соңды көріп, білмеген болатын. Дағдарысты әрқашан да капитализм тудырады, бұл жайды кезінде Карл Маркс жазған-ды. Десе де қазіргі дағдарыс – әлем тарихында мүлдем болмаған жаңа құбылыс. Жаһандану дәуірі басталды да, дағдарыс та жаһандық сипатқа ие болды. Ал бұл оған басқа өріс пен өзге сапа берді. Қазақстан Президенті төрткүл әлемде болып жатқан оқиғаларға өз бағасын беріп, барша елдерді экономикаға кесірін тигізіп жатқан дауылдан құтқаруға қатысты өз жобасының нұсқасын табанды түрде ұсынып келеді. Н.Назарбаев: «Дағдарысты қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық парадигмаға өтудің кезеңі ретінде бағалауға болады, өйткені мұндай аласапыранды өзгерістер капитализм сынды әлеуметтік-экономикалық жүйенің өмір сүруіне мүлде күмән келтіреді», – деп есептейді. Көптеген мемлекеттер дағдарыс кезінде әдеттен тыс шараларды қолға алып, банктерге теңдессіз қолдау көрсету арқылы өздері де солардың еншілесіне айналып, мемлекеттік капитализмнен қашып құтылуға болмайтындығын көрсетті. Қазақстан Президенті бұрынғы параметрлерді жедел түрде қалпына келтіріп, әрі қарай дағдылы экономикалық форматта қозғалуға есеп жасау өзін-өзі ақтамайтын шаруа деп есептейді.

Елбасы сабырлы, ұстамды қалпын сақтай отырып, батылдықпен: «Біз бәріне төтеп береміз, біз дағдарысты басқаруды үйренеміз. Біз түбегейлі жаңару жоспарын ғана жасап қоймай, дағдарыстан кейінгі индустриалдық-инновациялық дамуға арналған бесжылдық жоспарды іске асырамыз», – деп, ел азаматтарының бойына сенімділік сезімін сіңіреді. Себебі, дағдарыс бізге ескі оптиканы алмастырып, ойлауды жаңартуға, әлемге басқа көзбен қарауға, кірігудің барлық деңгейінде топтасып, аса қорқынышты қаржы селін жеңіп шығуға, одан сабақ алуға, сөйтіп, әлемнің ауқымды өзгерістеріне тиімді айла-тәсілдер табуға мүмкіндік береді. Ең бастысы, Қазақстан Президенті өз мақалалары мен сөйлеген сөздерінде: «Халықтар бірлігі мен саяси тұрақтылықты, тәуелсіздік пен қауіпсіздікті сақтау – қазіргі күрделі әлем құрылымындағы мемлекеттің өміршеңдігінің басты факторы», – деуді қайталаудан шаршап-шалдыққан емес. Президент Н. Назарбаев саяси тұрақтылық пен ұлттық бірлікті олардың қазіргі заманғы философиялық мәнінде түсінеді. Ол – ұлт пен этносқа тән ерекшеліктер шайылып кететін бұрынғы кеңестік түсі-нікті жаңарту емес. Бүгінде ондай стратегия келмеске кеткен. Әлем жанды қозғалысқа енді. Әрбір халық өзінің ұлттық

Әбдімәлік**НЫСАНБАЕВ** –*ҚР ҰҒА академигі.**Ғалымның негізгі**зерттеу еңбектері**диалектика және та-**ным теориясы, ғылым**философиясы мен**әдіснамасы, қазақ және**түркі философиясы,**әлеуметтік және саяси**философия, саясаттану**және мәдениеттану**мәселелеріне арналған.**Ғылыми мектеп**қалыптастырып,**көптеген ғылым док-**торлары мен кандидат-**тарын дайындаған ол**570-тен астам ғылыми,**ғылыми-сараптамалық,**ғылыми-әдістемелік**еңбектер, соның ішінде**30 монография, жеке**кітаптар мен оқу**құралдарын жазған.**Бірқатар еңбектері 25**шет тілдерінде жарық**көрген.*

құндылығы мен ұлттың өзін-өзі тануына құқы бар екендігі туралы мәлімдейді. Нақ осы әркелкілік шынайы бірлік пен өзара мүдделілікке, мәдениеттер мен өркениеттерді жақындастыруға алғышарт бола алады. «Әркелкілік – Жер деп аталатын ғаламшар-дағы басты феномен... Әркелкілік – бұл – өсу, алға басу (прогресс), жаһандық әлемдегі біздің артықшылығымыз. Ендеше, бірлікті сақтау – бәріміз үшін киелі міндет!».

Ауқымды дағдарыс ауқымды күш-жігер мен бірлікті талап етеді. Ал ол күшін әлемдегі әралуан мәдени және ұлттық бейнелерден, әрбір халықтың лайықты өмір сүріп, этносаралық, дінаралық және мәдениаралық кірігуді күшейту арқылы гүлденіп, берекеге кенелуге деген үмітінен алады. Жаһандық ауыртпалық салмағын салған бүгінгі таңда қайсы елдің президенті мақтаныш сезіммен: «Қазақстандық сәбилердің жүздерінен күлкі көргенде, мен өзімді бақытты сезінемін! Жаңа зауыт ашылып, жаңа жолдар салынып, қазіргі заманғы зәулім үйлер мен мектептер, ауруханалар тұрғызылған сайын менің бойымды мақтаныш сезімі билейді! Көз алдымызда біздің Қазақстанның қалай өзгеріп жатқанын көргенде, мен зор қуанышқа кенелемін!» – дей алады? Ендеше, әлем картасындағы жаңа, тәуелсіз, жасампаз, кәсіби мемлекетті құру мен нығайту – халқы мен Н. Назарбаев іс-қимылының алғашқы әрі ең басты нәтижесі. Осы плацдармнан ол өз халқымен бірге әрі қарай – қазіргі әлемдегі өзінің айрықша мәнді адамгершілік және рухани миссиясын орындауға аяқ басады. Қазіргі қазақ халқына, ең алдымен, тарихи әділеттілікті қалпына келтіріп, қазақ ұлтының, қазақстандықтардың бірегейлігін сақтап және оны дамытып, өз ұлтын әлемдік тарихтың дербес те тәуелсіз субъектісі ретінде қарастыруға қажетті берік психологиялық негіз қалаудамыз.

Қазақстан Президенті тарихтың белгісіз тереңіне бойлап, одан сарқылмайтын мол ұлттық байлықтарды табу үшін «Мәдени Мұра» (2004-2012 жж.) атты теңдесі жоқ стратегиялық ұлттық жобаны жүзеге асыруға байланысты бастама көтерді. Археологтар мен этнографтар, философтар мен тарихшылар, психологтар және әдебиетшілер президенттік жобаны орындауға барынша-ықыластарымен, жоғары кәсіпқойлықпен бекемделген ғылыми батылдықпен іске асырды. Нұрсұлтан Әбішұлы: «Халықтың өзін-өзі тануы – өзімен-өзі болып, өзінің ерекшелігі мен кереметтігін бекемдеуге қажетті шарт, міне, осы», – деп есептейді. Әлем мемлекеттерінің басшыларымен, әлемдік қауымдастық өкілдерімен өткізген көптеген кездесулер, сұхбаттасулар мен олардан алған жеке өз басының әсерлері Елбасымыздың нақ осы бай ұлттық мәдениет, қазақ философиясы, этникалық бояу, қазақ фольклоры, қазақтың ұлттық тілінің әуезділігі мен ғажайып кереметтігі әңгімелесушілер тарапынан әрқашан да жанды қызығушылық тудыратынына көзін жеткізді.

Президент жаһандану дәуірінде мемлекеттік қазақ тілінің барлық күшқуаты барынша ашылып, «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы толық күшімен естілуі үшін орасан көп жұмыс істелді. Қазақ ұлты жаңа мемлекетті құрушы, барлық қазақстандықтарды біздің ортақ тарихымыз бен ортақ құндылықтарымыздың, ортақ келешегіміздің айналасында топтастыратын ұлт болып табылады. Сол себепті де елдегі басқа этностар алдында оның мойнына үлкен жауапкершілік жүгі артылған. Н. Назарбаев өзінің жаңа интегралдық өзара түсіністік философиясын жасап шығарып, оны жүзеге асыра отырып, мұндай келісімнің негізі рухани-адамгершілік құндылықтар болуы тиіс деген қорытындыға келді. Сондықтан мәдениет пен өркениет сұхбаты әр халықтың жан-дүниесін құрайтын дін мен конфессия сұхбатынан бастау керек. Сөз зайырлы және діни құндылықтар арасындағы ауқымды сұхбат жөнінде болуы тиіс. Елбасы осындай тұрақты ашық сұхбаттық алаң құрды. Содан бері жыл сайын әлемдік және дәстүрлі дін лидерлерінің съездерін өткізіп тұру ізгі дәстүрге айналды. Қазір Астанада 5-ші съезі ашылып, жоспарланған өзекті әлемдік мәселелер талқылануда.

Кез келген ұлттық мемлекет оны құраған ұлттың өзге этникалық топтар алдындағы басымдығын таныту құралы емес. Адамзат тарихында мемлекет этностардың бір-бірімен өзара әсерлесу мүмкіндігі көбейген кезде, белгілі бір ұлттың бірегейлігін (аумағын, дінін, тілін, ділін, мәдениетін т.б.) аман сақтап, дамыту қажеттігіне орай пайда болған. Қазақстан Республикасы да, ең алдымен, сан ғасырлық тарихы бар қазақтар мен қазақстандықтардың бірлігі мен

бірегейлігін сақтап, дамытуға қызмет етеді. Ондағы өмір сүріп отырған этностар, әсіресе орыс этносы қазақ тілін, ал қазақ этносы орыс тілін дамытуға күш салуы қажет-ақ. Өзге этникалық топтар мәдениетіне ешкім қысым жасамайды. Керісінше, олардың да төл мәдениеті дамып, әрі Қазақстанның мәдени дамуына бір бұлақ болып қосылып, әрі біздің өзге халықтармен (әлгі этникалық топтардың атамекендерімен) мәдени және мемлекетаралық байланыс жасауымыздың тиімді арнасына айналуы қажет-ақ.

Ал енді қоғамдағы әлеуметтік құндылықтар, жеке адамның бостандықтары мен құқықтары мәселесіне келсек, біздің еліміздің азаматтарының бәрі этникалық тегіне, дініне, т.б. қарамастан бәрі де тең құқылы, бәріне де тең мүмкіндіктер берілген. Мұның өзі негізгі қазақ ұлты төңірегінде қазақстандықтарды топтастыруға, ортақ Отанымыздың болашағы мен бүгінгі мүддесі жолында бірігуімізге, сөйтіп бірте-бірте бірегей біртұтас ұлтқа айналуымызға ықпал етеді.

Бір мемлекет аумағында ұзақ уақыт бойы бірге тұрған этникалық топтардың бірегейлене келе бір ұлтқа айналуы әлемдік тәжірибеде жиі болған процесс. Бұған алыстан мысал іздемей-ақ, өзіміздің бауырларымыз түркі халқының тарихи тағдырын-ақ алайық.

Қазақстанда да қазірдің өзінде осындай қазақтар мен қазақстандықтар үшін бірегейлену процесі жүріп жатыр. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі кезеңде адамдар өздерінің болашақ ұрпақтары өсіп-өркендер Отанын таңдау құқығын жүзеге асыруда. Бұған азаматтық алу, жаңа төл құжат беру, т.б. шаралар оң ықпалын тигізеді. Ендігі міндет – текке, түрге бөлінбей барша қазақстандықтар болып, бірлығымызға ортақ «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясы, саяси құндылықтар негізінде Отанымызды барынша өркендету. Мұның өзі Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев елімізде жүргізіп отырған мемлекеттік ұлт саясатынан туындайды.

Мен өз басым, түптің түбінде «қазақ», «қазақстандық» деген ұғымдардың айырмашылығы болмай қалатынына сенемін. Қазірдің өзінде кез келген Қазақстан азаматын шетелдіктер оның этникалық тегіне назар аударып жатпай-ақ «қазақ» деп атай береді. Мұндай дәстүр ешкімнің намысына тимей, керісінше, мақтаныш сезіміне бөленгені дұрыс сияқты. Тек уақыт қажет. Содан соң, осындай бірегейлену процесінің ұйытқысы болуға тиіс қазақ ұлты өкілдерінің біліктілік, төзімділік, дәстүрге беріктік, мәдениеттілік тұрғысынан өресі биік болғаны жөн. Тек биік руханият пен өрелі мәдениет қана өзге этникалық топтар өкілдерін өзіне тартып, құрамына енгізе сіңіре алады.

Біздің Президентіміз айқындаған «Қазақстан-2050» Стратегиясының негізінде «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы жатыр. Осы еңбекте қазақ ұлтын және басқа да этностарды іштей біріктіріп, дамытудың бағыт-бағдары жақсы ашылған. Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделі тамаша нәтижелер

беруде. Сонымен қатар іске асқан «Мәдени мұра» (2004-2012 жж.) атты мемлекеттік бағдарлама – сонау көне заманнан бүгінгі күнге дейінгі халқымыздың тарихи-мәдени мұрасын жүйелеумен бірнеше ондаған томдар етіп баспадан қазақ тілінде шығару мәселесін Елбасымыз ұсынып, тиісті қаражатпен қамтамасыз етті. Мұндай шаруа тұңғыш рет іске асты.

Қазақстанның өткен 23 жыл тәуелсіз дамуының басты нәтижелері: этносаралық үйлесімділік пен саяси тұрақтылық, рухани келісім, бейбітшілік, экономикалық өсу және ұлттық және стратегиялық мүддені қорғау негізінде ішкі және сыртқы қауіпсіздікті, ұлттық бірегейлікті одан әрі нығайту, жүйелі түрде әлеуметтік-экономикалық және саяси реформаларды қарқынды жүргізу, тәуелсіз елдің демократиялық саяси жүйесін одан әрі жетілдіру.

Қазақстан дербес дамуды үйренді, сол жолмен нық жүріп келеді. Енді жаһандану жағдайында өзі соған кіріге отырып, оның серпінділігін сезінуші жақ қана емес, сездіруші жақ ретінде де әрекет етуді игеріп келеді.

Тәуелсіздік жылдары ішінде өзіне тән барлық институттары бар, әлемдік қауымдастықтың ықпалды мүшесі болып табылатын түбірінен жаңа ұлттық унитарлық мемлекет құрылды, оның қауіпсіздігі мен тәуелсіздігі қамтамасыз етілді. Конституциялық жолмен мемлекеттік және саяси билік құрылымдарын жаңарту негізінде елдің демократиялық жолмен дамуының берік іргетасы қаланды.

Сонымен бірге қазақстандықтар бұрынғы қасаң идеология шырмауынан арылып, шынайы құндылықтар мен мұраттарды қастерлейтін тұтас бір жаңа толқын өсіп жетілді.

Жиырма үш жылдан астам уақыт ішінде қазақ халқының ұлттық санасы жаңғырып, өзін-өзі тану, өзінің бай, ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін құрметтеу, ұлы тұлғаларын бүкіл дүниеге таныту, бай рухани қазынасын әлемдік өркениетпен ұластыру бағытында қыруар шаруалар атқарылды және болашақта атқарылмақ.

Ең бастысы, қазақ халқымен бірге әртүрлі этностардың да Отаны болып табылатын біздің еліміз бүкіл әлемге қоғамдағы татулық пен ынтымақтастықты сақтаудың, мәдениеттер мен діндердің үйлесімді дамуына қамқорлық жасаудың жарқын үлгісін көрсетіп берді. Оған Назарбаев ұсынған этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісімнің қазақстандық моделін іске асыру барысында қол жеткен бірлік пен татулық кепіл.

Бүгінгі Қазақстан – бұл күшті президенттік-парламенттік республика болып табылады. Назарбаевтың кемеңгерлік басшылығы арқасында орнықты дамып, әлемдік қауымдастық ауқымында өз орнымызды тауып, қазақстандық тәуелсіздік жолымен даму үстіндеміз. Сөйтіп әлемдегі ең дамыған отыз елдікке кіру жолындамыз. Сондықтан Нұрсұлтан Назарбаев – әлемдік деңгейдегі бірден-бір ұлттық лидер, әлемдік ауқымдағы Қазақстанды жүйелі түрде реформалаудың теориясы мен практикасын жасаушы және іске асырушы ұлы тұлға.

TO BE A LEADER

Abdimalik NYSANBAYEV,
academician of the NAS of RK

In her speech at the press conference on November 29, 1991 in London, the “Iron Lady” - British Prime Minister Margaret Thatcher said: “If four or five influential politicians are currently exist in the world, among them there is Nursultan Nazarbayev. I really believe it and therefore I agree with fact that it implements in Kazakhstan.”

We can identify a number of human qualities of the President based on the philosophical tradition especially on Eastern philosophy: the impact on the culture of tolerance, understanding and agreement of the people, the pursuit of social justice.

Not least important property of the President is his large-scale thinking. To save and pursue a policy of further strengthening the independence of the unitary state, national security, territorial unity, to provide direction control can only the person who is universal in all things and has a very mature thinking.

President has a policy of preservation assessing the

future of native country with the historical process, taking into account national interests and national unity.

In speaking of individual humanity and democratic thinking of Nursultan Nazarbayev is not only its high theoretical level, but also political intuition.

And it is closely connected with the view of the historical continuity of life, knowledge of the world with traditional and national perspective.

There are people whose mind and will represent the image of the era. One of the most famous political leaders of our time, who are able to determine the location of an independent young republic on the world stage with all the political commitment to the goal of leading the country, carrying the burden of responsibility not only for its people, but also the whole world is the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev .

He managed to collect all values, dreamed of the

descendants of the people and contemporaries, and implement. He is more than a witness of historical events. He improved the lives of the people by opening before them horizons.

Strategy "Kazakhstan - 2050", which determines the development of the country in the nearest decades and its gradual implementation, is closely linked with the name of Nursultan Nazarbayev. Prepared special way of development of the Kazakh society that is consonant with the reference "from the socio-political stability - through a system update - to the prosperity of the whole republic."

The great thinker of the German people, Hegel wrote: "The greatest man of his time - a man who could express the will of the epoch words, bring to mind their will and put it into practice. His work is its heart and meaning of that era". These words accurately reflect the personality of the President Nursultan Nazarbayev, who has a special role in the new history of the country.

The truth is that broad-person actively influencing the development of world history and determine the history of his people are multifaceted.

The international community respecting Nazarbayev for his world historical events, gives this assessment: "He provided peace and harmony not only in his country but he played the main role in promoting peace and friendship among the other countries in the world today. ... He is a person with a political position, influence on important decisions concerning the other countries of the world ...".

Nursultan Nazarbayev combines seemingly incompatible things: having a high position, he never lost his generosity and warmth, spiritual balance and harmony. His social reliability serves not only his country but also the world community. Whoever committed with all soul to spiritual values of its people, respects and honors the culture, language and traditions of other nations, has a right to live according to national peculiarities.

Kazakhstan has achieved remarkable results in social and economic development for the twenty-three years of existence. This was possible thanks to the foresight and consistency of the Head of State.

Nazarbayev has humanitarian property and spiritual mission. Over the last 23 years, he is faithful in

the performance of duty. This peace-support mission that unites the spiritual aspirations of the peoples of East and West.

Nursultan Nazarbayev loves Almaty with his whole heart, but in spite of this at an extended meeting of the Supreme Council put forward the idea of moving the capital. How can he move the capital to these critical years? What is not talking others! They have an idea that the president wanted to distract people's attention from the crisis. At the time only few people supported him.

But the president clearly understood that geopolitical, environmental, economic problems can be solved by unexpected, courageous steps, to change the paradigm, to give a new impetus to economic development, social forces. At the same time Astana should become a symbol of independence. This is benefit of the national spirit. Of course, the Head of State knew about risks. Dilemma arose: is it possible to implement a large-scale project, is it possible to prove the prospects for the business? History has given a definite answer on this rhetorical question.

In a short time Astana has found its place in the heart of the Great Steppe and turned into a bloomy and developing heart of Eurasia. The result exceeded expectations.

The architecture is based on national traditions, new technologies, unique Kazakh ornaments, beautiful ensembles glitter the residents and guests of Astana.

"Baiterek" is the favorite child of the President, in the form of a tree, the root of history of the people looking up for a new life.

President did not budge from position "through the construction to victory." There have been a lot of amazing projects of nation-building in history. There were attempts to create a fair and happy community of humanity based on the philosophical reflection. But nobody has been able to realize this vision into reality

Nursultan Nazarbayev is not only scientifically substantiated the establishment of a fair state, but also put it into practice. A dream that did not seem feasible realized in life. This proves the system of unity of dreams, actions, words and deeds of the President of Kazakhstan, his multifaceted activities.

В 100 ШАГАХ

Практический план пошаговых шагов программы «100 конкретных шагов», озвученный Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Назарбаевым, привлек внимание мировых держав, общественности, СМИ.

Как отметил заместитель руководителя Аппарата Президента РК Баглан Майлыбаев: «... это четкая реализация фронтальных задач, раскрывающих колоссальный потенциал развития Казахстана».

В векторности шагов видится в первую очередь усиление нашей государственной безопасности.

Об эффективности 100 шагов для Казахстана на страницах «МgЕ» размышляют известные общественные деятели

Мурат АУЭЗОВ,

казахстанский общественный деятель, писатель, культуролог

«ПУТЕШЕСТВИЕ В ТЫСЯЧУ ЛИ НАЧИНАЕТСЯ С ПЕРВОГО ШАГА»

Философу Лао-цзы принадлежат слова о том, что «Путешествие в тысячу ли начинается с первого шага».

Люди всегда хотят конкретики и ясности. Абстрактность хороша в искусстве.

Обозначенные же Нурсултаном Назарбаевым «100 конкретных шагов», как практический механизм по развитию успешного государства в новых условиях, мне очень импонируют.

Лидер нации еще раз продемонстрировал глубоко аналитический подход и знание всех деталей в избираемых стратегиях развития. Поэтому как ученый, культуролог, попытаюсь целостно структурно их представить.

Первый компонент – это внимание к культуре нации. Нация единого будущего должна иметь конкурентную культуру, выстроенную инфраструктуру.

Теперь в программе 100 конкретных шагов этому посвящен целый блок. Но примечателен вполне понятный шаг 87: «Создание масштабного интернет-проекта «Энциклопедия Казахстана».

Вкупе с уже действующим по программе «Мәңгілік Ел» порталами e-history.kz, e-kitap.kz и многими другими, она будет давать полную виртуальную картину о космосе казахской культуры, его «времен связующую нить».

В этом плане инфраструктура культуры и искусства в Казахстане демонстрирует завидную для многих госу-

ЕСТЬ И ТВОЙ!

дарств динамику. Посмотрите, сколько новых театров, музеев, библиотек открывается в Казахстане. А сколько величественных по архитектуре и уникальных по содержанию очагов культуры, истории в Астане!

Нужно понимать, что в ряде соседних государств все еще можно наблюдать инертность, присущую советской системе учреждений культуры. В достаточно поредевшем виде, по мере возможностей и на своем уровне понимания, приспособившись к новым условиям хозяйствования, они сохранились в виде сети культурных учреждений различного уровня административного подчинения.

В Казахстане же дома культуры, театры, библиотеки, музеи, выставочные залы – вся эта система продолжает развиваться при грамотно выстраиваемой культурной политике. Конечно. Много еще предстоит сделать.

Но важно то, что они уже не представляют собой остатки советского проекта, лишившиеся своей цели и предназначения, а являются центрами культурной мысли, искусства, литературы, целенаправленно и осмысленно изменившие саму свою социальную и культурную функцию. **И здесь роль Нурсултана Назарбаева просто огромна.**

И мне, как ученому, немаловажно, что Нурсултаном Назарбаевым не только провозглашается, но и последовательно реализуется культ ученого, культ знаний и учености. Начиная от программы «Болашақ», заканчивая «Мәдени мұра».

Молодежь Казахстана из всех государств региона Центральной Азии выгодно отличается тем, что она, в особенности в академической сфере, благодаря им, находится в очень тесных научно-исследовательских контактах с передовыми западными научными и научно-техническими школами.

Фактически, она не только совершенствует систему науки и ее методологии, но и профессионализирует само казахстанское академическое научно-исследовательское сообщество по лучшим западным стандартам.

Это очень важно. Думаю, у них получится в полной мере реализовать и другую идею Главы государства – сформировать интеллектуальную нацию.

Второй компонент – это идея Мәңгілік Ел, идущая в связке с эффективной внешнеполитической доктриной.

Могу смело утверждать, что Казахстан – уникальное государство: умение быть в гармонии с огромными пространствами, тенгрианская философия наших далеких предков и гармонично позже принятая философия и ценности ислама – это все комплекс духовности, сформировавшийся на нашей земле.

В XX веке найдется мало народов, перенесших столько страданий и испытаний, которые выпали на долю нашего народа.

Я убежден, наш народ, переживший самое страшное: коллективизацию, ядерные испытания, гибель Арала и другие трагические испытания **выстрадал право на великую судьбу.**

Неимоверные муки, пережитые представителями разных этносов конфессий, **не могут не роднить, не сплачивать нас в построении процветающего государства и народа.**

В своей инаугурационной речи факторы дальнейшего развития Президент обозначил в виде 5 вызовов, это: геополитическая неопределенность и связанный с нею рост региональных и международных конфликтов; экономическая турбулентность; проблемы климата; региональная безопасность в Центральной Азии; вызовы в сфере международного миропорядка, который на наших глазах системно нарушается.

Последний вызов четко может быть прослежен и рядовыми обывателями – когда прежде действовавшие зонтики безопасности не срабатывают, зачастую рядом государств идет подмена понятий международной безопасности. Международные организации и договоры, прямо призванные содействовать укреплению безопасности – часто беспомощны.

Все вызовы напрямую касаются нашего государства. Впереди – сложный геополитический период в истории нашего суверенитета. **Мы должны подтвердить миру заявленный статус народа Мәңгілік Ел.**

Третий компонент – это уникальная модель межэтнического согласия и межконфессиональной гармонии, основанная на создании и успешном функционировании института Ассамблеи народа Казахстана.

В «100 конкретных шагах» под пунктом 86 уже заложен важный результат, в котором акцентирована ключевая роль всенародного единства.

В частности, будет реализован масштабный проект Ассамблеи народа Казахстана «Большая страна – большая семья».

Новая концепция «Мәңгілік Ел», рожденная тысячелетним историческим опытом народа, направленная на объединение, сплочение казахстанского общества, и как ее генеральная цель – формирование Нации единого будущего – принесут свои плоды.

Уверен, мы этого достигнем. Тем более, что идея Нурсултана Назарбаева подкреплена тем, что ценится в современном технологичном веке – План для всей нашей нации.

100 шагов рассчитаны не на мифические «500 дней», как это было у одного экономиста, но и не на 100 лет.

Это мы увидим уже **в эти ближайшие 5-10 лет.**

План нации есть, нужно только работать.

От каждого – конкретный шаг для процветания суверенного Казахстана.

A JOURNEY OF A THOUSAND MILES BEGINS WITH A SINGLE STEP

Murat AUYEZOV, *public figure of Kazakhstan, culture expert*

A philosopher Laozi said "A journey of a thousand miles begins with a single step". People need reality and clarity, while abstractiveness is good for art.

I find "One hundred concrete steps", announced by Nursultan Nazarbayev as a practical means of developing the successful state in new conditions, to be quite appealing.

The leader of the nation has demonstrated deep analytic approach and insight into all details in chosen strategies of development. In the capacity of scholar and culture expert, I would like to make an attempt at presenting them in comprehensive and structural way.

The first component is care for national culture.

The nation of common future is to have competitive culture and established infrastructure.

There is an entire section, dedicated to this matter, in the programme of one hundred concrete steps. We should especially note the step 87 of the programme, which seems to be quite natural, "Development of a large-scale internet project "Encyclopedia of Kazakhstan".

On a par with portals e-history.kz, e-kitap.kz and many others, already functioning within the framework of the "Mangilik El" programme, the project will provide a complete virtual picture of Kazakh culture, bound by the thread of time.

Cultural and art infrastructure of Kazakhstan has demonstrated enviable dynamics; it is proved by great number of theatres, museums and libraries, which have been opened in Kazakhstan; Astana is notable for its architectural and unique in content cultural and historical hearths.

We realize that some bordering states display stagnation, characteristic of Soviet system of cultural institutions. Having adapted to new conditions of economic management, they preserved themselves as a thinned out network of cultural institutions on different levels of administration, while Kazakhstani system of civic centres, theatres, libraries, museums and exhibition halls has been developing under adequate cultural policy. Nevertheless, there is a lot to be done in this sphere.

It is important that our system does not represent remains of the Soviet past, deprived of their purpose, but represents centres of cultural thought, art, literature, which have intentionally and consciously changed their social and cultural function. Nursultan Nazarbayev plays huge role in this sphere.

To me, as a scholar, it is of no small importance that Nursultan Nazarbayev not just announces, but persistently implements the cult of knowledge and erudition, from the programme "Bo-lashak" to "Madeni mura" programme.

Kazakhstani youth are provided with more favorable conditions in comparison to other states of Central Asia, especially in academic sphere; it is in close scientific contact with best Western scientific and engineering schools.

As a matter of fact, alongside with improvement of the system of science and its methodology, it professionalizes Kazakhstani academic research community, which satisfies best Western standards.

I believe we shall be able to completely implement another idea of the Head of state, which is aimed at formation of intellectual nation.

The second component includes the idea of Mangilik El, which is tightly bound to efficient foreign policy doctrine.

I can assert that Kazakhstan is a unique state; spiritual complex, which has been formed in our land, is represented by ability to stay in harmony with immense spaces, tengrism of our remote ancestors and harmonious philosophy and values of Islam.

There seem to be not so many nations which have undergone as many trials and hardships, as our nation had faced in XX century.

I am convinced that the nation, which has been through terrible sufferings, including collectivization, nuclear tests, ecological disaster of the Aral and other tragic hardships, has gained the right for great destiny.

Incredible torments, endured by representatives of different ethnoses and faiths, can not but bring us together for the purpose of building prosperous state and nation.

In his inaugural speech the President specified factors of further development as five challenges, including geopolitical uncertainty and growth of regional and international conflicts, stemming from it; economic turbulence; climatic issues; regional security in Central Asia; challenges in the sphere of world order, which is being persistently violated.

The last challenge can be observed by common people, i.e. when formerly effective security umbrellas fail, other states often resort to substitution of international security notions. International organizations and agreements, directly designed to promote strengthening of security, turn out to be impotent quite often.

All challenges are directly connected with our state. A complicated geopolitical period awaits our sovereignty. We are to substantiate declared status of Mangilik El nation.

The third component is a unique model of interethnic accord and interethnic harmony, based on establishment and efficient functioning of the institute of the Assembly of the people of Kazakhstan.

Paragraph 86 of "One hundred concrete steps" stipulates an important result, emphasizing key role of nationwide unity.

Among other things we shall carry out a large-scale project, advanced by the Assembly of the people of Kazakhstan "Big country is a big family".

A new concept "Mangilik El", begotten by millennial historical experience of the nation, directed at strengthening national unity of Kazakhstani society and its principal goal, i.e. formation of the Nation of common future, will yield good results.

I am sure we shall achieve our goals, all the more so because Nursultan Nazarbayev's idea is supported by the Plan for our entire nation.

One hundred steps are meant neither for mythical "500 days", nor for 100 years. Realization of the plan will take place within 5-10 years. We have a plan to work on, which requires concrete steps for prosperity of sovereign Kazakhstan from everyone.

Олжас СУЛЕЙМЕНОВ,
поэт, писатель-литературовед,
общественно-политический деятель Казахстана

МЫ - НАРОД МӘҢГІЛІК ЕЛ!

Лидер Нации Нурсултан Назарбаев предложил четкий и последовательный план реформ – **План Нации в виде конкретных 100 шагов.**

И в ее реализации ответственно не только государство, а **каждый из нас** – на своем месте: за писательским столом, в стенах новых производственных цехов, в кабинетах государственных служащих, на спортивных рингах, в бизнес-сфере.

У этого плана **я выделил для себя несколько фундаментальных основ.**

Первое – программа пяти реформ – это базовый элемент нашей модернизации.

Ассамблея народа Казахстана – главный институт единой нации будущего.

Посмотрите, вся инфраструктура этого важного органа, представляющего единую нацию из более чем 100 этносов и 17 конфессий, системно и оправданно выстроена: принята Стратегия развития Казахстана до 2050 года, ставшая логическим продолжением предыдущей «Казахстан-2030».

План предметен и конкретен.

Это абсолютно функциональный, работающий документ, имеющий ряд важных особенностей.

Перечислю некоторые лишь из них.

Теперь будущий слуга народа должен подтвердить свои компетенции через трехступенчатую систему отбора. И то, пока не пройдет испытательный срок в 3 и 6 месяцев – не быть его счастьем. Честно, не завидую будущим государственным служащим. Но оно и хорошо: пусть на государеву службу идут лишь те, кто осознает

меру ответственности.

Посмотрите на 11 шаг. Теперь казахстанцы будут конкурировать не только между собой на госслужбе, но и с иностранцами. Конкуренция жесткая, но государство должно быть честным менеджером – неважно, какой паспорт у привлекаемого на госслужбу зарубежного менеджера-специалиста, главное, что казахстанцам от его деятельности лучше.

Как не вспомнить великого Мао с его разноцветной кошкой.

Теперь нечестным на руку – еще один заслон – все будет фиксироваться на видео и аудио. И кнопка «пауза», «стоп» или «стереть» – не под его пальцами. Я – за полную прозрачность в судебной сфере. Поддерживаю и второй блок президентских 100 шагов – уверенных, ясных и конкретных.

Шаг 69 объясняется историей нашей новой столицы. Астана «превратится в деловой, культурный и научный центр Евразии, притягивающий исследователей, студентов, предпринимателей и туристов».

Организовывая движение «Невада-Семей» первое, с чем мы сталкивались, это был доступ к честной и объективной информации: сколько взрывов и какой интенсивности они были произведены на многострадальной земле Абая и Мухтара Ауэзова.

И 94 шаг будущим общественным активистам, просто неравнодушным людям облегчит реализацию их гражданской позиции: разрабатывается новая открытая система доступа к информации.

Еще раз убеждаюсь в том, что Нурсултаном Назар-

баевым двигают великие романтические цели, но в вопросах их реализации – это жесткий и эффективный прагматик.

Именно духовные задачи вкупе со здоровым прагматизмом сделают нас Nation будущего!

При этом цементирующим звеном для реализации программы институциональных реформ является формирование Nation Единого Будущего.

Я бы предложил писать именно так – с заглавных букв. Основой Nation Единого Будущего являются ценности нашего народа. Мы – не просто народ, населяющий огромные просторы Евразии, девятую территорию мира! Мы – народ, освоивший географию, превративший минусы ландшафта в плюсы, народ, который планомерно, системно и с истинно общеказахстанской упорностью и настойчивостью не только прошел сложнейшие отрезки своей истории – войны, коллективизацию, голод, репрессии, но и выживший вопреки Истории.

Это мы, как сказал Президент, народ Мәңгілік Ел!

Мудрость Президента в том, что он ядро сложных историко-политических процессов может обозначить емкими, содержательно глубокими лаконичными идеями – Барс Центральной Азии, в период, когда мы только начинали свой путь на политической карте 20 века как независимое государство, Интеллектуальная нация будущего и Мәдени мұра, когда казахстанскому обществу потребовалось скорейшая концентрация своей научной и интеллектуально-образовательной формы, сбор по всему миру и ревизия важнейших артефактов историко-культурного прошлого. Программа индустриализации – когда на земле, на которой работают сплоченные и профессионально компетентные во многих сферах люди, и в недрах которой скрыты практически все богатства таблицы Менделеева, должны были на ново создать новые производства и модернизировать уже действующие.

Наконец, мощный концепт **Мәңгілік Ел** – и квинтэссенция глубокого видения международной политико-экономической топографии и своего **пути развития в нем - программа «Нұрлы Жол»**.

Только перечислив и обозначив эти основные идейно-культурные концепты авторства Назарбаева, мы видим, сколь многогранно культурное гнездо политико-экономических идей настоящего Лидера. **Самое главное – их реализуемость. Они не эфемерны, не оторваны от земли.**

Вторая основа – это феномен национального лидерства, особый стиль стратегического планирования и государственного управления, казахстанский путь социального развития, реализуемый лишь в обществе профессионалов своего дела – Обществе Всеобщего Труда, уникальная формула межэтнического и межконфессионального согласия, и, наконец – эффектив-

ная внешнеполитическая доктрина многовекторности – **вот «АЗ и Я» модели Назарбаева.**

Все это видится в 100 шагах.

Уникальность Назарбаева в том, что он в своей real-politic не уходит от императивов мира и созидания, реализуя нелинейный принцип, так как история развивается по сложной спирали. Если раньше некоторые смотрели либо с равнодушием или скепсисом на идеи Президента, то теперь время работает на **Назарбаева – подлинного Лидера Nation, Nation Единого Будущего.**

Выражаясь образно в стиле могучего казахского речестроя, с таким Лидером мы не глотаем пыль несущегося табуна цивилизации и научно-технологического прогресса, мы не в стороне в качестве пассивных наблюдателей, а мы вместе с ними. На узловых участках длинного пути казахстанский молодой тулпар нашей государственности силен, вынослив и впереди многих. Многие победы еще впереди.

Третья основа – это программа “Нұрлы Жол”. Как человек, внимательно относящийся к Слову, Языку, Истории, не могу не пройти мимо того факта, что в этом году для нашей истории наступил своего рода парад планет, неслучайное смыкание значимых исторических дат: 550-летие Казахского ханства, 70-летие Великой Победы во Второй мировой войне, 20-летие Ассамблеи народа Казахстана, 20-летие Конституции страны, год активной реализации программы Нұрлы Жол. Президент Казахстана, выдвигая идейные концепты, связанные с этими важными узловыми датами, фактически преодолевает временную, а, порою, и географическую отдаленность многих исторических и научных событий. В преодолении пространства нам поможет программа «Нұрлы Жол».

XX век – век противоборства идеологий. Пришедший ему на смену век XXI четко показывает – жестких идеологий не существует, они обречены на прозябание. И для нашей государственности – это наш век!

Ценности нашего народа с одной стороны уникальны – это здоровый консервативный подход к институту семьи, уважение к предкам и своей родословной, суть истории своего народа и государства, бережное отношение к языку, литературному – устному и письменному наследию и традициям, пиетет к людям знания, науке, экологичное сознание, идущее своими корнями кномадам.

А с другой – это пространственно-временная мобильность, предельно эффективная отзывчивость к новациям, здоровая открытость другим культурам, языкам. Наконец, способность понять и принять другого, человека иной культуры. У народа Казахстана с таким комплексом уникальных качеств есть будущее, и оно не туманно, вполне конкретно и осязаемо.

Это светлый ясный путь казахстанцев – Нұрлы Жол. И вот этот здоровый симбиоз стал основой того, что наш

Президент назвал емким концептом: **мы – Нация Единого Будущего!**

По сути II и IV блок задач в программе 100 конкретных шагов – «Обеспечение Верховенства Закона» и «Идентичность и Единство», это **идейные каркасы Нации Единого Будущего!**

И происходящее на наших глазах крушение системы международного миропорядка не сможет этому помешать.

Двадцать пять лет – в историческом пространстве может и миг, но для цементирования фундамента нации единого будущего **Нурсултану Назарбаеву этого времени оказалось достаточно.**

Поработав и побывав во многих странах, могу с уверенностью сказать: любая этническая культура и отражающий ее язык – это страница мировой культуры, грань всеобщей ноосферы – мира идей и концептов. В казахской культуре имеются поразительные достижения глубокой древности, являющиеся вместе с тем общим достоянием мировой культуры.

Четвертый наш фундамент – это Мәңгілік Ел, идея жизнеутверждающих сил нашего народа.

Его воля не только к выживанию, но и устремленности к новому, здоровому соперничеству наций.

Я считаю, что Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев своевременно провозгласил **курс «100 шагов»**, и консолидирующей ценности идеи должен стать «Мәңгілік Ел».

Более того. Облек их в **конкретные, осязаемые и прощупываемые результаты, дорога к которым занимает 100 шагов.**

Как правильно и точно отметил Президент нашей страны, в Казахстане не должны быть границы между этносами, мы - казахстанцы. **Сегодня мы видим: там, где национальной идеей становится ультра национализм, государство теряет право на существование, оно просто разваливается. В противовес ему нужен здоровый патриотизм – основанный на любви к своей нации, ее гражданам, ее истории, ее лидерам.**

Наша модель межэтнического единства получила самую высокую оценку всего международного сообщества.

Была успешно презентована в ООН и переведена на 60 языков. Она стала главной темой более 100 встреч казахстанских дипломатов с экспертами ООН, ЮНЕСКО, ОБСЕ.

Эти укоренившиеся ценности казахстанского общества синтезированы Нурсултаном Назарбаевым в общенациональную идею сильного и вечного государства «Мәңгілік Ел».

Убежден, что народ будет вечным, если будет адаптироваться к современным условиям.

Для нового поколения важно добиваться знаний.

Сразу в нескольких пунктах 72 и 79 «100 конкретных

шагов» - это четко прописано. Сингапуру удалось, и нам по плечу.

Этой магистральной идее: взаимопроникновению и взаимовлиянию слов, смыслов, культур и мировоззрения я посвятил не одну книгу.

Пятая наша основа – это амбициозность казахстанской нации, выражения амбициями вхождения в 30 ведущих государств мира.

Нам важно, руководствуясь принципами «Стратегии-2050», войти в число 30 наиболее развитых стран, что позволит через нашу культуру, традиции, язык, стать одним из 30 ведущих мировых культур.

Блок IV «100 конкретных шагов» под емким названием «Идентичность и единство» именно этому и посвящен. Вообще, как лингвист и литератор, отмечу точность и корректность в подборе и формулировке «шагов» программы.

В политике по индустриализации, выдвинутой Н. Назарбаевым, отражена идея развития и успехов в экономике Казахстана, которая наряду с достижениями в политике, культуре и науке, в частности языкознании, будет повышать авторитет казахского языка, и приблизит его к уровню языка межэтнического общения.

По сути, Казахстан – новая модель мира, где не только мирно проживают, но и развиваются люди разных национальностей, конфессий, культур и традиций, модель, где бок о бок практикуются и совершенствуются стандарты восточной и западной культур.

Очевидно, что в Казахстане осознанно и глубоко развивается политика взаимозависимости, сотрудничества, единства этносов, гармонии сосуществования различных конфессий, что и способствует сохранению согласия, развития казахстанского общества, народа.

В последние годы мы с вами стали свидетелями правоты неписанного закона: «Нет единства – проигрывает вся нация». Нам теперь важно, отслеживая происходящее в мире, твердо следовать принципам Нации единого будущего, где на казахский народ возлагается особая ответственность за объединение всех этносов. При этом всячески сохранять неизмерное богатство казахской культуры и истории, его тюркского вектора, и не терять связь с мировой экономикой, политикой, культурой.

Твердо убежден: мудрая, дальновидная политика страны, в числе которых «Стратегия-2050», пять институциональных реформ в виде четкой программы «100 конкретных шагов», принципы и ценности «Мәңгілік Ел», курс «Нация единого будущего» обеспечат дальнейшее гармоничное развитие казахстанского народа.

И пусть российский экономист Греф пребывает в культурном шоке от изучения этой программы, как он выразился на Экономическом форуме в Астане. Посмотрим на его реакцию, когда это все будет воплощено в жизнь!

WE ARE THE PEOPLE OF MANGILIK EL

Olzhas SULEYMENOV, poet, writer-literary critic, socio-political figure

Leaders of the Nation Nursultan Nazarbayev suggested a clear and comprehensive national reform plan, which includes one hundred concrete steps.

State is not solely responsible for its implementation; each of us should act at his own place as well.

I have singled out some fundamental principles of the plan.

The first pivot of the five-reform programme is a basic element of our modernization.

Assembly of the people of Kazakhstan is a main institution of the common nation.

This organ's structure, which represents common nation and consists of more than 100 ethnoses and 17 confessions of faith, is rationally established.

The plan is substantial and explicit.

This functional and working document has some important peculiarities.

From now on, a servant of the people to be is to verify his competences through a three-stage selection system.

We should take closer look at step 11. Although competition is severe, the state should remain a fair manager; when a foreign specialist applies for public service, it does not matter what kind of passport he has, because benefit from his activities is of more importance to Kazakhstani people.

And here comes Deng Xiaoping with his aphorism ("it doesn't matter whether a cat is black or white, if it catches mice it is a good cat").

Now dishonest judges will see another barrier, which has been built before them; I stand for full transparency in judicial sphere and support second block of the one hundred steady, clear and concrete steps.

The step 69 can be explained by history of our new capital.

The first problem we had to face while organizing "Nevada-Semipalatinsk" movement, was access to honest and objective information; the step 94 will facilitate realization of public activists' and non-indifferent people's civic point of view, as a new open system of informational access will be developed in future.

Once again I made sure that although Nursultan Nazarbayev is being moved by great and romantic purposes, he proves himself as tough and efficient pragmatist, when it comes to their implementation.

Spiritual goals together with sound pragmatism will turn us into the Nation of future!

Binding chain of institutional reforms' realization is formation of the Nation of Common Future.

I would like to suggest putting it down in capital letters. The basis of the Nation of Common Future is its national values.

We are not just a nation, occupying immense spaces of Eurasia, the ninth biggest territory of the world.

We are the nation, which has turned disadvantages of landscape into benefits. We are the nation which has overcome complicated periods of its history, wars, collectivization, famine, repressions with persistence and pertinacity and thus has survived.

Our President said, "This is us, Mangilik El nation".

Thanks to wisdom of the Bars of Central Asia, he was able to express the core of complicated historico-political processes with quantitative, informative and concise ideas in the period when we set off along our path as an independent state on political map of the XX century.

Having recounted and specified these main ideological and cultural concepts, advanced by Nazarbayev, we can see how versatile his political and economic ideas are. Their most important feature is realizability. They are neither ephemeral nor disconnected from reality.

The second pivot is phenomenon of national leadership.

A peculiar type of strategic planning and public administration, Kazakhstani path of social development, which can be realized only by society of professionals, i.e. the Society of Common Labour, unique formula for interethnic and interfaith accord, and finally, an efficient foreign policy doctrine of multipolarity became "AZ" and "YA" of Nazarbayev's model.

Our Leader does not let us be kept in the background

of civilization and technological progress or remain uninvolved as if we were passive observers; we are able to keep pace with progress. Kazakh statehood has proved itself as strong and enduring pacesetter at milestones of our long developmental path. Our major victories are yet to come.

The third pivot is “Nurly zhol” programme. As a man concerned for the Word, Language, and History, I can not ignore this year’s triumphant march of historical dates, such as 550th anniversary of Kazakh khanate, 70th anniversary of Great Victory in the World War II, 20th anniversary of the Assembly of people of Kazakhstan, 20th anniversary of our Constitution, and the year of active implementation of “Nurly zhol”.

The President of Kazakhstan practically surmounts temporal and geographical remoteness of many historical and scientific events through advancement of important ideological concepts, associated with these milestone dates. “Nurly zhol” programme will assist us in overcoming space.

Our national values are unique; on the one hand they are represented by sound conservative approach to family institution, respect for ancestors, parentage, national and state history; solicitous attitude to spoken and written literary language; heritage and traditions, deference to scholars and science; ecological consciousness which could trace their roots back to nomads.

On the other hand we are characterized by spatio-temporal mobility, extremely efficient willingness to introduce innovations, and acceptance of other cultures and languages.

Essentially, II and IV units of the programme “One hundred concrete steps”, i.e. “Provision of Supremacy of Law” and “Identity and Unity” are ideological backbones of the Nation of Common Future!

Twenty-five years may look like a flash in the context of historical space, but this time was enough for Nursultan Nazarbayev to cement foundation of the Nation of common future.

Having been to and worked in many countries, I can surely state that any ethnic culture and language, reflecting it, represents a page of the world culture, a verge of the universal noosphere. Kazakh history contains amazing achievements of remote antiquity, which, at the same time, embody common heritage of the world culture.

The fourth pivot is Mangilik El, the idea of our nation’s vital forces.

The President of our country has rightfully and accurately noted that there should not be any limits between ethnoses in Kazakhstan; all of us should remain

Kazakhstanis.

Our model of interethnic unity has been highly praised by the entire international community.

It is important for younger generation to strive for knowledge. This idea is set forth in detail in several paragraphs of steps 72 and 79 of “One hundred concrete steps”.

If Singapore managed to do it, we would handle it as well.

I have devoted more than one book to a primary idea of interpenetration and interdependence of words, purports, cultures and ideology.

Our fifth pivot is ambitiousness of Kazakh nation, expressed by ambitions of joining the list of 30 world’s leading countries.

It is important for us to join the list of 30 most developed countries, while being guided by principles of the “Strategy-2050”, thus we will turn into one of the leading countries through our culture, traditions and language.

The unit IV of the “One hundred concrete steps”, bearing meaningful title “Identity and unity”, is devoted to this issue.

Actually, as a linguist and literateur, I would like to mention accurateness and correctness of choosing and formulating programme steps.

As a matter of fact, Kazakhstan is a new model of the world, where people of different nationalities, faiths, cultures and traditions not only peacefully live but also develop; it is a model where standards both of western and oriental cultures have been practiced and developed side by side.

Over the last years we have been witnesses of righteousness of the following unwritten law, “Nation loses when unity is lost”. While keeping close watch over current events, it is important to adhere to principles of the Nation of common future, where a special responsibility for uniting all ethnoses is placed on Kazakh nation. We should preserve wealth of Kazakh culture, history and its Turkic vector, and maintain connection with global economy, policy and culture.

I am deeply convinced that wise and far-sighted policy, including “Strategy-2050”, five institutional reforms in the form of the programme “One hundred concrete steps”, principles and values of “Mangilik El”, as well as the course “Nation of common future” will ensure further harmonious development of Kazakhstani people.

Russian economist Gref may remain for as long as he wants in his so called shock, caused by reading this programme, as he had put it at Economic forum in Astana, we shall wait to see his reaction when all our plans get realized.

О И А

BCFE

ВЕЕСНА 2015 года

ПОИСТИНЕ ВОЛНУЮЩЕЙ И НЕЗАБЫВАЕМОЙ ПОЛУЧИЛАСЬ ПОЕЗДКА ДЕЛЕГАЦИИ
КАЗАХСТАНСКИХ ВЕТЕРАНОВ ВОЙНЫ В МОСКВУ НА ПРАЗДНОВАНИЕ 70-ЛЕТИЯ
ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941-1945 ГОДОВ

Леонид ЧЕРНОВ, журналист.
(Фото из архива А.Абдулина)

Об этом нашему корреспонденту рассказал директор РКГП «Центральный клинический госпиталь для инвалидов Отечественной войны», заслуженный врач России Адильхан Абдулин, сопровождавший делегацию в поездке. Состав группы утверждал Совет ветеранов Республики Казахстан, принимая в расчет заслуги кандидатов и, что немаловажно, состояние их здоровья. В российскую столицу вылетели кавалеры многих

боевых наград, солдаты и офицеры, победившие фашистскую Германию и милитаристскую Японию - Федотов Ф.М., Дюсембеков К.Ж., Смоленков М.В., Тулебеков К.Т., Малышев Д.М., Бекмади А.Б.

Особое отношение к себе фронтовики почувствовали, как только самолет приземлился 8 мая в Москве. Их встретили представители Министерства иностранных дел Казахстана и Министерства обороны России, провели через VIP-зал и отвезли на комфортабельном автобусе в одну

из самых лучших гостиниц столицы «Золотое кольцо» Управления делами Президента Российской Федерации.

После отдыха, в рамках культурной программы гостей российской столицы пригласили в Центральный музей Вооруженных Сил, где для них провели экскурсию, а затем состоялось памятное фотографирование группы у Знамени Победы. В честь фронтовиков дан концерт Ансамбля песни и пляски войск Воздушно-космической обороны. Все это давало ветеранам праздничный настрой, вызывало положительные эмоции, о которых они рассказывали журналистам казахстанских телеканалов, освещавших эту поездку.

Ярким, зрелищным и впечатляющим оказался Военный Парад на Красной площади. Ветеранам отвели почетные трибуны, где с ними соседствовали главы иностранных государств и другие высокие гости. Особенно приятно казахстанцам было видеть прохождение военнослужащих Вооруженных Сил Республики Казахстан, прошедших торжественным маршем по легендарной брусчатке Красной площади. Боевая техника и современные образцы вооружения - все это смогли увидеть зрители на трибунах своими глазами совсем рядом, что называется «вживую», а не по телевизору.

По завершению Парада, ветеранов проводили в Кремль, где в их честь состоялся торжественный прием в Георгиевском зале Большого Кремлевского дворца по приглашению Президента Российской Федерации. Здесь, с главами государств, за изысканно накрытыми столами восседали те, кто подарил планете мир. Сегодня они отмечали День Победы – самый светлый и

любимый праздник. В их честь звучали красивые тосты и заздравицы.

Когда действие подошло к завершению, а главы государств удалились в другие залы, к казахстанской делегации подошел Президент РК Нурсултан Назарбаев и лично поздравил фронтовиков с праздником, пожелав им здоровья и долгих лет жизни. К казахстанскому лидеру подошли и ветераны других государств, выражая благодарность за миролюбивую политику нашей страны, поздравляя с очередным избранием на пост Президента Казахстана. Это было очень приятно и приятно!

А вечером все желающие смогли побывать на концерте на Красной площади, посмотреть праздничный салют.

Не менее приятным было и возвращение: ветеранов в Астане встретил духовой оркестр, молодые люди с цветами.

Рассказывая об этой поездке, А. Абдулин отметил: праздничные мероприятия в Москве были очень четко организованы, ощущалось доброе отношение к казахстанским фронтовикам москвичей, которые подходили, дарили цветы, благодарили за Победу, говорили добрые пожелания. И это были не только представители старшего поколения, но и молодежь. Это говорит о преемственности поколений, о том, что не забываются славные дела наших дедов и прадедов, крепка дружба между нашими народами, и, несмотря ни на какие расстояния и границы, есть такой день, который до сих пор объединяет нас всех – День Победы!

SPRING 2015

A trip of a delegation of Kazakhstani war veterans to the Russian Federation for the purpose of participation in festive events dedicated to 70th anniversary of the Victory in the Great Patriotic war of 1941-1945, turned out to be truly exciting and unforgettable.

Leonid CHERNOV,
journalist. (Photo is from A. Abdulin's archive)

This is what the director of the Republican state budget-supported enterprise "Central clinical hospital for disabled Great Patriotic war veterans", honoured doctor of Russia Adilkhan Abdulin said. He had accompanied the delegation in a trip. Composition of the group was approved by the Council of veterans of the Republic of Kazakhstan, with due regard to candidates' merits and such not insignificant factor as state of their

health. Holders of various war decorations, soldiers and officers, who had defeated fascist Germany and militaristic Japan: F.M. Fedotov, K.Zh. Duysembekov, M.V. Smolenkov, K.T. Tulebekov, D.M. Malyshev, and A.B. Bekmadi flew to Russian capital.

The veterans got special treatment from the moment their plane landed in Moscow on May 8. In the airport they were greeted by representatives of the Ministry of Foreign

Affairs of Kazakhstan and the Ministry of Defense of Russia; from the airport they were taken by a comfortable bus to one of the best hotel of the capital called “Zolotoye koltso” of the Department for Presidential Affairs of the Russian Federation.

Having taken some rest, they were invited to the Central museum of the Armed Forces as a part of their cultural programme, where an interesting excursion was conducted for them. Later a memorable photo of the group near the Victory Banner was taken. A concert in the veterans’

brought peace to our planet, celebrated the Victory day. Beautiful toasts were proposed to them.

When the reception was near completion and head of states moved to other halls of the palace, the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev came up to Kazakhstani delegation and personally congratulated veterans upon the Victory Day and wished them health and long life. When veterans from other countries noticed Kazakhstani leader, they came up to Elbasy and expressed their gratitude for peaceful policy of our country, also they

honour was given by the Song and Dance Company of the Aerospace defense forces. All those events got the veterans into festive mood and evoked positive emotions, which they shared with journalists from Kazakhstan TV channels, covering the trip.

Military Parade on Red Square turned out to be a bright, spectacular and impressive sight. The veterans were given honorary tribunes, where they were sitting close to heads of foreign states and other distinguished guests. It was especially pleasant to our veterans to watch servicemen of the Armed forces of the Republic of Kazakhstan marching past on legendary pavestones of Red Square. Spectators could see familiar warlike equipment and modern samples of armament not on TV, but with their own eyes in real life.

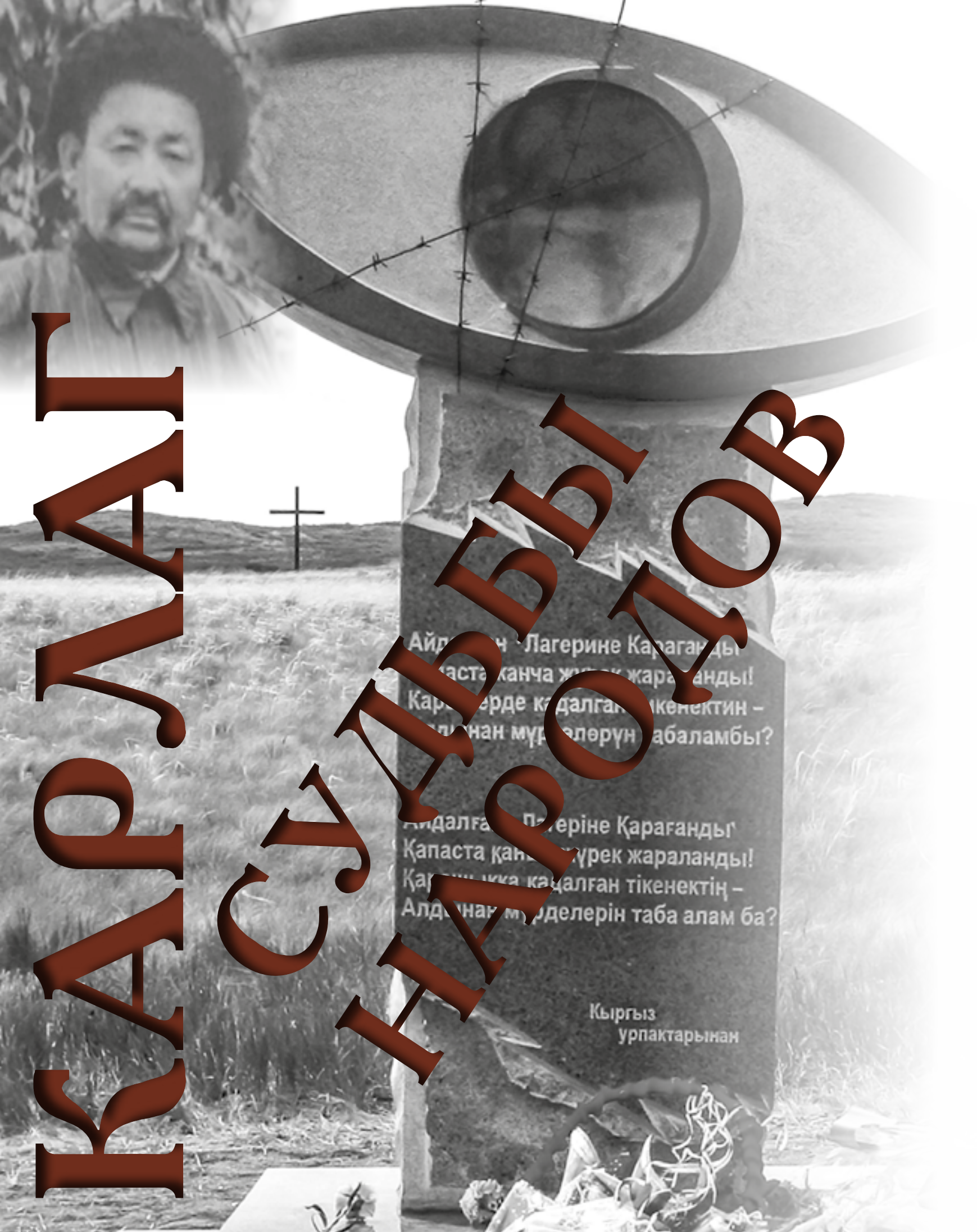
Upon completion of the parade, the veterans were taken to Kremlin on the invitation of the President of Russia, where a ceremonial reception in their honour was held at Georgievsky hall of the Grand Kremlin Palace. Here, at the dainty tables together with heads of states, those who had

congratulated him upon victory in presidential elections.

In the evening those who wanted could watch a concert on Red Square and see the salute.

The return was not less pleasant than the trip itself as in Astana the veterans were greeted by a brass band and representatives of youth, holding flowers in their hands.

Recounting details of the trip, A.Abdulin noted two interesting facts, i.e. efficient organization of festive events in Moscow, and kind treatment of Kazakhstani veterans given by Muscovites, who were coming up to the veterans, to give them flowers, express their gratitude for the Victory and to make good wishes. It is especially nice that such attitude was expressed not only by representatives of the older generation, but also by youth. It symbolizes intergenerational continuity and means that glorious feats of our grandfathers and great-grandfathers have not been forgotten, that friendship between our peoples is strong; despite any distances and borders there is a day which unites all of us. The Victory Day is one for all!

ҚАРАҒАҒ

НМРОДОВ

Айдалған Лагерине Қарағанды
Қапаста қанша күрек жараланды!
Қарашыққа қаңдалған тікенектің –
Алдыңнан мүрдәлерін таба аламы?

Айдалған Лагерине Қарағанды
Қапаста қанша күрек жараланды!
Қарашыққа қаңдалған тікенектің –
Алдыңнан мүрдәлерін таба аламы ба?

Қырғыз
урпақтарынан

Шавкат ИСМАИЛОВ,
член Ассамблеи народа Казахстана,
руководитель кыргызского этнокультурного объединения
г.Астана.

«Донеси до народа»

Холодной зимой 1953 года в числе заключённых из Киргизии, прибывших в Карлаг, был Кузубай Куранов. Там и началась дружба с Амантаем-профессором – так звали общительного, пожилого на вид казаха, который на деле оказался ровесником Кузубая.

Новый 1955 год два друга встречали в холодном баре, под завывание вьюги. Когда Кузубая оставался один день до освобождения, Амантай достал из-под фуфайки блокнот с записями. «Это то, что я тебе читал ночами - эпос «Кыз Жибек», жемчужина казахского фольклора», - перелистывая страницы блокнота дрожащими пальцами, объяснил он, - это писал я в Сибири, в лагере.

Амантай попросил Кузубая вынести из зоны и сохранить рукопись. Взял с него слово: что бы ни случилось, донести до народа. Кузубай зашил блокнот в фуфайку.

А назавтра была Свобода!

Переступив порог «зоны», Кузубай шёл по степной дороге. Избегая обысков, обливаясь холодным потом, боялся, что обнаружат тайно скрытое от любого глаза.

Добравшись домой, устроился на работу в колхоз. Из-за судимости к нему относились с недоверием, пришлось довольствоваться работой в поле.

В 1971 году, прочтя в газете «Советская Киргизия» о выходе на экраны фильма «Кыз Жибек», специально поехал в областной центр Ош, в кинотеатр, чтобы посмотреть фильм. После которого случайные прохожие наблюдали странную картину: у кинотеатра стоял почтенный аксакал, сжимая калпак в руке, и... плакал. Это был Кузубай.

Кузубай вспоминал Амантая, его несломленный Карлагом дух. Вскоре принимает решение взять рукописи в Алма-Ату.

Но не довелось.

В 1995 году старец передал брату Кадырбеку рукописи Амантая.

Имя Амантай - условное, как звали казаха-профессора на самом деле, не установлено, даты уточняются.

Эта история получила неожиданное продолжение.

Потомки Кузубая обратились с просьбой помочь довести до конца просьбу казаха, передавшего отцу рукопись в далёком 1953 году.

Сейчас блокнот в 101 страницу находится в Астане.

Историки и литературоведы считают, что есть различные варианты эпоса «Кыз Жибек», которые не имеют существенного различия.

- Автором эпоса является казахский народ, – говорит академик НАН РК Сеит Каскабасов.

Память во имя будущего

В 2006 году, по заказу Посольства Российской Федерации, я устанавливал Памятный Знак жертвам политических репрессий в посёлке Спасск Карагандинской области. И тогда стал собирать материалы, подтверждающие, что среди узников лагеря есть кыргызы и уроженцы тогдашней Киргизской ССР, известные политические и общественные деятели: Ташим Байджиев, Зияш Бектенов, Тазабек Саманчин, Тукай Текиликов.

Трагедией наполнены страницы жизни и смерти многих узников. Так, кыргызский журналист и писатель Рахманберды Касымов, услышав весть о смерти Сталина, воскликнул: «Теперь-то мы выйдем на свободу!». Но переполненное радостью сердце не выдержало... он упал замертво.

31 мая 2007 года в День Памяти жертв политических репрессий Памятный знак был открыт.

К нам начали поступать обращения и письма с просьбой помочь найти утерянные следы сосланных в Карлаг родственников и близких.

С большим интересом и вниманием к нашей работе отнёсся Чингиз Айтматов, и его сестра Розетта, отец которых в 1937 году репрессирован, расстрелян. Его могилу (отца) обнаружили только спустя 54 года, а тело перезахоронили близ села Чон Таш недалеко от Бишкека. Сейчас это – мемориальный комплекс «Ата-Бейит».

Розетта Айтматова вспоминала: «...В 2010 году, зная, что в посёлке Спасск в Мемориальном комплексе поставлен памятник жертвам политических репрессий - кыргызам, я привезла туда горсть кыргызской земли (с

«Ата-Бейита») и рассыпала её у памятника (найти могилу каждого невозможно). Рассыпать горсть земли на могиле наших отцов – безвинных жертв политических репрессий оказалось не так-то просто. С одной стороны, я была горда тем, что мне выпала честь выполнить эту миссию. Но, в то же время, я про себя обращалась к каждому из захороненных здесь наших соотечественников и просила Всевышнего, если существует «тот свет», то пусть они там почувствуют, что мы помним и думаем о них, мы знаем их истинные заслуги, мы ценим их и гордимся ими. Что делать?... Судьба! Это я говорю от безысходности, от того, что ничего нельзя изменить. Но подрастающее поколение должно знать и помнить о них во имя будущего»

По нашим запросам Комитет по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Казахстана предоставляет нам списки узников Кар-

лага – уроженцев Кыргызстана. Списки переданы в Государственный исторический музей Кыргызской Республики, Университет им. И.Арабаева, в СМИ Кыргызстана.

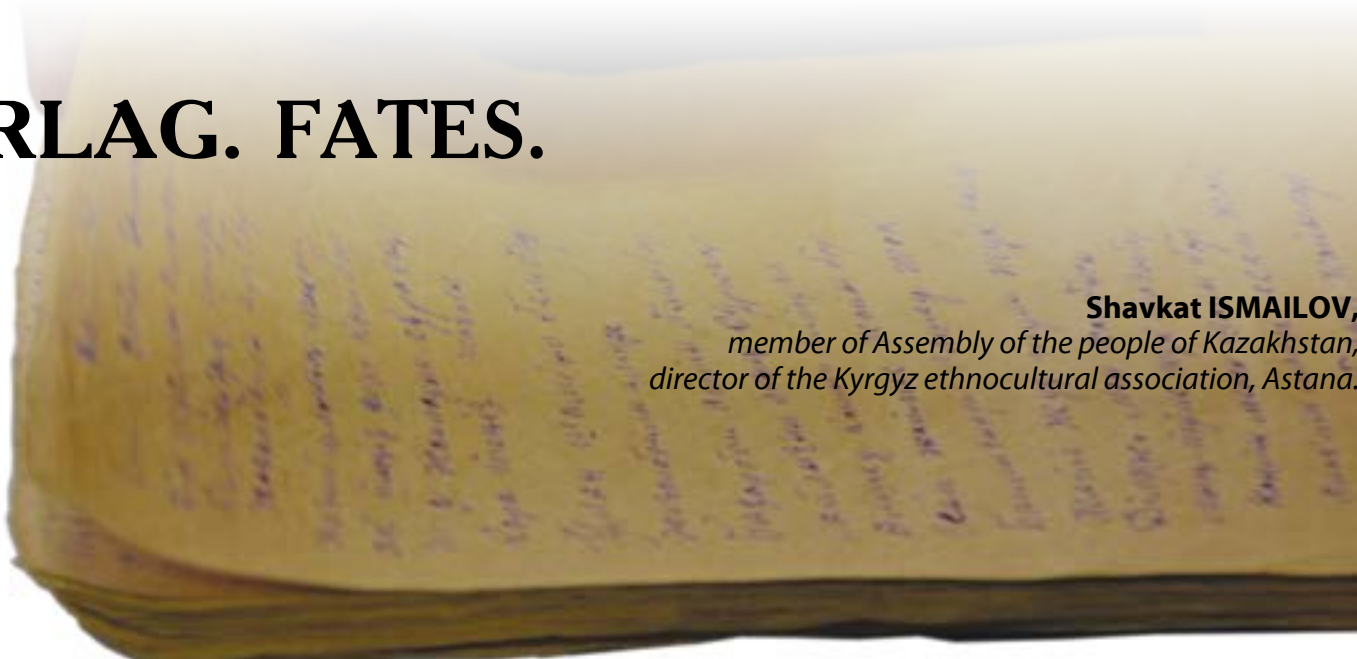
С 2007 года нами были найдены 11 родственников узников Карлага, и 5 из них посетили Мемориальный комплекс Спасска.

Может, для кого-то это покажется мало, но за каждой этой цифрой стоят человеческие судьбы.

Я вам поведал историю всего лишь о двух узниках чудовищного лагеря, их судьбы переплелись в этом жизненном водовороте - суровом, порой жестоким, но не переломившем их жизненного духа.

А мы продолжаем поиски нитей, связывающих казахского друга с кыргызским. Кто знает, на каких дорогах жизни они снова могут переплестись....

KARLAG. FATES.

Shavkat ISMAILOV,
member of Assembly of the people of Kazakhstan,
director of the Kyrgyz ethnocultural association, Astana.

«Carry it down to people»

Kuzebay Kuranov was among convicts who arrived to Karlag from Kyrgyzia in the cold winter of 1953; he had been a senior worker of Zhanazhol district Party committee in Kyrgyzia, the member of the party since 1942. His friendship with professor Amantay, an amiable, aged-looking Kazakh, who, in fact, turned out to be an age-mate of Kuzebay, started back then.

The eve of the new 1955 both friends spent in cold barracks, listening to howling snowstorms. A day before Kuzebay's discharge, Amantay took a pad with notes out of his quilted coat. "This is what I used to read for you at nights, i.e. "Kyz Zhibek" epos, the pearl of Kazakh folklore", he ex-

plained, turning over pages with trembling fingers. "I made these notes in a camp in Syberia".

Amantay asked Kuzebay to carry the pad out the territory of the prison camp and preserve the manuscript. He made Kuzebay promise that whatever happens he would hand it down to people. Kuzebay sewed the pad inside his quilted coat.

The next day freedom awaited him!

Having crossed the threshold of the camp, Kuzebay started down the steppe road. He was avoiding searches; being in a cold sweat he feared that the hidden object would be discovered.

Having reached his home, he got a job in kolkhoz. His

criminal record made people treat him with distrust, so he had to content himself with fieldwork.

In 1971, having read the news of “Kyz Zhibek” movie release in the newspaper “Soviet Kyrgyzia”, he intentionally went to a cinema located in regional center Osh in order to watch the movie. Sometime later bystanders could witness a strange scene: a venerable aksakal, standing by the cinema, was crying, squeezing a cap in his hands. It was Kuzebay.

Kuzebay was recalling Amantay and his spirit, unbroken by Karlag. Soon he made a decision to bring the manuscript to Alma-Ata.

But he did not get a chance to do it.

In 1995 Kuzebay handed Amantay’s notes to his brother Kadyrbek.

The name Amantay is conventional, as in fact, the name of Kazakh professor has not been established yet and the dates are being specified as well.

This story acquired an expected continuation.

Kuzebay’s descendants asked for assistance in honouring request of the Kazakh who handed the manuscript to Kuzembay back in 1953.

Currently this manuscript, which consists of 101 pages, is located in Astana.

“Historians and philologists believe there are various versions of the “Kyz Zhibek” epos, which do not present substantial distinctions between each other; the authors of the epos are Kazakh people”, says academician of the NAS RK, doctor of philological sciences, professor Seyit Kaskabassov.

Memory for the sake of future

In 2006 I set up a commemorative tablet to victims of political repressions in Spassk village of the Karaganda region under order of the Russian Federation Embassy. This is when I started collecting materials, which could ascertain a fact that there were Kyrgyzes and natives of Kyrgyz SSR among the camp prisoners, i.e. famous political and public leaders Tashim Baydzhiyev, Ziyash Bektenov, Tazabek Samanchin, Tukay Tekilikov.

Many prisoners’ lives and deaths had been filled with tragedy. Upon hearing the news of Stalin’s death, Kyrgyz journalist and writer Rakhmanberdy Kassymov exclaimed, “Now we shall get our liberty”, but his heart, filled with joy, failed and he fell dead.

The Commemorative Tablet was unveiled on May 31, 2007, on the Commemoration Day for the victims of political repressions.

We started receiving appeals and letters; people addressed us, looking for assistance in seeking lost traces of their relatives and friends who had been exiled to Karlag.

Chyngyz Aytmatov and his sister Rozetta, whose father was subjected to repression in 1937 and consequently executed by shooting, paid close attention to our work. Their father’s grave was discovered 54 years later and the body got reburied near Chon Tash village not far from Bishkek. Today this place is known as “Ata Beyit” memo-

rial complex.

Rozetta Aytmatova (in this photo) recollected , “... In 2010, knowing that a monument to political repressions’ victims from Kyrgyzia has been erected in memorial complex of the Spassk village, I brought there a handful of Kyrgyz soil from “Ata-Beyit” and scattered it round the

monument (it is impossible to find grave of every single person). Scattering handful of soil over our fathers’ grave turned out to be not so easy. On the one part I was proud of having the honor of fulfilling this mission, but at the same time, while scattering this soil, I was silently appealing to every compatriot buried here and was praying to God to let them feel that we remember and think about them, that we are aware of their true merits, we appreciate them and are proud of them.

- What can I do? It is fate. This is what I say in despair, as nothing can be changed.

Nevertheless, the rising generation should know and remember them for the sake of future”.

Lists of Karlag prisoners, natives of Kyrgyzstan, were granted to us by the Legal Statistics and Special Records Committee of the Prosecutor’s General of Kazakhstan upon our inquiries. The lists were handed to the State historical museum of the Kyrgyz Republic, I.Arabayev University, and Kyrgyzstan mass media.

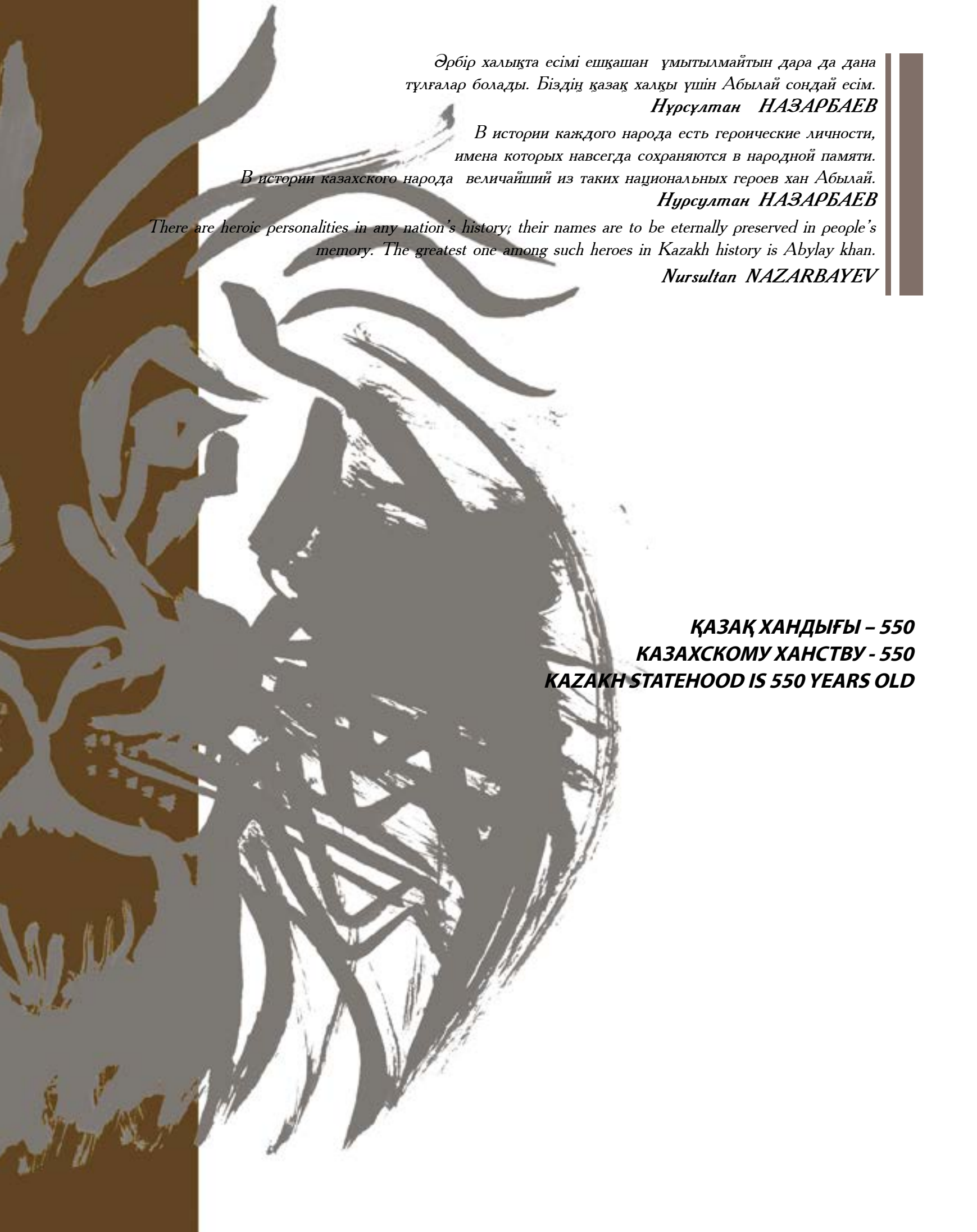
Since 2007 we have found 11 relatives of the Karlag prisoners, five of them visited Spassk memorial complex.

It may seem not enough, but there is a human fate behind every number.

I told you the story of only two prisoners of that appalling camp; their fates had been intertwined in this stern and even cruel whirl of life, which, however, had not broken their vital spirit.

ABYLAI KHAN

Әрбір халықта есімі ешқашан ұмытылмайтын дара да дана тұлғалар болады. Біздің қазақ халқы үшін Абылай сондай есім.

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

В истории каждого народа есть героические личности, имена которых навсегда сохраняются в народной памяти.

В истории казахского народа величайший из таких национальных героев хан Абылай.

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

There are heroic personalities in any nation's history; their names are to be eternally preserved in people's memory. The greatest one among such heroes in Kazakh history is Abylay khan.

Nursultan NAZARBAYEV

**ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ – 550
КАЗАХСКОМУ ХАНСТВУ - 550
KAZAKH STATEHOOD IS 550 YEARS OLD**

ЧИТАЯ КАРТУ

ФРА МАУРО

Среди источников истории казахской государственности, средневековые карты, созданные в Западной Европе, занимают особое место. Они отражают не только и не столько историю казахской государственности, как восприятие места казахской государственности в глобальной системе политических и экономических отношений в сложной и интригующей эпохе. В этом контексте, карта мира, составленная венецианским монахом Фра Мауро примерно 1460 г. – *Marro Mundo* - занимает особое место в качестве одной из самых детальных и крупномасштабных карт того времени. Какова стоимость этой карты для понимания истории казахской государственности? Что можно сказать по поводу этой карты и какие тайны может повлечь она за собой? Что она может сказать нам об истории международных отношений Казахстана той эпохи?

Рафиз АБАЗОВ (PhD),
адъюнкт-профессор, Колумбийский университет

Казахская государственность раннего периода через исследование карты мира Фра Мауро из Венеции. (1450 г.-1460 г.)

Marro Mundo как доказательство истории Казахской Земли

Карта *Marro Mundo* Фра Мауро представляет мир в соответствии с видением в 15-м веке, и изображает среди прочего территорию Казахстана с некоторыми интересными деталями. Карта предпо-

ложительно создана между 1450 г. и 1460 г. венецианским монахом-картографом в монастыре Сан-Джованни (недалеко от Венеции), и была сделана по заказу короля Португалии. Она - одна из самых загадочных и интригующих карт средневековья, которая не дает покоя исследователям многих стран.

Ее изучение важно и интересно, потому что вместе с другими политическими и культурными картами средневековья она может служить источником для изучения истории и развития казахского государства в 15-м веке, в частности, в контексте научной дискуссии в честь 550-летия Казахского ханства.

Рафис АБАЗОВ,

доктор философии, приглашенный профессор в Казахском национальном университете им. Аль-Фараби и директор программы Global Classroom.

Также является преподавателем Школы международных отношений и госуправления (SIPA) при Колумбийском университете, Нью-Йорк. Автор книги «Формирование постсоветской международной политики в Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане» (1999 г.), «Культура и обычаи стран Центральной Азии» (2007 г.) и «Краткий исторический атлас Центральной Азии Палрейва» (2008 г.). Написал около 30 статей, индексированных агентством Thomson Reuters. Проводил исследования на средневековых путешествиях и картах в архивах и библиотеках Италии, в том числе в Ватиканском секретном архиве (Ватикан) и Ватиканской апостольской библиотеке (Ватикан), Историческом архиве Общества Иисуса (Рим) и библиотеке Марчиана (Венеция) в 2014 и 2015 годах.

Эта карта имеет интереснейшую историю как бесценный исторический источник, и как важный документ для изучения казахской государственности в раннем периоде по трем причинам:

Она подготовлена по многочисленным письменным источникам, в том числе многим, не дошедших до наших дней.

Основана на многочисленных персональных интервью путешественников и дипломатов того времени: Фра Мауро провел интервью не только с венецианскими и генуэзскими гражданами, но и с торговцами, путешественниками и послами, жившими в Венеции, в квартале Азии. Многие из жителей этого квартала были выходцами из Центрально-Азиатского региона, где и создавалась основа казахской государственности в то самое время. Среди них, вероятнее всего, были представители казахских и других тюркских племен, в частности, кипчаков. Фактически, это и есть тот самый интересный документ, доказывающий близкую и тесную связь этой эпохи с Кодексом Куманикуса (1330 г.) - кипчакско-персидско-латинским словарем, который является одним из самых известных памятников тюркских сочинений (изученных казахстанским ученым Александром Гаркавцом).

Содержание карты также является интересным: монументальная карта размером 2.4x2.4 м. включает в себя около 3000 письменных знаков, наименований и заметок. Принимая во внимание характеристики той эпохи - они могут содержать особое значение: тайные знаки и коды, в том числе истории дипломатических и военных отношений Венеции с государствами, расположенными на территории современного Казахстана. В контексте истории Центральной Азии говорится о том, что, несомненно, она является самой ценной частью использования письменных средневековых документов. Фра Мауро на современном термине провел контент-анализ информации о политическом, военном и культурном статусе в регионе. Многие из этих источников просто не сохранились до наших дней.

Секреты ученого и картографа Фра Мауро

Мы можем только догадываться о секретах этой исторически ценной научно-исследовательской работы, так как все научные, технические архивы картографа Фра Мауро, все записи и интервью таинственно исчезли после его смерти в 1464 г. или 1465 г. Что он мог иметь? Ответ лежит частично в самой судьбе этой карты - хотя она была сделана по заказу и оплачивалась королем Португалии Афонсом V, (Афонсо V (1432 г.-1481 г.)) - исследователь, доктор Пьеро Фалчетта предполагает, что первый экземпляр карты не был доставлен клиенту. Он считает, что в библиотеке Марчиано имеется вторая копия, и автор - Фра Мауро. Кроме того, ученый считает, что многие секретные шпионские агенты и королевские суды были весьма заинтересованы в том, чтобы карта мира не покидала Венецию, и чтобы эти тайны не были рассекречены и дошли до места назначения. Мы должны помнить, карта Фра Мауро по некоторым неизвестным причинам была составлена с перевернутым расположением - в зеркальном отображении, что свидетельствует о политическом и культурном восприятии мира венецианцами, либо их попытками сделать так, чтобы другие были не в состоянии расшифровать тайный смысл карты.

Важные сведения в деле изучения истории Казахстана

Карта может иметь много секретов и информации, пролить свет на историю экономических, политических отношений Венеции и Западной Европы с казахскими ханами, так в ней - история экономических связей и торговли на Шелковом пути во второй половине 15-го века. Поразительно: венецианцы были уверены, что в регионе интенсивно велась торговля, и что Великий шелковый путь продолжал существовать - это проиллюстрировано многочисленными рисунками тележек на карте. Карта может служить источником для изучения экономического и финансового состояния проживающих на территории казахских

племен. Не менее поразительно и то, что Фра Мауро и венецианцы не принимали казахскую степь за пустынные районы: на карте видно размещение на территории множество населенных пунктов (хотя, географически они не всегда отражали правильное расположение). Кроме того, венецианцы считали, что династия Чагатая сыграла значительную роль в политической организации региона в этот период: карта содержит отдельные записи их политической роли. Это может быть доказательством того, что, возможно, Фра Мауро консультировался с некоторыми личностями этого региона. По аналогии с Османской империей, династией Тимуридов и др. мы знаем, что тюркские ханы и султаны пытались дать своим детям хорошее образование, позволяя им путешествовать.

Международная дипломатия и Казахское государство

Карта вместе с другими документами позволяет изучать внешние (международные) условия и предпосылки создания казахской государственности и дипломатических отношений той эпохи.

Известно, для формирования государства необходимы как внутренние, так и внешние условия и предпосылки. Исходя из чего, можно сказать, готовая карта мира Марро Мундо, составленная Фра Мауро в контексте многих других материалов позволяет сделать возможным исследование о международном фоне и условиях становления казахской государственности. Одним из факторов является интерес многих европейских стран, особенно Венеции в восстановлении торговли на Великом Шелковом Пути через северную ветвь - территорию Казахстана и северную часть Каспийского моря. Известно, что борьба в

династии Тимуридов и захват Константинополя султаном Османской империи в 1453 году могли иметь негативное влияние на трансконтинентальную сухопутную торговлю венецианцев. Поэтому вполне возможно, венецианские купцы и торговцы были готовы поддерживать создание централизованного государства, с тем, чтобы гарантировать, с вободное и безопасное передвижение товаров и людей с востока на запад.

К тому же, присутствовали все слои населения, благополучие которых зависело от сухопутной торговли через евразийское пространство - документально подтверждено тем, что достаточно большое количество торговцев и путешественников из Османской империи и Центральной Азии жили в Венеции и других итальянских городах, в том числе кипчаки и представители других тюркских племен (на современном языке - лобби).

Имелись международные и организационные предпосылки для создания казахской государственности, что подтверждается тем фактом: в течение этого периода времени венецианские путешественники и миссионеры снова стали деятельными. Документы эпохи включают запись многочисленных поездок на Ближний Восток, Южную и Центральную Азию знаменитых венецианских путеше-

ственников, таких как Никколо де Конти (1395 г.-1469 г.), Джон Кабот (1450 г.-1500 г.), Себастьян Кабот (1474 г.-1557 г.).

Было целое представительство дипломатов и государственных чиновников в Венеции и других стран Западной Европы, прекрасно разбиравшихся по вопросу «Востока», включая Центральную Азию.

Доктор Пьеро Фалчетта предполагает, что Фра Мауро встречался и консультировался с Никколо Конти и другими путешественниками.

Существует вероятность того, что дипломатические отношения с представителями казахской степи уже были на начальном этапе развития.

Мы вынуждены констатировать факт того, что до сих пор нет прямых документальных источников, подтверждающих эту гипотезу. Тем не менее, косвенные источники указывают на такую возможность: венецианцы имели большой интерес в установлении прямых дипломатических отношений с государственными органами в великой евразийской степи. Возможно, в письменных упоминаниях есть и те путешественники, пересекшие казахскую степь, кто давал консультации Фра Мауро при описании ученым этого региона. И они ждут своего выхода из небытия из архивов Венеции, Рима и Ватикана.

PS. Автор выражает благодарность Казахской национальной академии искусства им. Т. Жургенева, Научно-исследовательскому институту культуры, доктору Маурицио Мессина, директору библиотеки Марчиано (Венеция, Италия), доктору и исследователю Пьеро Фалчетти (библиотека Марчиано), Чрезвычайному и Полномочному Послу Италии в Республике Казахстан, г-ну Стефано Раваньяну.

READING OF FRA MAURO'S MAP

Rafis ABAZOV (PhD), *Adjunct professor, Columbia University*

Understanding the Early Kazakh Statehood through Study of Fra Maoro's World Map (1450-1460) from Venice

Among the sources on the history of the Kazakh statehood the medieval maps created in Western Europe have a special place. They reflect not only and not so much the history of the Kazakh statehood, as the perception of the place of the Kazakh statehood in the global system of political and economic relations in the complex and in many ways intriguing era. In this context, the World Map compiled by the Venetian monk Fra Maoro in about 1460 - MappoMundo - holds a special place as one of the most detailed and large-scale maps of the time. What is the value of this map for understanding the history of the Kazakh statehood? What can you tell this map and what secrets it may entail? What can it tell us about the history of Kazakhstan's foreign relations of the era?

World Map (MappoMundo) as a historical source on the history of Kazakh Land

The World Map of Fra Maori was presents the vision of the world according to the views in the 15th century and depicts among other things the territory of what is now Kazakhstan with some interesting details. The map was presumably created between 1450 and 1460 by a Venetian a monk-cartographer in the monastery of San Giovanni (near Venice), and it was commissioned by the King of Portugal. This is one of the most mysterious and intriguing maps of the Middle Ages, which is haunted by researchers from many countries. It is important and interesting because – together with other political and cultural map of the Middle Ages – it can serve as a source for the study of the history and development of the Kazakh state in the 15th century, particularly in the context of the scientific debate on the 550th anniversary of the Kazakh statehood.

This map has its own interesting

history as a historical source and it is important document to study the early Kazakh statehood for three reasons. **First**, it was prepared in consultations with numerous written sources, including many sources that did not survive to modern era. **Second**, it was based on numerous personal interviews with travelers and diplomats of the time. Fra Maoro conducted interviews not only with the Venetian and Genoese citizens, but also with traders, travelers and ambassadors who lived in the Asian quarter of Venice. Many of the inhabitants of the Asian quarter were from the Central Asian region, where the foundations of the Kazakh statehood were established around the same time. Among them were probably representatives of Kazakh and other Turkic tribes, in particular, Kipchaks. In fact, there is an interesting document which confirms close and tight connections during that era - Codex Cumanicus (1330) - Latin Kipchak-Persian Dictionary, which is one of the most famous monu-

ments of Turkic writings (studied by the Kazakh scholar Dr. Alexander Garkavets). **Third**, the content of the map is also fascinating, as this monumental map 2.4x2.4 meters includes about 3,000 written marks, names and notes. Taking into account the characteristics of the era - they may contain a special meaning, secret signs and codes including the history of diplomatic and military relations of Venice with states on the territory of Kazakhstan. Third, speaking in the context of Central Asian history, of course, the most valuable part is the usage of written medieval documents. Fra Maori conducted - in modern terms - a content analysis of information on the political, military and cultural status in the region. Many of these sources have simply not survived till modern time.

Secrets of scientist and cartographer Fra Maori

We can only guess about the secrets of this monumental research work, as all scientific and technical archive of cartographer Fra Maori

and all of his records and interviews mysteriously disappeared after his death in 1464 or 1465. What could he have? The answer lies in part in the fate of this map - even though the map was commissioned and paid by the king of Portugal, Afonso V (Afonso V (1432-1481)) - researcher Dr. Piero Falchetta suggests that the first copy of the map has never reached its customer. He believes that the vaults of Marciano contain the second copy though it was also made by the author. Dr. Falchetta believes that many of the secret lodge spy networks and the royal courts were highly interested that the map would not leave Venice, and that its secrets would not reach the destination. And here we must remember that the Fra Maori's Map for some unknown reasons is drawn up side down - as if in a mirror. It also reflects the political and cultural perception of the world by the Venetians, or an attempt to do so that others are not able to decipher its secret meaning.

And here are a few interesting points for studying the history of Kazakhstan. The map could have a lot of secrets and information and shed light on the history of economic political relations to Venice and Western Europe with the Kazakh khans. **First**, it is the history of economic relations and trade on the Silk Road in the second half of the 15th century. It is striking that the Venetians were confident that there was an intensive trade in the region and that the great Silk Road continued to exist - this is illustrated by numerous drawings of carts on the map. **Second**, the map can serve as a source for the study of the economic and financial condition of residence on the territory of the Kazakh tribes. It is striking that Fra Maori and the Venetians did not consider the Kazakh steppe as desert areas and placed on its territory a lot of different settlements (although geographically they are not always reflect correct location). **Third**, the Venetians believed that a Chagatai dynasty had played a great role in

the political organization of the region in this period - the map contains the individual entries on its political role. That might be an illustration that perhaps Fra Maori consulted with some individuals from this region. By analogy with the Ottoman and Timurid dynasties and others, we know that the Turkic khans and sultans tried to give their children a good education, including allowed them to travel.

International diplomacy and Kazakh State

This map along with other documents allows us to study the external (international) conditions and prerequisites of the creation of the Kazakh statehood and of diplomatic relations of the era.

In fact, the theory of state and of government suggests that in order to create a state there should be both internal and external conditions and prerequisites. In this context, we can say that the *MappoMundo* prepared by Fra Maori in the context of many other materials makes it possible to research about international background and conditions of the establishment of the Kazakh statehood. **One** of the factors was the interest of many European countries, and especially of Venice, in the restoration of the trade on the Great Silk Road through the northern branch - though the territory of Kazakhstan and to the north of the Caspian Sea. In fact, infighting in the Timurid dynasty and the capture of Constantinople by the Ottoman Sultan in 1453 could have a negative impact on this transcontinental land trade of Venetians. It is therefore possible Venetian merchants and traders were willing to support the creation of a centralized state in order to ensure that goods and people could move freely and safely from the East to the West. **Secondly**, there was a whole strata of people whose welfare depended on the land trade through the Eurasian space - it has been documented that a sufficiently large number of traders and travelers from the Ottoman Empire and Central Asia

lived in Venice and other Italian cities, including the Kipchak and representatives of other Turkic tribes (in modern words - the lobby). **Third**, there were international and institutional prerequisites for the establishment of Kazakh statehood. It is illustrated by the fact that during this period Venetian travelers and missionaries became active again. The documents from this era include the recording of numerous trips to the Middle East, South and Central Asia by the famous Venetian travelers, such as Nicolo Conti (Niccolò de' Conti (1395-1469)), John Cabot (John Cabot (1450 -1500)), Sebastian Cabot (Sebastian Cabot (1474-1557)). There was a whole class of diplomats and government officials in Venice and other countries of Western Europe, who were well versed in the "East," including Central Asia. By the way, Dr. Piero Falchetta suggests that Fra Maori met and consulted with Nicolo Conti and other travelers.

There is a possibility that there were already rudimentary diplomatic relations with representatives of the Kazakh steppe. We have to state so far there is no direct documentary sources confirming this hypothesis. However, indirect sources indicate such a possibility, as the Venetians had a great interest in the establishment of direct diplomatic relations with government entities in the great Eurasian steppe. Perhaps the record of travelers passed through the Kazakh steppe, or coming from the territory of Kazakhstan - those who consult Fra Maori in the description of this region - are waiting in the wings in the archives of Venice, Rome and the Vatican City.

***

Notes: The author would like to express his gratitude to Zhurgenov National Academy of Arts, Research Institute of Culture, as well as Dr. Maurizio Messina, the Director of Biblioteca Marciana (Venice), researcher Dr. Piero Falchetti of Biblioteca Marciana (Venice, Italy) and the Ambassador of Italy to the Republic of Kazakhstan, Mr. Stefano Ravagnan.

ARCHAEOLOGISTS HAVE DISCOVERED WINTERING AREA OF KEREY KHAN.

Wintering area of Kerey Khan discovered in Moyinkum district of Zhambyl region.

It was a sensation. This nomad camp discovered by scientists in the lower reaches of the Khan mountain in Moyinkum district.

Additionally, scientists are working on the release of a new map of Great nomadic.

The project belongs to scientists of the country's three universities.

All the way of nomads was investigated. Members of the expedition check the name of the ancient monuments, provide a scientific assessment of the finding, take the control of the new historic places.

VICTORY MONUMENT IN BATTLE OF ANYRAKAY

Bas-relief installed in Taraz . It is a symbol of the victory of the Kazakh people in the battle of Anyrakay against Dzungars.

We know from history that the decisive battle took place in 1729 in the Anyrakay district near the territory of Zhambyl region.

Bas-relief has a measured height 5 metres, length 15 metres. It was made by donations from private individual .

President of Charity Foundation Erkinbek Kulzhabayev said that the manufacture of the bas-relief was taken into account the fact of the war with Dzhungars.

The monument serves as a testament to the struggle for independence of the Kazakh khanate.

THE 550TH ANNIVERSARY OF THE KAZAKH KHANATE THROUGH THE PRISM OF AN EXHIBITION

Exhibition hall «Tauelsizdik Saraiy» welcomes guests in honor of the 550th anniversary of the Kazakh khanate. The exhibition features the works of members of the Union of Artists, Zhanuzak Mussapir and Maksat Beksultan

The exhibition «Tarikhka tagzym " initiated by Astana Department of Culture - is not just like an excursion into the past, but also admiring the amazing land.

АРХЕОЛОГИ КАЗАХСТАНА ОБНАРУЖИЛИ МЕСТО ЗИМОВКИ КЕРЕЙ ХАНА

В Мойынкумском районе Жамбылской области обнаружено место зимовки Керей хана.

Что стало сенсацией. Кочевье обнаружено учёными в низовьях горы Хан Мойынкумского района.

Кроме того, ученые работают над выпуском новой карты Великого кочевья.

Проект принадлежит представителям трёх вузов страны.

Исследован весь путь кочевников. Члены экспедиции уточняют названия древних памятников, дают научную оценку находке, берут на контроль новые исторические места.

ПАМЯТНИК ПОБЕДЫ В АНЫРАКАЙСКОЙ БИТВЕ

В Таразе установлен барельеф - символ победы казахского народа в Аныракайской битве против джунгар.

Из истории известно, решающее сражение произошло в 1729 году в местечке Аныракай, близ территории Жамбылской области.

Барельеф длиной 15 метров и высотой 5 метров изготовлен на средства частных предпринимателей.

Erkinbek Kulzhabayev, президент благотворительного фонда отметил, что при изготовлении барельефа учитывался сам факт войны с джунгарами.

Памятник является ярким свидетельством борьбы на независимость Казахского ханства.

GREAT NOMADIC MAP

This map will include four ancient cities and five historic monuments. Scientists have conducted scientific analysis and the necessary researches., Scientists, who expressed interest in the findings, are from Germany, India, China and the CIS.

Professor of Archaeological Institute of Archaeology and Museology of Peking University Lin Meytsun said that it was interesting facts at the conference in Taraz. History of China, the countries of Central Asia and Kazakhstan are interested in the whole world community at the present time.

КАРТА ВЕЛИКОГО КОЧЕВЬЯ

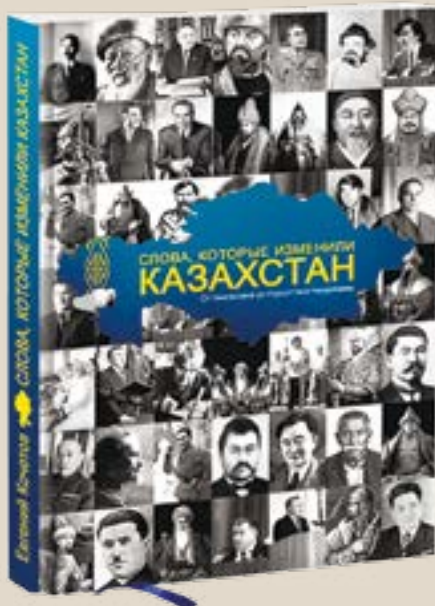
издается историками: В нее войдут четыре древних города и пять исторических памятников. Учёные провели научный анализ и необходимые исследования. Интерес к находкам проявили учёные Германии, Индии, Китая и стран СНГ.

Как отметил профессор Пекинского института археологии и музееведения Лин Мэйцунь, на прошедшей конференции в Таразе озвучены интереснейшие факты. В настоящее время история Китая, стран Центральной Азии и Казахстана вызывает интерес у всего мирового сообщества.

550-ЛЕТИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЫСТАВКИ

Выставочный зал «Тәуелсіздік сарайы» принимает гостей в честь 550-летия Казахского ханства. Здесь представлены работы членов Союза художников Жанузака Мусапира и Максата Бексултана.

Экспозиция «Тарихқа тағзым», инициированная Управлением культуры города Астаны - это не просто экскурс в прошлое, но и любованье удивительным по красоте Казахстаном.

«СЛОВА, КОТОРЫЕ ИЗМЕНИЛИ КАЗАХСТАН»

ВЫШЛА В СВЕТ КНИГА
МОЛОДОГО КАЗАХСТАНСКОГО
АВТОРА ЕВГЕНИЯ КОЧЕТОВА
«СЛОВА, КОТОРЫЕ ИЗМЕНИЛИ
КАЗАХСТАН»

На днях она была презентована общественности.

Книга содержит факты истории Казахстана в контексте отражения феномена личности в политическом и историко-культурном аспекте. В ней собраны речи, произнесенные в переломные моменты непростой истории нашего государства из уст ее вершителей: от Чингисхана до Нурсултана Назарбаева.

EVENTS MARKING THE 550TH ANNIVERSARY OF KAZAKH KHANATE WILL BE HELD IN EGYPT.

This has been announced by the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Arab Republic of Egypt in Kazakhstan Haytham Kamel Ibrahim Salah

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Arab Republic of Egypt during the meeting with Minister of Culture and Sports of Kazakhstan A. Muhamediuly expressed his desire to take an active part in the celebration of an important date for Kazakhstan

A. Muhamediuly noted

that Kazakhstan and Egypt have friendly relations in many areas without exception.

Haytham Kamel Ibrahim Salah also said that the relations between our countries were developing at a high level of bilateral cooperation.

Meeting of Kazakh Egyptian intergovernmental working group will be hold on September this year in Cairo. There is no doubt that it will strengthen our relationship.

ЕГИПЕТ БУДЕТ ПРАЗДНОВАТЬ 550-ЛЕТНИЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Об этом объявил Чрезвычайный и Полномочный Посол Арабской Республики Египет в Казахстане Хайсам Камел Ибрахим.

В ходе встречи с министром культуры и спорта Казахстана А.Мухамедиулы Посол Египта выразил желание принять активное участие в праздновании важной даты для Казахстана

А. Мухамедиулы отметил, между

Казахстаном и Египтом сложились дружественные отношения во всех без исключения сферах.

Хайсам Камел Ибрахим также подчеркнул высокий уровень двустороннего сотрудничества.

В Каире, в сентябре текущего года состоится Казахстанско-Египетское заседание Межправительственной группы. Нет сомнений в том, что оно укрепит наши отношения.

HEROIC DEED OF 28 PANFILOV HEROES AGAIN CALLS INTO DOUBT

Recently, the director of State Archive of the Russian Federation compared heroic deed of 28 Panfilov heroes with myth according to the publication "Radio Liberty". He made this statement at the World Congress of Russian Press in Moscow.

This is not the first time that the fact calling into doubt. And we understand why it happens

again.

As there was no Rahimzhan Koshkarbayev who the first hoisted the Victory Banner over the Reichstag and the 28 Kazakh Panfilov heroes.

Because everyone should know and remember : in a famous Victory Day toast, Stalin extolled the role only of the Russian people in

the defeat of the fascists: The greatness of the Soviet people immediately went into oblivion.

Speaker's arguments from Kazakhstan were heard. But once again someone was in the majority. Alexei Venediktov, as known to us his provocative reports against Kazakhstan, added his "two cents". He disposed of this established fact.

ПОДВИГ 28 ГЕРОЕВ-ПАНФИЛОВЦЕВ ВНОВЬ ПОСТАВЛЕН ПОД СОМНЕНИЕ

Как известно, на днях директор Госархива России назвал подвиг 28 панфиловцев мифом, сообщает издание «Радио Свобода».

Об этом он заявил на Всемирном конгрессе русской прессы в Москве.

Факт, подвергающийся сомнению мы слышим не первый раз. И мы понимаем, почему вновь, в очередной раз поднимается данная тема.

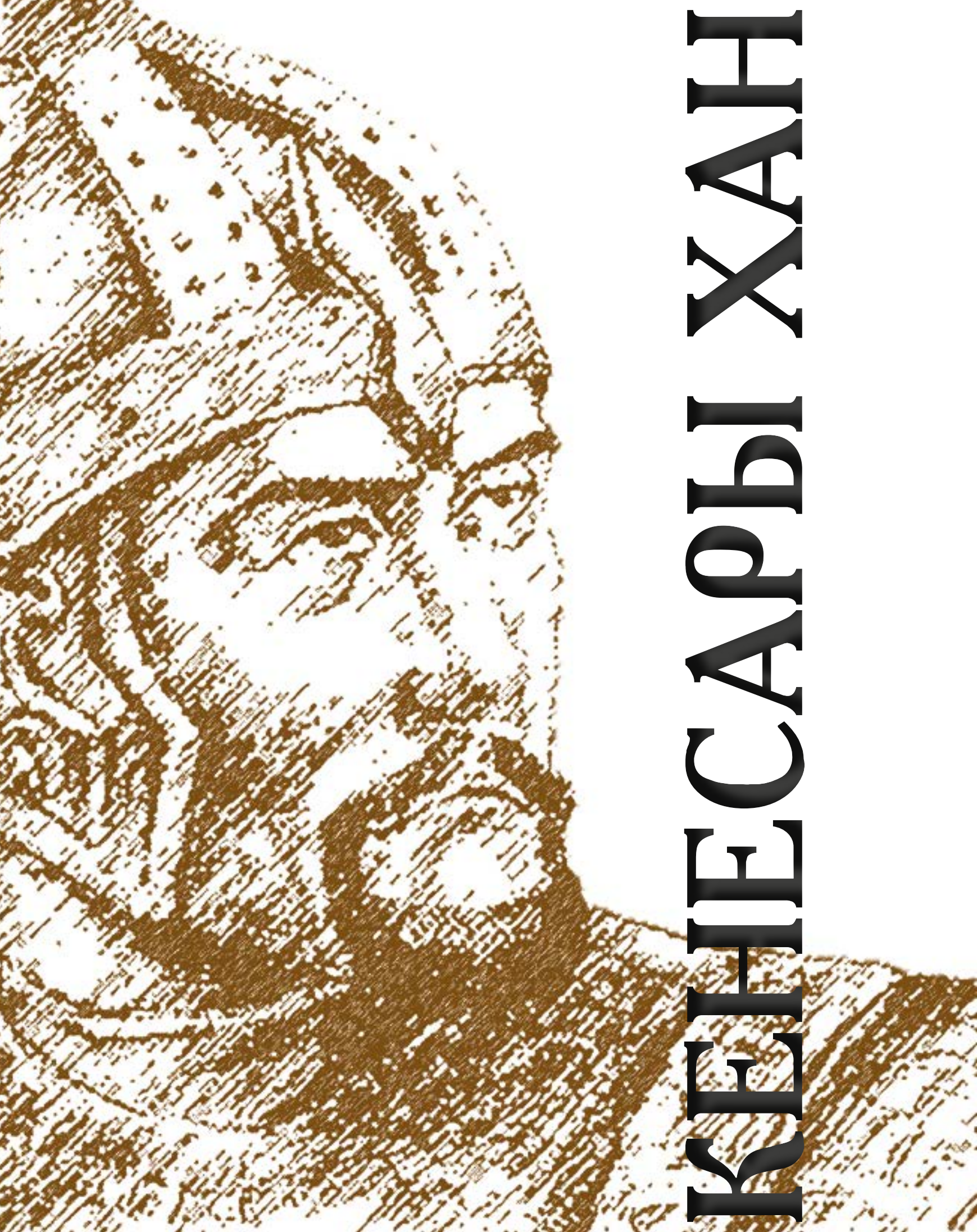
Как не было Рахимжана Кошкарбаева, первым водрузившим Знамя Победы над Рейхстагом, так и не должно быть казахстанских 28-ми гвардейцев-панфиловцев.

Потому что все помнят: своим тостом за русский народ в День Победы Сталин в бокале утопил величие всего советского народа, подвиг которых сразу ушел в небытие.

Доводы докладчика из Казахстана были

услышаны. Но вновь, в который раз кое-кто оказался в большинстве.

Алексей Венедиктов, известный нам провокационными сообщениями в отношении Казахстана, и здесь вставил свои «пять копеек»: махом одной руки расплескав черные краски по факту достоверности.

КРЕЩЕНАРБИ ХАҲИ

ПРЕРВАННАЯ ИСТОРИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Султан Хан АККУЛЫ,
директор НИИ «Алаш», доктор PhD

Официальная история трактует, ханский институт государственной власти в Среднем и Младшем жузах были незаконно ликвидированы колониальной Российской империей уставами о Сибирских и Оренбургских киргиз-кайсаках от 1822 и 1824 годов. Но вскоре, в 1841 году, Казахское ханство вновь возродилось единым государством под жестким правлением внука Абылай хана, Кенесары Касымұлы, которого представители всех трех жузов подняли на белой кошме и провозгласили своим ханом. Единое Казахское ханство просуществовало недолго, до трагической гибели хана Кенесары в 1847 году. Останкам последнего хана земли казахской суждено пылиться в недрах архивов, музеев и хранилищ бывшей русской империи по сей день. Его мумифицированный череп ни с каким другим не спутать: он имеет особую метку — «казённую печать на его лобной части», и некоторое время значился как «необычайное приложение» к «делу о возмутителе султана Кенесары Касымове».

В середине 80-х годов соответствующие ведомства СССР наконец решили было передать Казахстану исторические и культурные ценности, в том числе и череп последнего казахского хана, но в декабре 1986 года грянули известные события, после чего российская сторона отказалась от своего намерения. Об этом и о том, почему более полутора века голова Кенесары хана, которую он в буквальном и переносном смысле положил на борьбу за восстановление единого казахского национального государства, не может вернуться на родину, в преддверии празднования 550-летия Казахского ханства «MgE» решил поговорить с исследователем истории национально-освободительного движения и Автономии «Алаш», директором НИИ «Алаш», Султан Ханом АККУЛЫ.

- Султан Хан, по-вашему, что побудило тогда еще советскую верхушку отказаться от намерения передать культурные и исторические ценности, в том числе и голову Кенесары хана, Казахстану?

- После того, как в 1986 году в Алматы грянули декабрьские волнения казахской молодежи и студентов, в недрах КГБ СССР появляется докладная записка под грифом «совершенно секретно», завизированная председателем КГБ СССР Виктором Чебриковым. В ней, в частности, говорилось: «Запретить запланированную передачу республиканским министерствам и ведомствам исторических и культурных ценностей досоветской эпохи ряд экспонатов, теоретически способных подтолкнуть рост «национального самосознания», засекретить и передать из хранилищ общедоступных музейных фондов в ведение научно-исследовательского института происхождения человека при РАН СССР».

Среди экспонатов, перечисленных в приложении записки, как раз значился и мумифицированный череп хана Кенесары, а также многие другие предметы, так или иначе связанные с его именем. Эти экспонаты были переданы в научно-исследовательский институт происхождения человека - одно из секретных подразделений КГБ СССР. Руководителем его была профессор Лидия Ахундова - с 1972 вплоть до его упразднения в 1992 году. «Я сама лично сдавала экспонаты по описи. А на следующий день меня с почетом проводили на пенсию», - признавалась впоследствии профессор.

Различные исторические документы, касающиеся восстания хана Кенесары периода 1837-1847

годов, его переписка с российскими колониальными властями и многое-многое другое, а также «дело о возмутителе султана Кенесары Касымове», действительно хранятся в российских архивах – Омске, Москве, Санкт-Петербурге, Российской государственной библиотеке и т.д. В Гохране России с 1992 года находятся еще и несколько трофейных мечей, подлинники книг девятнадцатого столетия, боевые знамена войска хана Кенесары и, собственно, его голова, точнее, его мумифицированный череп.

И очень важно подчеркнуть, что теперь череп хана Кенесары уже не спутать ни с каким другим аналогичным фрагментом человеческого тела, коих в российских архивах и музеях хранятся тысячи. Исходя из одного важного документа, обнаруженного в июне прошлого года в Государственном историческом архиве Омской области (ГИАОО), он имеет особую отметку – «казённую печать на его лобной части». Под «казённой печатью» имелось в виду, по всей видимости, печать самодержавной России до 1917 года. А документом, в котором было найдено это утверждение, является две пожелтевшие тетрадные страницы с рукописным текстом, написанным простым карандашом, имеющиеся в личном архиве Андрея Палашенкова, известного среди омских краеведов как «Фонд Палашенкова». В этой рукописи безусловную ценность представляют следующие строки (приведу дословно): «Среди многочисленных архивных связей, хранившихся в Главном управлении Западной Сибири, здесь, в канцелярии, как пишет литератор Сергей Марков, чиновники держали дело о возмутителе султана Кенесары Касымове. «Дело» имело

Среди многочисленных архаивных
связок, хранящихся в ^{Знаменном} Управлении
Западной Сибири, здесь, как ^{в Канцелярском шкафу} ~~в~~ ^{на} ~~на~~
нашей ^{лице} ^{автор} Сергей Васков, хранящийся
деталями в ~~Канцелярском шкафу~~ ^{Казань} ~~Два~~
о возмущении ^{султана} Кенесары ^{Два} "Де-
ло" ^{имело} при себе неабстрактные ^{примло-}
жесты" — пометивший от времени ^{Казанской}
крепкой ^с ^{перчаткой} ^с ^{перчаткой}
^{на} ^{части} ^{Два} ^{золота} ^{султана} ^{Кене-}
сары ^{Казань} ^{внука} ^{Аблай-Хана}
⁽¹⁸³²⁻¹⁸⁴⁷⁾ ^{он} ^{мучил} ^{стену} ^и ^{караем}
десятью лет ^{на} ^{двух} ^{покоя} ^в ^{воен-}
ских ^{опрядках} ^и ^{Кенесары} ^{он} ^{замани-}
вал их в бесплодные ^{пустыни} ^{(за} ^{меч-}
ками и подвижничества ^{двурядом} ^{вну-}
ка Аблай. Было объявлено денежная награ-
да за голову Кенесары. И Нахидеев ^в ^{Ба-}
Кокшенин ^{град} ^с ^{братом} ^{Наурчбаем} ^и
и тремястами ^{солдат} ^{Кенесары}
был захвачен ^{восставшими} ^{плотью} ^и
ширококамышными ^{орудиями} ^в ^{ущелье}
и там погреб. ^{Тогда} ^{сделано} ^{много}

при себе необычайное «приложение» – пожелтевший от времени крепкий человеческий череп с КАЗЁННОЙ ПЕЧАТЬЮ НА ЕГО ЛОБНОЙ ЧАСТИ. Это – голова султана Кенесары Касымова, внука Абылай-хана...»

Помимо всего, в упомянутом выше ОГИК музее в Омске находится ружьё хана Кенесары. Оно является экспонатом музея уже более века! Ружьё было преподнесено в подарок первому генерал-губернатору Казахского степного края Герасиму Колпаковскому в 1882 году – спустя 35 лет после трагической гибели хана Кене. Генерал Колпаковский подарил его в том же году музею Западно-Сибирского отдела ИРГО. Прошлогодней научной экспедиции, которую можно условно назвать «Омской», удалось выяснить имя этого «щедрого» дарителя. Им оказался некий казах по имени М. Дусентаев...

- Столько времени прошло. Почему казахам не удастся вернуть ставшей уже сакральной голове своего хана на родную землю?

- Это нелепый и возмутительный факт. Некоторые архивные дела о Кенесары хане по сей день хранятся под грифом «для служебного пользования», или сокращенно – ДСП. Это сильно ограничивает доступ к архивным документам. Например, ряд исторических дел, имеющий более полутора вековую историю – относящиеся к периоду восстания хана Кенесары – первой половине XIX столетия, где речь идет о его попытках установить, точнее – восстановить бывшие дипломатические отношения с Китаем, в Омском областном архиве до сих пор хранятся под грифом ДСП и выдается лишь с личного разрешения директора архива. Что это означает, я думаю, не надо долго объяснять.

Требования о возврате останков хана Кенесары поступали в Кремль периодически, начиная с 50-60-х годов прошлого века, еще с советского периода. Причем как от государственных учреждений – министерств, научно-исследовательских институтов Казахстана, так и от частных лиц. Подобные требования зачастили особенно в годы независимости. В 2009 году я лично видел письмо консула Казахстана в Санкт-Петербурге с подобной просьбой, адресованное директору Петровской Кунсткамеры. Тогда я в С.-Петербург приехал с одной единственной целью: убедиться либо опровергнуть устоявшееся мнение, что останки хана Кенесары хранятся или в Кунсткамере, или Эрмитаже. И убедился в том, что останков хана Кене там уже давно нет.

Не далее как в прошлом году группа лиц из Алматы отправила президенту России Владимиру Путину открытое письмо с требованием вернуть голову хана Кенесары. Какой ответ последовал на это письмо и вообще дошло ли оно до адресата,

мне не ведомо.

Встреча с писателем, журналистом-исследователем, ныне покойным Амантаем Сатаевым, посвятившим немало времени изучению восстания хана Кене (в частности, поиску его головы), в корне изменила моё отношение к этой легендарной исторической личности. Подчеркну, что покойный Сатаев свои исследования и поиски вёл в советское время, в 60–80-х годах, серьёзно рискуя попасть в немилость всевидящего ока и коммунистического режима, КГБ, что, чаще всего заканчивалось для любого смельчака, по крайней мере, «психушкой». Мне же, волею обстоятельств, но уже в годы национальной независимости и при полной свободе действий, приходилось возвращаться к этой теме лишь эпизодически. Признаюсь, что продолжение дела покойного Амантая Сатаева велось параллельно с исследованием истории национально-освободительного движения «Алаш» начала XX века и его лидера Букейхана. Последняя экспедиция в Омск, состоявшаяся в июне 2014 года, не стала исключением.

В Омском государственном историко-краеведческом музее (ОГИК музей), особенно в государственном историческом архиве Омской области (ГИА-ОО), где потрудились экспедиция, их руководители пытались убедить нас в том, что информация о нахождении черепа султана Кенесары Касымулы в ОГИК или ГИАОО – не более чем легенда, неизвестно кем распространённая, но не имеющая под собой никаких оснований.

Особо подчеркну, что, интересуясь дальнейшей судьбой останков хана в Омске и Санкт-Петербурге в 2009 году, члены экспедиции не ставили своей целью непременно найти сам предмет поисков, сколько искали ответы на не менее важные вопросы: когда, куда, кем, кому – до революции 1917 года или после – и по чьему приказу или распоряжению он передан?

Мне, имеющему более чем 20-летний опыт работы в архивах России, пришлось впервые за эти годы столкнуться с этим наследием советского прошлого. К примеру, архив КГБ СССР образца 1991 года, архив КГБ Казахстана образца 1992 и ФСБ РФ образца 1995 года (в 1995 году ещё ФСК – федеральная служба контрразведки) – самых закрытых государственных ведомств – показались более открытыми и доступными, нежели обыкновенный «гражданский» ГИА Омской области образца 2014 года, поскольку в ГИА ОО все дела, отмеченные грифом ДСП, выдаются только исключительно с разрешения первого руководителя учреждения. Тогда как спецслужбы СССР, Казахстана и России по первому же письменному обращению предо-

ставляли настоящие копии документов из некогда «совершенно секретных» дел. А КГБ Казахстана образца 1992 года вообще допустил к работе в архиве без лишних формальностей.

Не менее странным показалось и то, что грифом ДСП были отмечены дела, имеющие более полуторавековую историю – к периоду восстания хана Кенесары – первой половине XIX столетия.

Директор ГИА ОО, к которому мы обратились за разрешением, к сожалению, буквально на следующий день после нашего визита в архив, отправилась в заслуженный летний отпуск. Несколько виноватые ответы рядовых сотрудников ГИА ОО, «как нам сказали, так мы и сделали: обращайтесь к руководству», а ответ и.о. директора о том, что «разрешение может дать только сама директор после выхода из отпуска» лишь усилило наше недоумение. Судя по всему, это явление возникло недавно. И очень похоже, что оно – не плод собственной инициативы руководства ГИА ОО, а последствия указания откуда-то «сверху».

- Что говорят и думают о Кенесары хане в России?

- Немного предыстории. Русская императрица Анна Иоановна грамотой от 12 февраля 1731 года согласилась принять казахов в подданство России на условиях, содержащихся в письме-просьбе хана Младшего жуза Абулхаира. Этот акт юридически заложил начало вхождения Казахстана в Россию. 10 октября 1731 года хан Абулхаир принял присягу на верность императрице от имени, как свидетельствуют последние материалы из российских архивов, не только подвластных ему казахов Младшей орды, но и всех трех жузов, что явилось обманом.

Тем не менее, окончательно уточненными условиями соглашения о добровольном подданстве Казахстана являлось следующее: казахи обязывались сохранять верность императрице и ее наследникам, согласились на ограничение внешнего суверенитета ханства, обязывались нести воинскую службу, не нападать на торговые караваны и других подданных России, вернуть пленных, платить подати или налоги, выделять аманатами детей ханов и султанов.

В свою очередь, принимающая в свое подданство сторона в лице Российской империи обязалась (обратите внимание), «охранять своих новых подданных от внешнего нашествия и притеснения». Очевидно, что в условиях соглашений не предусматривалось правомочие русской империи вмешиваться во внутреннюю политическую жизнь казахов, не говоря уже о покушении на их земли и территории. Переговоры носили добровольно-договорный характер, пусть даже при фактически

неравноправном положении договаривающихся сторон. В итоге Казахстан вошел в подданство Российской империи, юридическим признанием чего явились торжественные клятвы ханов, султанов, родовых вождей, народных биев и батыров [тарханов] в верности ей.

С государственно-правовой точки зрения, по условиям соглашений формой зависимости Казахстана от России являлся протекторат. Юридическим критерием протектората является ограничение суверенитета протектируемого государства, в частности, Казахские ханства потеряли самостоятельность во внешней политике, перестали быть субъектом международно-правовых отношений. Но, в то же время, я подчеркиваю, протекторат предусматривал сохранение для государства-протектората внутреннего самоуправления, тогда как уставами 1822 и 1824 гг., не говоря уже о более поздних политико-административных реформах 1867-1868 гг., а также положениях от 1886 и 1891 гг., русская империя грубо и безапелляционно нарушила односторонне все условия вхождения Казахстана в подданство.

Юридически отношения ханств Младшего и Среднего жузов с Россией до 1822-1824 гг. именовались «подданством», но в соглашениях нет ни слова о превращении казахских ханств и их территорий в неотъемлемую часть и собственность России. Казахские ханства существовали как вассальные государства, как, например, Австралия относительно Великобритании, и русская империя вплоть до 20-х годов XIX века все сношения с казахскими правителями осуществляла через свою коллегия иностранных дел.

Дальнейшие реформы, проводившиеся русской империей в Казахстане, имели конкретную задачу: «добиться слияния киргизских степей с прочими частями России». Между тем, ликвидация ханского института государственной власти в Среднем и Младшем жузах уставами 1822 и 1824 гг. была ничем иным, как ликвидацией казахской национальной государственности. Это явилось вопиющим, грубым и односторонним нарушением Российской империей условий присоединения Казахстана и своих же вышеупомянутых обязательств по двусторонним соглашениям.

Так была грубо и незаконно прервана история Казахского ханства, 550-летие образования которого мы празднуем в этом году.

В очерке «Исторические судьбы Киргизского края (замечу, что под «киргизским» и «киргизами» подразумевались Казахский край и, собственно, казахи - вплоть до 1925 г.), культурные его успехи», который был издан в 1903 году в Санкт-Петербурге

в многотомном сборнике «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества», мы найдем такие строки: «В сороковых годах XIX века Киргизская степь в последний раз вспомнила старину. Внук Аблай-хана Кенесары Касымов, затмивший в народных сказаниях славу своего популярнейшего деда, собрал несколько тысяч наездников из представителей недовольных и, объявив себя восстановителем былого величия киргизского народа, пытался поднять под свое знамя весь киргизский народ... Благодаря этому обстоятельству Кенесары в течение 7 лет продержался господином киргизской степи, которую исколесили его приверженцы от Оренбурга до Каркаралов, от Петропавловска до Туркестана».

Хан Кене пытался не просто восстановить единое неделимое казахское национальное государство с изжившим свой век ханским институтом государственной власти, а с вполне современными структурами государства, такими, как система налогообложения, казна (государственный бюджет), регулярная армия и т.д. В этом можно убедиться, ознакомившись с трудами историка Ермухана Бекмаханова о восстании казахов под предводительством Кенесары, переизданные в последние годы.

Другой исторический факт в том, что регулярная, профессиональная и вооруженная современными видами стрелкового оружия армия могущественной русской империи оказалась бессильной на протяжении 10 лет – с 1837 по 1847 гг. перед полководческим талантом Кенесары. Например, один из русских офицеров, И.Ф.Бабков, в своей книге «Воспоминания о моей службе в Западной Сибири. 1859-1875», изданной в 1912 году в С.-Петербурге, писал о нем следующее: «Онъ возмечталъ возстановить ханское званіе въ Северной орде и для осуществленія этой цели, выступилъ открытымъ врагомъ Россіи и вновь введеннаго въ киргизской степи русскаго управленія. Отличаясь решительностью, энергіей, мстительностью и жестокостью къ побежденнымъ, Кенисара успелъ въ короткое время собрать около себя значительныя скопища. Всегда щёгольски одетый въ бархатный бешметъ съ эполетами, съ знаменщикомъ позади, окруженный джигитами и наездниками съ длинными копьями, Кенисара гарцовалъ все года впереди своей многочисленной свиты... Кенисара был невысоким ростом, черты лица напоминали калмыцкий тип, узкие глаза сверкали умом, энергией и лукавством. В своих набегав Кенисара был подобен всесокружающему урагану: он не останавливался ни перед какими бы то ни было препятствиями и пользовался безграничною до самоотвержения, преданностью своих сторонников».

Русский географ, известный исследователь

истории и этнографии казахов Тургайского края А.Добросмыслов также не смог удержаться от похвалы: «Этотъ султанъ былъ человекъ энергичный, решительный, обладавшій къ тому же недюжиннымъ умомъ».

Еще один русский исследователь, краевед Семипалатинской области, депутат I и II Государственной Думы Николай Коншин не скрывал своего восхищения личностью хана Кене: «После гибели въ Туркестане султана Касыма Аблайханова и его сыновей Саржана и Исеньгелды во главе киргизскаго движениа сталъ ихъ братъ Кенесары Касымовъ. Это былъ выдающійся во всехъ отношеніяхъ человекъ, стоявшій многа выше своихъ сподвижниковъ, навсегда умевшихъ выйти изъ узкой сферы личныхъ и родовыхъ отношеній. Только въ лице Кенесары мы встречаемъ въ истинномъ смысле национальнаго киргизскаго «героя», мечтавшаго о политическомъ объединеніи всехъ киргизъ».

Британский ученый, исследователь истории казахов середины XIX века Т.-В. Аткинсон утверждал следующее: «Кенесары готовил из киргизов прекрасных бойцов. Многие говорили мне, что именно необычайная ловкость в обращении с копьем и боевым топором позволяла джигитам Кенесары столь успешно воевать с превосходящими силами противника. Имея хороших офицеров, киргизы могли бы составить лучшую кавалерию в мире».

Хана Кенесары достало не русское оружие, как следовало бы ожидать и что выглядело бы логичным, он пал по нелепой и трагической случайности, каких примеров немало в истории легендарных исторических личностей. Хан погиб из-за предательства своих близких соратников, тайно ушедших из его войска со своими отрядами под покровом ночи. Он был окружен и пленен, когда остался с небольшим отрядом, и казнен издевательски, а его голову передали в дар русскому князю Горчакову в 1847 году в Омск. Среди дарителей вместе с киргизами фигурировали те самые предатели. Дальше что стало с головой последнего казахского хана, мы уже знаем...

Но и после своей трагической гибели имя Кенесары, его бескомпромиссная борьба за свободу и независимость, его выдающийся талант государственного деятеля и полководца, его непоколебимый дух и воля к свободе, преданность интересам своего народа и страны, его яркий патриотизм и беспримерная храбрость воодушевляли благодарных потомков продолжать его дело и сотни лет спустя, спустя века. Даже его поражение послужило горьким, но столь необходимым уроком в борьбе за восстановление национальной государственности и независимости уже новому поколению казахов – лидерам движения «Алаш» в начале XX века.

Это глубоко символично, что основателем, главным идеологом и лидером нового этапа национально-освободительного движения под названием «Алаш» вновь выступил чингизид, правнук последнего хана Среднего жуза Букея - Алихан Букейхан, который, исходя из опыта поражения вооруженного восстания хана Кене, избрал для своего народа ненасильственный путь борьбы за свободу и независимость.

Его имя, его борьба, его храбрость продолжали жить в бесчисленных народных преданиях, легендах, мифах, стихах и песнях. Вот еще два куплета стихов, изданных в брошюре в 1923 году в Ташкенте под заголовком «Материалы к истории султана Кенесары Касымова» в качестве эпиграфа. Брошюра издана под псевдонимом К.Степняк (один из псевдонимов Алихана Букейхана, лидера национально-освободительного движения «Алаш», следующего после восстания Кенесары этапа борьбы за независимость):

*За годом год хромали годы,
Прошло их много с той поры,
Как вольный сын степной свободы
Казнен батыр Кенесары.
Но дух его бунтарской воли,
Его борьбы кровавый след,
Был маяком киргизской голи
До дней свободы, дней побед.*

- Голова казахского хана упокоится на исторической земле?

- Скажу прямо и без обиняков: ученые, журналисты, отдельные граждане, равнодушные к судьбе отечественной истории и лично к судьбе хана Кенесары, общественность и даже ряд государственных учреждений Казахстана делают все возможное, чтобы разыскать останки легендарного хана. Достаточно достоверные источники сообщили, что остальные фрагменты тела покойного Кенесары, кроме черепа, похороненные на территории Киргизии после казни, уже найдены, и находятся в надежном месте. Требуется определенные денежные средства для проведения тщательной экспертизы, чтобы развеять любые даже мало-мальские сомнения относительно принадлежности этих фрагментов к Кенесары.

Ну, а последнее слово в возвращении черепа хана Кене - за государственной властью, за нашим Президентом – Лидером нации Нурсултаном Назарбаевым. Он, имея непререкаемый авторитет на всем постсоветском пространстве и мире, этот вопрос может решить одним словом, подняв его перед другим Президентом - России Владимиром Путиным.

- Что даст возвращение останков хана Кене?

- Нет сомнений в том, что наша государственная

власть действительно заинтересована в пробуждении и подъеме национального самосознания казахов, как государствообразующей нации. Будем надеяться, оно предпримет все меры, чтобы вернуть останки хана Кенесары Касымулы. Ибо он является воплощением свободолюбивого и вольного духа степного народа, ярким примером патриотизма, искренней любви к земле отцов и бескорыстного служения Отчизне, подлинным символом свободы и независимости страны казахов.

Ведь, согласитесь, укрепление суверенитета, территориальной целостности, обороноспособности страны – это не только усиление армии, спецслужб и других силовых ведомств государства, а, прежде всего, укрепление духа, воли народа, подъем его национального самосознания, возрождение его исторической памяти.

Возвращение останков хана Кенесары станет мощным началом возрождения исторической памяти нашего народа, его великого духа и воли. Образ Кенесары, как и других наших ханов - пример воспитания нашей молодежи.

Наши телеканалы пестрят зарубежными боевиками, турецкими и прочими сериалами, а почему не снять современный фильм о Кенесары, пусть даже в стиле боевика?

Вспомните, фильм «Храброе сердце» в свое время поднял национальный дух всей Шотландии.

- Имени Канесары еще воздадут должное. «Ни одна страна в мире, ни один народ не стоял перед пропастью исчезновения, как казахский» - отметил Нурсултан Абишевич на XXII сессии Ассамблеи народа Казахстана. 2015 год в Казахстане расцвечен памятными событиями, в том числе и 550-летием Казахского ханства.

- Я еще хочу особо подчеркнуть: празднование 550-летия Казахского ханства будет далеко неполным, недальновидным - и исторически, и политически - актом, если не вернуть останки Кенесары Касымулы - последнего казахского хана всех трех жузов на родную землю, в родную страну, за свободу и независимость которой он боролся до последней минуты своей короткой, но яркой жизни.

Вернуть в период правления нашего Первого Президента Независимого Казахского Государства Нурсултана Абишевича Назарбаева.

Вернуть именно в этот год - год 550-летнего юбилея Казахского ханства..

Последний хан земли казахской должен упокоиться в национальном пантеоне в Астане с почестями, соответствующим статусу главы единого Казахского ханства.

Этим актом наш Президент станет зачинщиком традиции народа чествовать и почитать своих выдающихся правителей.

KENESARY KHAN. THE SEVERED HISTORY OF KAZAKH KHANATE

Sultan Khan **AKKULY**, *director of the "Alash" RC, PhD*

Official history states that the institute of khan's power in Middle and Junior Juzes was illegitimately abolished by the colonial Russian Empire through regulations on Siberian and Orenburg Kirghiz-Kaysaks, adopted in 1822 and 1824. Nevertheless, in 1841 Kazakh khanate was reborn as a unified state under sturdy rule of Kenesary Kasymuly, the grandson of Abylay khan.

Unified Kazakh khanate had existed over a short period of time, until tragic death of Kenesary khan in 1847. Fate has decreed that his remains would lie forgotten, deep in the bowels of archives, museums and depositories of the former Russian empire, up to this date.

- Sultan Khan, what, do you think, made the Soviet ruling top renounce their plan to hand down cultural and historical values, including Kenesary khan's skull, to Kazakhstan?

- When youth and student disturbances broke out in December 1986 in Almaty, a report, classified as top secret, appeared in KGB of the USSR; it read as follows, "To prohibit scheduled transfer of historical and cultural values of the pre-Soviet period, as well as a number of displays, which are able to trigger the surge of "national self-consciousness", to republican ministries and departments...".

Mummified skull of khan Kenesary, as well as many other objects related to his name to any extent, was listed among the objects in the report's attachment.

Various historical documents, related to khan Kenesary uprising of 1837-1847, his correspondence with Russian colonial authorities, and "the case of the disrupter sultan Kenesary Kasymov" are actually kept at Russian archives. Several trophy swords, original copies of the IX century books, battle standards of Kenesary army, and his mummified skull have been stored at Gokhran of Russia since 1992.

The skull bears a special mark, i.e. "public seal on its forehead". Following lines of A.Palashenkov's work

are of value, "Literateur Sergey Markov writes that at chancellery of General Administration of the Western Siberia, clerks keep the file on disrupter sultan Kenesary Kasymov among multiple bundles of archival documents. "The file" has an unusual "attachment", i.e. yellowed with age, sturdy human skull with PUBLIC SEAL ON ITS FOREHEAD. This is the head of Kenesary Kasymov, grandson of Ablay khan..."

Above all, Kenesary khan's gun is kept at state historical museum of Omsk, it has been displayed as an exhibit for more than one century! The gun was granted to Gerasim Kolpakovsky, the first Governor-General of Kazakh stepnoy kray in 1882, thirty-five years after tragic death of khan Kene.

-It has been such a long time. Why the khan's head has not been restituted to Kazakhs and brought back to its native land yet?

- Requests for restitution of Kenesary khan's remains have been intermittently submitted to Kremlin. No more than a year ago a group of Almaty residents sent an open letter of request to the President of Russian Federation, demanding Kenesary khan's head to be restituted. I am not aware of what kind of response to that letter followed and whether it reached the addressee at all.

Administration of the Omsk state museum of local history, as well as administration of the State historical archive of the Omsk region, where our expedition has conducted investigative works, tried to convince us that the information about location of the skull of sultan Kenesary Kasymuly at the Omsk state museum of local history or at State historical archive of the Omsk region is no more than groundless legend of unknown origin.

Although I have more than 20 years experience in working at archives of Russia, it was unexpected when for the first time in recent years I had to face the legacy of the Soviet past. For instance, the archive of KGB of USSR dated 1991, the archive of KGB in Kazakhstan

dated 1992 and the archive of FSS of RF dated 1995, i.e. the most classified state departments became more available than ordinary “civilian” State historical archive of the Omsk region of 2014, as in this archive all files classified as restricted can be issued only by chief executive of the department; while security services of Kazakhstan and Russia after the very first written application would provide you with authentic copies of documents from files formerly classified as top secret. KGB archive in Kazakhstan dated 1992 granted access to archive work without excessive technicalities.

It also seems strange that the files with hundred-fifty year old history, related to the period of Kenesary khan uprising in the first half of XIX century, have been classified as restricted.

- What kind of opinion about Kenesary khan people in Russia have?

- A little bit of past history. On October 10, 1731, according to the latest materials discovered in Russian archives, Abulkhair khan swore fealty to Empress Anna Ioanovna in the name of not only Kazakhs of Lesser Horde, who had been his subjects, but in the name of Kazakhs from all three juzes, which can be considered as deception.

Abolishment of khan’s institute of state power in Middle and Junior juzes via regulations of 1822 and 1824 was nothing more than abolishment of Kazakh statehood. This is how the history of Kazakh khanate, the 550th anniversary of whose formation we celebrate this year, was severed in a violent and illegitimate way.

Khan Kene made an attempt not only to restore unified Kazakh state with outdated khan’s institute of state power, but with quite modern state structures, such as system of taxation, state treasury (budget), regular army as well.

It is a fact that regular, professional and equipped with modern small-arms weaponry army of the powerful Russian Empire had been impotent in the face of Kenesary generalship over a period of 10 years, from 1837 till 1847. For instance, one of Russian officers I.F.Babkov wrote following about the khan in his book “Memoirs about my service in Western Siberia. 1859-1875”, published in 1912 in St.Petersburg, “He wanted to restore Khan’s power in Northern horde, in order to implement this purpose he opposed Russia and newly introduced Russian administration in Kirgiz steppe as their open enemy. Notable for his resoluteness, courage, energy, vindictiveness and cruelty toward the defeated, Kenesara managed to gather around himself considerable crowds of people over a short period of time. ...During incursions Kenisara resembled all-de-

stroying hurricane, he would not stop whatever obstacles awaited him and enjoyed unlimited loyalty of his supporters, which verged on selflessness”.

Russian geographer, famous researcher of history and ethnography of Kazakhs of the Turgay district A.Dobromyslov could not refrain from speaking favourably of Kenesary, “This sultan was an energetic, determined person, who, above all, possessed remarkable intelligence”.

British scholar, researcher of Kazakh history of the middle of XIX century T.V.Atkinson stated the following, “Kenesary had been turning Kirghizes into perfect soldiers. Many people told me it was unusual dexterity at handling spear and battle-axe that let dzhigits of Kenesary successfully wage war with superior enemy forces. If they had had good officers, Kirghizes would have made the best cavalry in the world”.

It would be only expected and logical if khan Kenesary fell by Russian weapons, but he died as a result of a tragic chance. Having been betrayed by his close associates, who, together with their detachments, had covertly left Kenesary troops under cover of night, he died.

In regard to subsequent events, you are well aware of further fate of the last Kazakh khan’s head ...

- I believe people will yield due praise to Kenesary. “There is neither country nor nation in the world who had been so close to falling into abyss of extinction as Kazakhs”, Nursultan Abishevich noted at the XXII session of the Assembly of the People of Kazakhstan. 2015 is filled with memorable events, including the 550th anniversary of Kazakh khanate.

-Celebration of Kazakh khanate anniversary will be non-comprehensive, short-sighted act both from historical and political point of view, in case we do not bring back Kenesary Kasymuly remains to his native land and country, whose freedom and independence he had been defending until the very last moment of his short, but bright life.

We are to bring the khan’s head back in the period of rule of the first President of our independent Kazakh state Nursultan Abishevich Nazarbayev.

We are to bring it back right this year, the year of the 550th anniversary of Kazakh khanate.

The last khan of the Kazakh land should find his resting place in national pantheon in Astana, he is to be buried with due honor consistent with the status of the head of the unified Kazakh khanate.

This act will turn our President into a pioneer in observing national tradition to honour and respect our outstanding rulers.

FAMOUS WOMEN OF THE KAZAKH KHANATE

There was a National Conference “Famous women of the Kazakh khanate” with the Secretary of State of Kazakhstan Gulshara Abdykalikova, deputies of the Parliament, representatives of government bodies, United

Nazarbayev that the Kazakh Khanate was the first nation-state in Central Asia.

- Study of history of the Kazakh Khanate, the secretary noticed, is the most importance in the context of a national idea Mangilik El, Plan of the Nation - 100 concrete steps, because knowledge of national history is one

of the foundations of nation united future.

The conference participants noted the importance of the return from oblivion of lost and forgotten names that are the pride of our nation and the example of selfless service to the Motherland.

There were also the names Karashash and hanshi Aiganym, Bopay khanum and Bai ana, Toykara khanum and other prominent representatives of the Kazakh people.

The results of conference has adopted a resolution.

Nations Development Programme in Kazakhstan, scientists and experts, faculty members, master’s students and students.

Gulshara Abdykalykova again reminded words of Elbasy Nursultan

«ОТ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА К «МӘҢГІЛІК ЕЛ»

Состоялась научно-практическая конференция «От Казахского ханства к «Мәңгілік ел», организованная Институтом литературы и искусства им.М.Ауэзова совместно с Евразийским национальным университетом им. Л.Н. Гумилева.

С приветственным словом выступил директор Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова, член-корреспондент НАН РК Уалихан Калижан.

Открыл серию докладов директор Института востоковедения им.Р.Б.Сулейменова Абсаттар Дербисали.

Олжас Сулейменов рассказал о выходе своей книги «Я знаю», отметив, что на «песке» построено очень много национальных историографий, в том числе казахская, тюркская и славянская. Это все - следствие той самой любительской академической историографии, которая веками воспитывала самосознание этносов, - подчеркнул писатель.

Член-корреспондент НАН РК Меруерт Абусейтова поделилась уникальными находками.

С докладом на тему «Празднование 550-летия Казахского ханства и современный Казахстан:

традиции, преемственность и ответы на новые вызовы» выступил ректор ЕНУ, академик НАН РК Ерлан Сыдыков.

Заведующий кафедрой всемирной истории, историографии и источниковедения КазНУ им. аль-Фараби Калкаман Жумагулов провел анализ истории тюркского мира – Гуннской империи, Аварского и Тюркского каганатов, а также государственных и племенных образований на территории Казахстана в эпоху средних веков.

Директор Института истории и этнологии имени Ш. Уалиханова, член-корреспондент НАН РК, Хангельды Абжанов рассмотрел и описал исторические моменты, отделения Ак Орды от ослабленной имперским кризисом Золотой Орды на исследованиях А.Левшина, Ш.Уалиханова, Т.Шонанулы и др.

Уалихан Калижан раскрыл эти

мологию слова «казах» на основе рукописей известных русских и западных ученых и показал современный Казахстан историческим наследником и естественным преемником древнейшего на нашей планете Степного цивилизационного мира.

Доктор исторических наук, профессор Зиябек Кабулдинов поведал о новых страницах территории северной части Казахского ханства.

Мартин Лютер КИНГ:

«Мен махаббатпен өмір сүруге бел будым. Жек көру – адам үшін тым ауыр»

Мартин Лютер КИНГ:

«Я решил пройти по жизни с любовью. Ненависть -слишком тяжелое бремя»

Martin Luther KING:

"I have decided to stick with love. Hate is too great a burden to bear»

Қазақстанның тәуелсіздігі қазақтарға тартқан тағдырдың сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезеңді бастан кешіру арқылы қол жеткізген, өз мемлекеттілігін құруға деген заңды құқығы. Тәуелсіздік — сан буын бабалардың қасиетті жеріміздің әрбір қадамын қорғау үшін төгілген өлшеусіз қаны мен терінің өтеуі. Мынау кең-байтақ жерімізді ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қорғағанда сол мақсатты көздеді емес пе?!

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Восстановление Независимости — это закономерное возмещение жертв, принесенных нашими предками в многовековой борьбе за свободу. Торжество исторической справедливости, свершившейся волею самой судьбы. Заслуга наших дедов и прадедов, отстаивавших эту необъятную землю острием копья и мощью разящего удара

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Restoration of Independence is a consistent redemption of sacrifices made by our ancestors in a centuries-old struggle for freedom. It is triumph of historical justice, which came true by the will of fate itself.

It is our grandfathers' and great grandfathers' merit, who had defended this immense land with spearhead and power of smashing blow

Nursultan NAZARBAYEV

**ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY**

ПАРАДОКСЫ
ИСТОРИИ

Николай ЕКЕЕВ,
директор Бюджетного научного учреждения
«Научно-исследовательский институт алтаистики
им. С.С. Суразакова»,
Республики Алтай, РФ

Об ойратах и калмаках периода средневековья и нового времени. (Факты и их интерпретации)

Об этнической и этнополитической истории ойратов опубликовано немалое количество научных работ. Сведения периода средневековья и нового времени отложились в китайских, среднеазиатских (персидских, тюркских), монгольских, ойратских (калмыцких), российских и других источниках.

Эти источники позволяют проследить основные этапы этнической истории ойратов, иначе - дурбен-ойратов до XVIII в. включительно.

Рассмотрим также время появления термина *калмак* (*калимак*, *калмук*, *калмык*), его семантику и применение в отношении племенных групп на территории бывшей Монгольской империи. Эта тема имеет прямое отношение к этнической истории алтайцев, которые вплоть до начала XX столетия именовали себя иногда ойронтами, а в официальных российских документах и литературе назывались алтайскими калмыками (калмаками).

Ойраты (дурбен-ойраты)

В китайских источниках самые ранние сведения об ойратах относятся к периоду династии Мин. Изначально ойраты подчинялись монгольскому вельможе Мэнкэ-Темурю, а после его смерти раз-

делились на три самостоятельные группы во главе с князьями Махаму (Махмуд), Тайпин и Батуборо. В первой половине XV в. ойратские князья занимали видное место при дворе монгольских ханов-чингизидов. Однако после гибели Эсен-хана (1455 г.) союз ойратских племен распался, и одна из групп (во главе с Хорхудаем) перекочевала в верховья Енисея, т.е. на старую родину – в Восьмиречье, а другая – в район Хами (Комула). Как следствие – сведения об ойратах в китайских летописях стали редкими и фрагментарными.

Но зато об ойратах - *калмаках* все чаще стали писать в летописях мусульманских авторов. В китайских летописях вновь интерес возрос через три столетия – в середине XVIII в., после уничтожения цинским Китаем Джунгарского ханства.

Основным источником ранней истории ойратов остается сборник летописей Рашид-ад-дина, утверждавшего, что племя ойрат издревле «было многочисленным и разделялось на несколько ветвей; их юрт и жилище было в Восьмиречье. Все восемь рек сливаются в одну большую реку, называемую Кем (т.е. Енисей)». Владения ойратов на востоке доходили до р. Селенги и в местности Баргуджин-тукум граничили с монголами, а на западе их земли соприкасались с владениями енисейских киргизов.

В историческом фольклоре алтайцев слово ойрат встречается в формах *ойрот*, *ойрөт*. Существуют разные гипотезы о происхождении этого этнонима. По Н.Я. Бичурину, этнонимы *ойрат* и *уйгур* имеют одинаковую семантику: близкие, союзные. Тюрколог В.В. Радлов попытался обосновать идею о том, что *ойрат* – производный от *уйгур*, Г.И. Рамstedт термин *ойрат* (варианты: *ойрд*, *өйрд*) связывает от слова *огуз* (*огуз*). Последняя гипотеза на материале монгольских и тюркских языков подтверждена в статье В.И. Рассадина.

Иные авторы связывали время образования племени ойрат с датой разгрома Уйгурского каганата в 840-х гг. В пользу этой гипотезы свидетельствует сообщение в одном из китайских справочников

Второе интересующее племя дурбен (дёрбен, дурбет) появилось на исторической арене раньше. Монгольское слово «дюрбен/дёрбён» в переводе – «четыре». Существуют легенды о четырех братьях – родоначальниках племени дюрбен. Согласно Рашид-ад-дину, у Тамача – внука Бортэ-Чинэ и его жены Гоа-Марал было пять сыновей, из них старший Коричар-Мерген занял место отца. Четверо братьев отделились, от их потомков и пошло племя дурбен.

В летописи «Ляо ши» первоначальным местом жительства дурбенов был район Буир-нора на востоке Монголии, где они проживали в соседстве с татарами. Вскоре они перекочевывают в долину реки Кем (верхнего Енисея), где объединились с ойратами и другими племенами для борьбы с Чингис-ханом. После разгрома коалиции племен во главе с найманским Таян-ханом в 1204 г., подчинились Чингисхану.

Зимой 1208 г. государь ойратов Кутука-беки добровольно перешел на сторону Чингисхана. В качестве проводника войск Джучи он участвовал при покорении баргутов, туматов и других «лесных» племен Восточных Саян.

Учитывая заслуги и знатное происхождение Кутука-беки, Чингис-хан установил с ним почетные узы братства и сватов: за его первого сына Иналчи выдал свою дочь Чичакан (Чечейкен), за второго Торэлчи – дочь Джучи Олуйкан.

Исторические факты свидетельствуют о том, что в начале XIII в. дурбены и ойраты были объединены под началом Кутука-беки и стали называться дурбен-ойратами. После подчинения Чингис-хану знать дурбен-ойратов вступила в тесные родственные связи с членами его «золотого» рода борджигин. Их князья занимали высокое положение при дворах сыновей Чингис-хана и их потомков. Например, Марко Поло (в 1260-х гг.) описал ежегодный обряд, совершавшийся в конце августа в присутствии Кубилай-каана (внук Чингис-хана). За пределами его летней резиденции в Шанду содержались более 10 тыс. голов белых коней и кобыл, молоко которых могли пить лишь члены рода великого хана и ойраты. К тому же, старшая жена Кубилай-каана, Дере-

чин была из племени дурбен.

Внимание исследователей постоянно привлекала проблема этнического состава дурбен-ойратов. Согласно монгольским источникам, у выше упомянутого Дова-Сохора четыре сына – Доной, Докшин, Эмнек и Эрке стали родоначальниками четырех племен: огулет (олёт), багатут с батут, хойт и кергут.

Дальнейшие сведения о составе дурбен-ойратов относятся уже к XV в. Следующие сведения об ойратах относятся ко времени правления монгольского Бату-Мункэ Даян-хана (1464–1543 гг.). Среди сильных противников Даян-хана были князья Исмаил (Исмал, Исма), Бэгэрсэн (Бэгэрэс) и Ибарай. Они в одних случаях, или у одних авторов назывались ойратскими, а в других – уйгурскими («уйгурын, уйгудын») тайшами. Но, все указанные трое тайши принадлежали роду чорос. Судя по их именам, среди них были мусульмане и, возможно, говорившие на тюркском (уйгурском) языке.

В монгольских и калмыцких летописях отмечается, что князья олётов и дёрбетов были одного происхождения с зюнгарами-чоросами.

Согласно китайским источникам династии Цин в состав ойратов XVII в. входили такие крупные племена, как дзунгар, хошоут и тургут. В российских документах начала XVII в. крупные племена ойратов назывались торгах, кошеутцы и дурменцы.

До сих пор речь шла о больших племенах, составлявших основу объединения дёрбен-ойратов. Кроме них были малые племена, составлявшие личный удел джунгарского (чоросского) хана.

Анализ исторических фактов и свидетельств показывает, что этнический состав дурбен-ойратов с IX в. (времени легендарного Дова-Сохора) и до середины XVIII в. был сложным и неоднократно изменялся.

Существенным аспектом истории ойратов является то, что значительная часть крупных племен, главным образом дурбенов (дурменов) и чоросов, проживала на территории бывших улусов Джучи и Чагатая. Так, в состав населения Узбекского ханства и Ногайской орды входили дурмены (дурбены) и ойраты. Эмиры дурменов занимали высокое положение при дворах хулаги-дов и шейбанидов. А в составе населения Моголистана выделялись чорасы, уступавшие только могущественным догламам.

Калмаки

Анализ источников позволяет сказать, что слово *калмак*, по-видимому, впервые появляется в «Зафар-наме» Шереф ад-дина Йезди, где пишется, что после изгнания ханов династии Юань из Пекина, в их владении остались только коренные области – Каракорум и Калмак. В той же летописи сообщается, что на приеме у амира Тимура, когда его ставка находилась в Отраре, среди иностранных послов был представитель от калмаков Тайзи-оглан – потомок Угедай-каана. В трудах Мирза Мухаммад Хайдара со ссылкой на более ранние источ-

ники отмечалось, что Чингис-хан свои исконные земли, состоящие из Каракорума и Калмака, передал Угедею. А из летописей Рашид-ад-дина известно, что Угедею достались земли от Кангая до Тарбагатая, т.е. бывшие владения найманов.

Следующие по времени сведения о калмаках содержатся в «Шаджарат ал-атрак» (родословие тюрков), составленном в 1457 г. где пишется, что святой Сейид-Ата всех подданных Султан-Мухаммед Узбек-хана, принявших ислам, «привел в сторону областей Мавераннахра, а те несчастные, которые отказались... и остались там, стали называться *калмак*, что значит «обреченный оставаться». ...По этой причине с того времени пришедшие люди стали называться *узбеками*, а люди, которые остались там, – *калмаками*».

Конфликт, возникший в Золотой Орде на религиозной почве, излагается в сочинении «Продолжение «Сборника летописей» Рашид-ад-дина, написанном примерно в то же время: «Причиною вражды эмиров к Узбеку было то, что Узбек постоянно требовал от них обращения в правоверие и ислам и побуждал их к этому.

Эмиры же отвечали ему на это: «Ты ожидай от нас покорности и повиновения, а какое тебе дело до нашей веры и нашего исповедания и каким образом мы покинем закон (*тура*) и устав (*ясык*) Чингиз-хана и перейдем в веру арабов?» Он (Узбек) настаивал на своем, они же, вследствие этого, чувствовали к нему вражду и отвращение и старались устранить его...». В итоге, Узбек-хан, скрытно собрав войско, одержал победу над своими противниками.

Имеется также короткое известие в сочинении Абдар-раззак Самарканди о прибытии в январе 1460 г. к хулагиду Абу-Са'ид хану в г. Герат послов из Калмыцкой земли и Дешт-и-Кипчака.

В других источниках сообщается о крупном поражении, нанесенном в 1461–1462 гг. калымакским тайши Уз-Тимуром шайбаниду Абулхайр-хану.

Некоторые подробности о взаимоотношениях моголов и калмаков (ойратов) приводятся в сочинении Мирза Мухаммад Хайдара «Та'рих-и Рашиди».

Следующие сведения о калмаках и соседних с ними народах имеются в сочинении османского писателя Сейфи Челеби. Они в основном относятся к 50–70-м гг. XVI в.

Страна калмаков, как он писал, «расположена на одной из сторон Хитая. Имя правителя Угтай, по прозвищу Алтун».

Итак, слово *калмак* (и его варианты) появилось в сочинениях мусульманских авторов не позднее конца XIV столетия. Для сравнения: в работах европейских путешественников 2-й половины XIII в. (Плано Карпини, Вильгельм Рубрук, Марко Поло) употреблялись названия *татар*, *монгол* (*моал*) и также *ойрат* (в формах *горият*, *войрат*), *калмак* не встречается.

В географическом значении тюркский термин «калмак», в сочетании со словами «земля, становище», использовалось в отношении Улуса Угедея, куда входила территория Алтая, являющаяся прародиной древних тюркских племен.

В этническом значении слово *калмак* первоначально применялось в отношении людей, живущих на исконной, коренной земле предков (Алтае-Кангае). В сочинениях мусульманских авторов оно использовалось также в отношении народов (племен), которые придерживались старых норм и обычаев, унаследованных со времен Чингис-хана. Так, в период обострения политической борьбы в Золотой Орде, это слово применялось к представителям старой степной аристократии.

Примерно с середины XV в. термин *калмак* (*калмык*) закрепилось за ойратами и другими *немусульманскими* народами Джунгарии и соседних областей Монголии. В сочинениях российских авторов слово *калмак* (*калмык*) стало употребляться с XVI в.

После основания городов Тобольска и Томска русские воеводы вступили в прямые контакты с ойратскими («калмакскими, зенгорскими») тайшами, кочевья которых доходили до низовья Иртыша и левобережья Оби. С тех пор в официальных российских документах в отношении верхне-обских теленгутов и других племен междуречья Оби и Иртыша стали использовать термины «белые калмаки» и «чёрные калмаки». Белыми называли верхне-обских теленгутов, князья которых периодически заключали своеобразные военно-политические договора с западносибирскими воеводами, как с представителями «белого царя».

После переселения в 1710-х гг. большинства приобских теленгутов вглубь территории Джунгарского ханства стали использовать термины *зенгорские* (*зонгарские*) *калмаки*, *зенгорские кан-каракольские калмаки* и т.п.

После присоединения Горного Алтая к Российскому государству в 1756–1757 гг. алтайцы (теленгуты, уранхайцы), бывшие джунгарские подданные, в официальных документах и литературе назывались *алтайскими калмыками*. Однако они себя продолжали называть теленгетами и ойратами, наряду с локально-территориальными наименованиями.

Парадоксы истории

Парадоксы истории таковы, что этноним *калмыки* (*хальмг*) закрепился за потомками торгоутов и дербенотов, переселившихся в начале XVII в. с Джунгарии на Нижнее Поволжье.

А, ёмким и овечным славой, словом *ойрат* (*ойрот*) сейчас ни один народ себя официально не называет. Однако историческая память жива, и теперь под словом *ойраты* воспринимается этнокультурное сообщество ряда монголоязычных народов, живущих в Монголии, Китае и России.

THE PARADOXES OF HISTORY

Nikolay EKEYEV, *director of budgetary research institution of the Altai Republic «S.S. Surazakov scientific-research institute of altaistics»*, Russian Federation

About Oyrats and Kalmyks in the Middle and Modern Age. (Facts and their interpretations)

A considerable number of scientific works on ethnic and ethnopolitic history of Oyrats have been published. Data related to the Middle and Modern Age periods has been reflected in Chinese, Middle Asian (Persian, Turkic), Mongolian, Oyrat (Kalmyk), Russian, and other sources. Those sources make it possible trace back main stages of Oyrats' ethnic history up to the XVIIIth century inclusive.

Oyrats (Durben-Oyrats)

The earliest data on Oyrats in Chinese sources is related to the period of Ming dynasty. Initially Oyrats had been subjects to Mongolian nobleman Manke-Temur, and after his death they divided into three independent groups under the leadership of princes Makhamu (Makhmud), Taypin and Batuboro. After Assen khan's death (1455) the union of Oyrat tribes broke up and one of the groups under the leadership of Khorkhuday moved to upper reaches of Yenisey, it was their old motherland Vosmirechye; while the other one resettled to the area of Hami (Kumul). Consequently, data on Oyrats in Chinese chronicles got scarce and fragmentary. On the other hand Muslim authors started to mention Oyrat-Kalmyks in their chronicles more often.

The main source of the Oyrats' early history is a collection of works by Rashid ad-Din, who asserted that from the earliest times Oyrat tribe "was numerous and divided into several branches; their jurt was located in Vosmirechye. All eight rivers merge into one big river called Kem (i.e. Yenisey)".

In historical folklore of the Altay people the word

Oyrat can be found in such forms as oyrot and öyröt. There are exist different hypotheses about origin of this ethnonym. According to N.Ya.Bichurin, ethnonyms Oyrat and Uyghur have similar semantics: close, allied. Turkologist V.V.Radlov tried to corroborate an idea that Oyrat is derivative of Uyghur. G.I.Ramstedt links the term Oyrat (oyrd) with the word Oghuz (Oghyz).

Some authors try to attribute the time of Oyrat tribe's emergence to the date of defeat of the Uyghur khaganate in 840.

The second tribe which is of interest to us is Durben (Derben, Durbet); it appeared in the world arena earlier than Oyrats. Mongolian word "durben/derben" is translated as "four". There are some legends about four brothers - founders of the Durben tribe.

In "Liao Shi" ("History of Liao") Buir-nora district in the East of Mongolia was stated to be the initial place of Durbens' residence, where they lived in close vicinity of Tatars. Soon they moved to Kem valley (the upper Yenisey), where they united with Oyrats and other tribes in order to fight with Genghis khan. After defeat of the tribes' coalition headed by Tayan khan in 1204 they surrendered to Genghis khan.

In winter 1208 Kutuka-beki, the sovereign of Oyrats voluntarily came over to Genghis khan's side. As a guide of Jochi's army he participated in conquests of Barguts, Tumats, and other "woodland" tribes of the Eastern Sayans.

Historical facts affirm that in the beginning of the XVIIIth century Durbens and Oyrats were united under Kutuk-beki command and acquired name Durben-Oyrats.

Researchers' attention has constantly been drawn to the problem of Durben-Oyrats' ethnic composition.

According to Mongolian sources Dova-Sokhor had four sons, i.e. Donoy, Dokshin, Amnek and Arke, who became founders of four tribes: Ogulet, Bagatut, Khoyt and Kergut.

Further data on composition of Durben-Oyrats is related to the XVth century, the period of rule of Mongol Batu-Munke Dayan khan (1464–154). Among strong adversaries of Dayan khan there were princes Ismail, Begersen, and Ibaray. In some cases they were called Oyrats, while in others they were called Uyghur tayshi. All above-mentioned tayshi belonged to Choros clan.

According to Chinese sources of the Qin dynasty, such big tribes as Jungar, Khoshout and Turgut were members of the Oyrat union in XVII century. In Russian documents of the beginning of the XVIIth century big tribes of Oyrats were called Torgah, Kosheuts and Durments.

Big tribes formed the basis of Derben-Oyrats union, but alongside with them there were lesser tribes, which made up a personal domain of the Jungarian khan.

Analysis of historic facts and evidence demonstrates that from IX century until the middle of the XVIIIth century ethnic composition of Durben-Oyrats was complex and variable.

An important aspect of Oyrats' history is the fact that majority of big tribes, mostly Durbens and Choros, resided in the territory of Jochi and Chagatay's former uluses.

Kalmaks

Analysis of sources proves that for the first time the word Kalmak appeared in "Zafar-name" by Sheref ad-Din Ali Yezdi, who wrote that after banishment of Yuan dynasty khans from Beijing, only native regions Karakorum and Kalmak remained in their possession. In the same source it is said that when emir Timur's headquarters were positioned in Otrar at one reception there was Kalmak representative Tayzi-oglan, Ögedey Khan's descendant among other ambassadors. In works of Mirza Muhammad Haydar with reference to earlier sources it was mentioned that Genghis khan granted Ögedey his native lands, i.e. Karakorum and Kalmak. It is known from works of Rashid ad-Din that Ögedey received lands from Kangay to Tarbagatay, i.e. former possessions of Naymans.

Further data on Kalmaks can be found in "Shsajarat al-atrak", made in 1457, where it is stated that the saint Seyid-Ata "brought all subjects of Sultan-Mukhammad Uzbek khan, who converted to Islam, into direction of Mawarannah region, while those miserable people who refused, remained there and started to be called Kalmak, which means "condemned to be left".

A religious-based conflict which arose in Golden Horde is described in the work «Continuation of "The Collected Works" of Rashid ad-Din, approximately written at the same time with the conflict, 'The reason of emirs' animosity towards Uzbek lied in the fact that Uzbek had demanded and even forced them to convert to Islam". Having secretly gathered an army,

Uzbek defeated his enemies.

In other sources there is information about major defeat inflicted upon Shaybanid Abul Khair Khan by Kalymak tayshi Uz-Timur in 1461-1622.

Some details about relations between Mogols and Kalmaks (Oyrats) are given in the work of Mirza Muhammad Haydar "Ta'rih-i Rashidi".

Consequent data on Kalmaks and neighbouring nations can be found in works of Ottoman writer Seyfi Chelebi. Mostly they are related to 50–70es of XVI century. He wrote that the country of Kalmaks "is situated on one of the Khitan state's sides. The ruler's name is Ugtay, who is also called Altun".

Thus, the word Kalmak (and its variations) appeared in the works of Muslim authors not later than in the end of the XIVth century. In geographical context the Turkic term "Kalmak" in conjunction with words "land, camp" was attributed to Ögedey's ulus, which included the territory of Altay, an ancestral home of ancient Turkic tribes.

In ethnic aspect the word Kalmak was initially attributed to people, living in native land of ancestors (Kangay). In Muslim works it was used in relation to tribes which observed old rules and customs, which had been preserved from the age of Genghis khan. At the period of aggravation of political struggle in Golden Horde, this word was attributed to representatives of old steppe aristocracy.

From about middle of the XVth century the term Kalmak (Kalmyk) was assigned to Oyrats and other non moslem nations of Jungaria and neighbouring regions of Mongolia. In Russian works the word Kalmak has been used since the XVIth century.

After Tobolsk and Tomsk's foundation, Russian voivodes came into contacts with Oyrat ("Kalmak, Zengorsky") tayshi. Since then terms "White Kalmaks" and "Black Kalmaks" started to be used in official Russian documents in relation to upper-Ob Telenguts and other tribes from interfluves of Ob and Irtysh.

After resettlement of the majority of Ob Telenguts far inland of the Jungarian khanate in 1710, the terms Zengorsky (Zongarsky) Kalmaks, Zengorsky Kan-karakolsk Kalmaks, etc. were introduced.

After accession of Gorny Altay to Russian Empire in 1756–1757, Altay people (Telenguts, Uriankhai), former Jungarian subjects, in official documents and literature were called Altaic Kalmyks. However, they kept calling themselves Telengets and Oyrats alongside with territorial names.

The paradoxes of history

The paradoxes are such that ethnonym Kalmyks was assigned to descendants of Torgouts and Derbents, who moved to Lower Volga Region from Jungaria in the beginning of the XVIIth century, while there is no nation which officially calls itself the steeped in glory word Oyrat. Nevertheless historic memory is alive, and now ethno-cultural community of a row of Mongolic-speaking peoples, living in Mongolia, China and Russia, are perceived as Oyrats.

В Кембриджском университете

ШАКАРИМ НА ЯЗЫКЕ ШЕКСПИРА И БАЙРОНА

В Кембриджском университете состоялась академическая презентация книги «Shakarim. The life of A Kazakh poet»

состоялась презентация английского издания книги ректора ЕНУ им. Л.Н. Гумилева академика Ерлана Сыдыкова «Shakarim. The life of a Kazakh poet».

Профессор Кэбриджского университета Сидхарт Саксена подчеркнул: «Знакомство с творчеством Шакарима позволило мне открыть для себя Казахстан с

совершенно новой стороны. Удивительная наполненность мыслей философии степного поэта поражает до глубины души ...».

Книга о великом казахском поэте и философе издана на сегодняшний день на четырех языках – русском, казахском, турецком и английском, готовится к изданию на китайском языке.

THE PAST IS CALLING

Presentation of a science digest “Zhambyl oniridegi ashryshlyk zardaptary” has been held. Tungyshbek Baykulov is an author of the book; he is a famous researcher, publicist, worker of the National congress of historians. Publication of the scientific edition was accomplished upon the initiative and with direct assistance of the National congress of historians.

The digest for the first time introduces into scientific use new, previously unpublished historical sources, memoirs of the Zhambyl region dwellers about terrible famine of the early 30's of the last century, which seized lives of

80% of our countrymen. It is not a secret that when representatives of the older generation pass away, we lose a part of our diverse and mosaic history.

Memoirs of this region's elders are written in the form of free accounts of events and interviews, which have been collected in the course of field researches and scientific expeditions, on the basis of special questionnaires, worked out by workers of the National congress of historians. Moreover, the digest presents some archival materials, substantially supplementing data from oral sources.

Members of the presentation

are deeply convinced that the initiative of the National congress of historians will find support all over Kazakhstan. We should recover name of every single innocent victim of the period of the atrocious man-made mass famine. This task has been perfectly performed by the Ukrainians, who managed to recover names and dates of birth of more than 4 million of their citizens who had died of famine, through qualitative organization of homestead visiting.

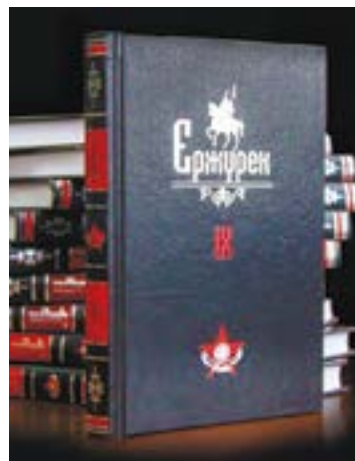
Each of us realizes the fact that it is impossible to build strong and independent Kazakhstan without reconstruction of the tragic years of the past.

«ЕРЖҮРЕК» - АНТОЛОГИЯ ГЕРОИЗМА КАЗАХСТАНЦЕВ

Вышла в свет уникальная антология казахских героических эпосов и поэм «Ержүрек», подготовленная учеными ЕНУ им. Л.Н.Гумилева совместно с Министерством Обороны Республики Казахстан в 10-ти томах, специально изданная к 70-летию Великой Победы. Над выпуском трудился творческий состав во главе с известным академиком Сеитом Каскабасовым. Академик выразил благодарность всем, кто внес свою творческую лепту в создание многотомника. Первые сто экземпляров книг пере-

даны Министерству обороны Республики Казахстан.

«Ержүрек» отражает самобытную художественную летопись многовековой истории казахского народа, показывая ее героическое и славное прошлое. Пробуждает в исторической памяти народа гордость и величие за героизм ее славных батыров в аспекте преемственности поколения. Воодушевляет защитников независимого Казахстана патриотическим духом, стремлением бескорыстного служения Родине.

О Сагадате Нурмаганбетове,

штурмовавшем Берлин, на передовой ходили легенды», - так отзывался о подвигах казахстанского батыра генерал армии, участник Великой Отечественной войны, президент Военной академии Российской Федерации Махмуд Ахметович Гареев на состоявшейся в Ташкенте Международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию Великой Победы над фашизмом.

Организаторами мероприятия выступили представительство Россотрудничества в Республике Узбекистана и филиал Российского экономического университета им.Г.В. Плеханова в Ташкенте.

Казахстан представлен Ученым секретарем Национального конгресса историков, главным научным сотрудником ЕНУ им. Л.Н. Гумилева профессором Зиябеком Кабульдиновым, который отметил:

- Особый интерес вызвало присутствие и участие в работе форума президента Военной академии РФ, генерала армии, участника Великой Отечественной войны Махмуда Ахметовича Гареева. Последний учился и сидел за одной партией с легендарным участником войны, первым Министром обороны РК, Героем Советского Союза Саадатом Нурмаганбетовым. Докладчик очень высоко отзывался о нашем соотечественнике, назвав его «одним из самых храбрых и мужественных офицеров, штурмовавших Берлин, о котором на передовой ходили легенды».

KAZAKH FEMALE TANKERS FROM KARAGANDA REGION

Dina IGSATOVA, journalist

ҚАЙДА ЕКЕН, ҚАЙДА СОЛ БАТЫР ҚЫЗДАР?

Құрметті редакция! Жамнала менің қолыма «Советтік Қазақстан» газетінің 1944 жылдың 22 ағусты күнгі саны түсті. Онда Г. Жүнісов деген сержанттың «Танкші қазақ қыздары» деген шығыма мақаласы жарияланғанын. Әскери тілші хабарының тақырыбында аталған әскери мамандықтың несі болды деп Жамал Байтасова, Күлкен Токбергенова, Құлжамала Талқанбаева және Жамала Бейсенбаева деген қазақ қыздарының атын атадым. «...Омирауында «батырлығын»

үшін» медалі жарыратын командалар, кіші сержант Жамал Байтасованы біздің бөліміміздің жауынгерлері тегіс біледі. Сөзге шешен, ісше шебер жауынгер Жамал әрқашан жауға қарсы ұрыстарда ерліктің, табандылықтың, қақырмалықтың үлгілерін көрсетуде. Танкшілар шабуылға шығып, немістерді қаладан жөңкілетіп қуды. Литваның сандық сәулеті қалаларын жөндеттер аяусыз талқандаған екен. Бір кезде Жамалдың таныт жаудың күтпеген жеріне шығып, фашистерді баса жанып, жаудың

оқ ататын ұяларының үнін өшірді», деп жазылған алғашқы мақалада қазақ алмының ерлігі жөнінде. Аяулы Құлкен Токбергенованы «Орта бойлы, күлім көз. Жаудың тызына кіріп, танктерге жол ашатын, жаудың «тіл» әкелетін барлаушы болды, барлау жұмыстарында командирлерінің тапсырмаларына батырлықпен орындағаны үшін үш рет наградалды» деп тапсыртып келеді де Құлкеннің өзіне сөз береді. Ол өзі туралы: «Танкке мініп жауға шабуыл

жасадық, немістер күтпеген жерден берілген қатты соққыға табын тірет қарсылық көрсетуге шамасы келген жоқ, зеңбіректерін тастап қаша жөнелді. Бұл күнгі ұрыста жаудың оң жағы солдағы мен офицерінің өлігі жайран қалды, көз олажа қолға түсті. Командирлерінің бұйрығы абыроймен орындады, танк бөліміміз алға басуына жол аштымыз», — деген. Мақала авторы бұдан кейін бөлімшесіндегі танкші қазақ қызын Құлжамала Талқанбаеваның ерлік істеріне тоқталған. Ол бір күнгі болған ұрыста

жаудың бес атқы үсінін жойған. Құлжамалаға қоса бұл мақалада редактор-аудиторы Жамала Бейсенбаева деген әйел аты жайында да дерек бар. Сонда бұл қыздар кімдер? Осынау батыр қыздардың соғыс тағдырына хабарсызбыз. Ұлы жеңістің 30 жылдығы қарсаңында осынау бір ержүрек қыздар өсіні білетін жандар табылып қалар деген үмітпен «Қазақ әдебиеті» газеті арқылы іздеу салып отырмыз. Соң событты осы мақалада аттарын аталған жауынгер қыздардың мәзгілі, не болмағаны оларды білетін адамдар табыла қалса, «Қазақ әдебиеті» газетінің редакциясына хабарлауын сұраймыз.

Калмұқан ИСАБАЕВ, жазушы.

Қаһармандарға қалың махаббаты қаншақда ыстық. Суретте: Москвадағы Белградта солдат қабыры басымда. Суретті түзген Х. Қожақбергенов.

When I happened to read professor G. Abishev's monograph "Under the banner of Motherland", published in 1968 in Kazakhstan, I came across a description of the heroic feat performed by a tank crew, made up of young women from Kazakhstan.

As it turned out, for the first time an article about tank crew of girls from Karaganda region appeared in regional newspaper "Sovetskii Karaganda" on August 22, 1944. The material was sent to the newspaper by Sergeant Topatay Zhunisov from the acting army; the army post office № 28054-0. In late 70's the writer Kalmukan Insabayev and some others tried to inquire about further fate of those women, but nobody has succeeded yet.

During the Great Patriotic war Kazakh women mastered all kinds of arms; there were even tankers among them. Zhamal Baytasova,

Kulken Tokbergenova, Kulzhamilya Talkanbayeva and Zhamilya Beysenbayeva became military specialists, i.e. tankers. Junior sergeant Zhamal Baytasova, holder of the medal "For courage", was known in her unit as an expert in her field; merry Zhamal displayed example of tenacity in battles. More than once tankers would rush to the attack and drive Germans out of different cities of Latvia. During one of the battles their tank suddenly broke through Germans' defence and, destroying manpower with fire and tracks, neutralized several weapon emplacements of the enemy.

The women performed many historic feats; thanks to Kulzhamilya's efforts alone, five weapon emplacements were destroyed during a single battle.

Writing these lines I hope that there will be found a person who has got information about feats of our female tankers.

ТАҢКШІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ

Ұлы отан үшін ұрыстарда қазақ қыздары да мәңгі өшпес даңқ бөлектеді. Олар өздерінің жақтығына қармастық аяусызға соғыс техникасының мінгеріп танкші ұшып, атыны және даңқты барлаушы болып а. м.

Солардың бірі омирауында «Батырлығы үшін» медалі жарыратын командалар кіші сержант Жамал Байтасованы көрсеті. Жамалдың бөліміміздің жауынгерлері тегіс біледі. Сөзге шешен, ісше шебер, жауынгер Жамал әрқашан жауға қарсы ұрыстарда ерліктің, табандылықтың, қақырмалықтың үлгілерін көрсетуде.

Танкшілар шабуылға шығып, немістерді қаладан жөңкілетіп қуды. Литваның сандық сәулеті қалаларын жөндеттер аяусыз талқандаған екен. Бір кезде Жамалдың танкші жаудың күтпеген жеріне шығып, немістерді баса жанып, жаудың оқ ататын ұяларының үнін өшірді.

Орта бойлы, күлім көз Құлкен Токбергенова жаудың тызына кіріп, танктерге жол ашатын, жаудың «тіл» әкелетін барлаушы болды. Барлау жұмыстарында командирлерінің тапсырмаларына батырлықпен орындағаны үшін үш рет наградалған болатын.

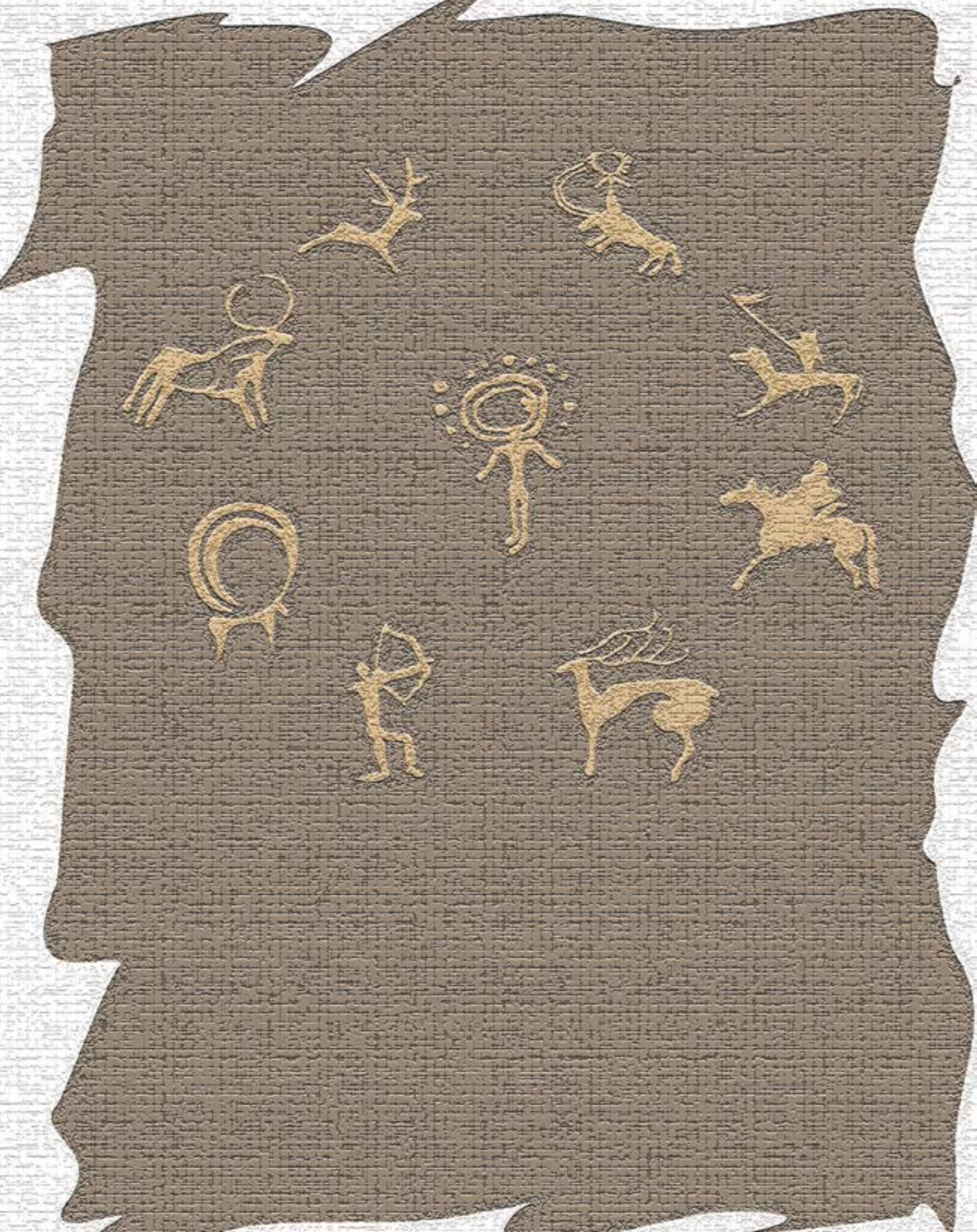
—Танкке мініп, жауға шабуыл жасадық, немістер күтпеген жерден берілген қатты соққыға табын тірет қарсылық көрсетуге шамасы келген жоқ. Зеңбіректерін тастап қаша жөнелді. Бұл күнгі ұрыста жаудың оң жағы солдағы мен офицерлерінің өліктері жайран қалды, көз олажалар қолға түсті. Командирлерінің бұйрығын абыроймен орындады, танк бөліміміз алға басуына жол аштымыз, дейді Құлкен өзінің әңгімесінде.

Бөлімшесіндегі танкші қазақ қызын Құлжамала Талқанбаеваның ерлік істері ерекше көзге түседі. Ол бір күнгі болған ұрыста жаудың бес атқы үсінін жойып жіберді. Құлжамала атаққа иықпағанды сондай шеберлікпен алға ұмытты. Осылардың ішінде редактор-аудиторы Жамала Бейсенбаева да өзінше қызметті жақсы атқарды.

Міне, бұлардың ерлік істері қалың халқым мақтаныш сезіміне бөлейді. Танкші қыздар даңқтары арта берсін!

Медалды сержант—ТОПАТАЙ ЖҮНИСОВ.

Дала почтасы 28054—0.

Біздің арғы ата-бабаларымыз Қиыр Шығыстан Батыс Еуропаға дейінгі Сібірден Үндістанға дейінгі аумақты алып жатқан мемлекеттердің дамуында екі мың жыл бойы елеулі рөл атқарып келді.

Орасан зор кең-байтақ аумақта қоныс аударумен болған көшпелілер Еуразияның этностық және мемлекеттік бет-бейнесін бір емес, бірнеше рет өзгертті.

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Номады, чьи кочевья располагались на колоссальнейшей по площади территории, не единожды, а многократно изменяли этнический и политический облик Евразии.

Нурсултан НАЗАРБАЕВ

Nomads, whose camps had been located in huge areas, had more than once changed ethnic and political image of Eurasia.

Nursultan NAZARBAYEV

**КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ
ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ
THE GREAT HERITAGE OF NOMADS**

Бақыт ЕЖЕНХАНҰЛЫ:

ЕЛ ТАРИХЫ ҮШІН

Тарих ғылымдарының докторы, көне мәнжу, көне қытай тілдерін жетік меңгерген белгілі қытайтанушы ғалым Бақыт ЕЖЕНХАНҰЛЫМЕН журналист Еркін Байғабылұлының сұхбаты

– Бақыт Еженханұлы, сіз Қытай елінде жүрген кезіңізде аспан асты елінің ғалымдарын тың жаңалығыңызбен мойындатқан едіңіз. Атамекенге келгелі бері атқарған ғылыми жобаларыңыз туралы не айтасыз?

– Өңгімені Қытайдағы ғылыми ізденісімнен бастайын. Қазақ баласы, түркі ұрпағы ретінде мен өзім Орта Азия тарихына, оның ішінде түркі этностық тарихына зейін салып, сол салада ғылыми-зерттеу жүргізуді қалаған адаммын. Алғашқы ізденісім XIX ғасырдағы Жоңғария-Қашқария жерлерінде өмір сүрген қазақ, ұйғыр сынды халықтардың саяси-әлеуметтік тарихынан басталды. Уақыт өте келе, ойымдағы біраз сұрақтарға жауап алу үшін міндетті түрде көк түріктер тарихы мен Шыңғыс хан әулеті билік құрған дәуірдегі Еуразия кеңістігіндегі түркі-моңғол ұлыстарының тарихына неғұрлым тереңдей енудің керектігін түсіндім. Ізденістің нәтижесінде 1990 жылы «Моңғол-Юань дәуірі қарсаңындағы Алтай таулары аумағындағы түркі тілдес тайпалар» тақырыбында докторлық диссертация қорғадым.

– Бұл тақырыпты таңдауыңыздың себебі не?

– Түркі тарихы үшін бұл бір маңызды кезең: қазақ, татар, башқұрт, ноғай, қырғыз және өзбек сынды қазіргі бірсыпыра түркі этностардың қалыптасуына негіз қалаған дәуір, оның үстіне осы дәуірдегі түркі этникалық тарихына жүргізілген зерттеулер де көп емес. XI-XIV ғасырлардағы қытай, парсы және өзге де тілдерде жазылған дереккөздерді кешенді түрде қарастырғанда, ата тарихымыздың сол бір маңызды кезеңіндегі біраз мәселелерге жаңаша көзқараспен қарау керек болды.

– Енді елге оралғаннан кейінгі әңгімеге көшсек.

– Еліміз егемендікке қол жеткізген шақта, шетте жүрген көптеген зиялы жастар сияқты мен де өз тағдырымды ата-жұртымның туған елімнің өсіп-өнуімен байланыстыруды жөн көрдім. 1993 жылы Алматыға қоныс аударғаннан кейін Ұлттық ғылым академиясының Тарих және этнология институтында, Шығыстану институтында, сондай-ақ бірнеше университеттерде әртүрлі қызмет атқардым. Жұртпен бірге заманның қыспағына бетпе-бет келуге мәжбүр болған кездерім де болды. Ал ғылыми зерттеу жұмысын кәсіби тарихшы ретінде толыққанды жалғастырудың сәті 11 жылдан кейін, яғни мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы басталған соң ғана тиді.

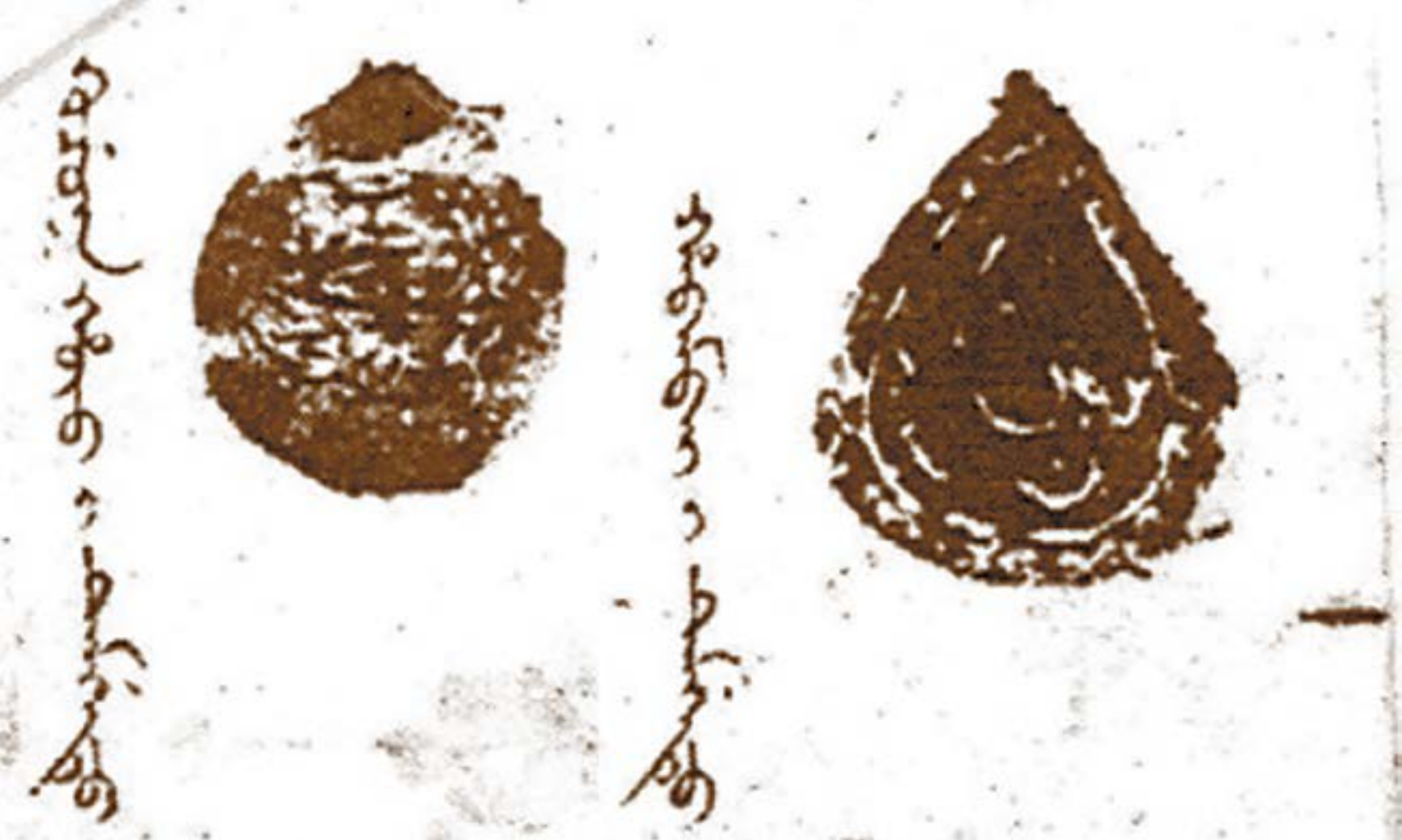
Тәуелсіз еліміздің төл тарихын жаңғырту үшін шетелдерде, оның ішінде Қытайда сақталған дереккөздерді жинастыру, аудару және оларға заманымызға сай ғылыми-зерттеу жүргізудің маңыздылығы зор. Сонымен қатар мені сонау

өткен ғасырдың 80-жылдарынан бері қызықтырып келген қытайдың тарихи қазынасындағы бір мазмұн – Қазақ тарихына қатысты Цин патшалық мұрағат құжаттары. XVIII ғасырлардың орта шенінде Жоңғар хандығы жойылған соң, Қазақ хандығы мен Цин патшалығы көрші ретінде тікелей қарым-қатынаста болғандықтан, қазақтармен тікелей араласқан Цин патшалығының шекарадағы ұлықтары мен орда шенеуніктері әуелі мәнжу тілінде, одан қалса қытай тілінде Қазақ даласының шығыс бөлігінің тарихи-географиясы, ондағы саяси, экономикалық, этникалық жағдайларға, сондай-ақ қазақ-цин қарым-қатынасына аса зор мән беріп, көп жазба мәліметтер қалдырған. Ал қазақ билеушілері де саяси, дипломатиялық және экономикалық себептермен Цин патшалығына әртүрлі сипаттағы хаттарын жіберіп тұрған. Сол құжаттар түгел дерлік Қытайда, оның ішінде дені Бейжіңде орналасқан Қытайдың Бірінші тарихи мұрағатында сақталуда. Оларды жинастырып зерттеу арқылы Отанымыздың тарихи дерек қорына аса көлемді тың материалдарды енгізумен қоса осы тың материалдар негізінде біраз тарихи мәселелерге жаңаша көзқараспен қарап, жаңа ғылыми тұжырымдарды қалыптастыруымызға болады.

– Сіздің соңғы жылдардағы Қытай мұрағатынан әкелген құжаттарыңыздың ішінде Абылай хан мен Цин патшасының хатын ерекше атап өтуге болады.

– Оныңыз рас, жоғарыда айтылып кеткендей, Қытайдың Бірінші тарихи мұрағатында сақталған тарихи құжаттардың арасындағы ең бір маңызды бөлігі – қазақ хан-сұлтандарының хаттары. Бұл хаттарды зерттеудің нәтижесінде Қазақ тарихындағы кейбір ақтаңдақ беттерді немесе бұрмаланып келген мәселелерді айқындауға болады. Абылай ханның 1757 жылы Цин патшалығына жіберген тұңғыш хаты цин-қазақ қарым-қатынасы тарихындағы ең маңызды құжат, ол «Орта жүз бен Ұлы жүз қазақтарының Қытайға бодан болғандығының дәйегі» ретінде қарастырылып келген. Алайда, жаңадан табылған Абылай ханның сол хатының екі нұсқасы (бірі хаттың тот-моңғол тіліндегі түпнұсқасының өңделген көшірмесі болса, екіншісі оның мәнжу тіліндегі аудармасы) мен оның кең таралып үлгерген қытай тіліндегі нұсқасын салыстырып зерттей келе мынаны байқадым: Абылай ханның осы бір дипломатиялық хаттамасын Цин патшалық орда қаламгерлері өз мүдделеріне сай етіп өңдеп, өзгерткен.

Жалпы, осы күнге дейінгі қазақ-цин тарихи қарым-қатынасына байланысты зерттеулер негізінен қытай тіліндегі

деректерді арқау етіп келген. Ал осы қытай тіліндегі цин патшалық дереккөздері көптеген тарихи мәселелерді тудырған. Оның ішінде Қазақстан территориясына қатысты кертартпа тарихи тұжырымдардың да бар екендігі мәлім. Ал осы тарихи мәселелердің нақты қалай болғандығын паш ететін тың құжаттар бар екендігі бүгінгі таңда бізге белгілі болып отыр.

Олардың арасында сіздің сұрағыңызда меңзеген Абылай ханның хаттары да бар. Мен осындай хаттың екі данасы (қазірше хаттардың мәнжу тіліндегі аударма нұсқалары ғана табылып отыр) туралы қысқаша тоқталып кетейін.

1760 жылы жазылған бірінші хатта Қазақ жер аумағы туралы сөз қозғалған. Құжаттан мынадай сөздерді кездестіре аламыз:

- елімнің қоныстары: шығысы Чорго жеріне, оңтүстігі Шарабелге, ортасы Лепсіге жетіп тұр;
- ұлы Ежен менің келешек ұрпағымның, менің балаларымның қолында сақталатын қызыл таңба басылған хат жолдап бергей.

Біздің пайымдауымызша, құжаттағы Чорго жері – қазіргі ҚХР ШҰАА Дәрбілжін (қытайша «Эминь») ауданы аумағына созылып кіретін Тарбағатай тауының шығыс сілемі, ал Шарабел (Сарыбел) – Қастек асуы және оның маңындағы таулы аймақ. Демек, Абылай ханның ұғымындағы Қазақ жерінің шекарасы қазіргі қазақ-қытай, қазақ-қырғыз шекарасымен негізінен сәйкеседі. Абылай ханның цин патшасынан «қызыл таңба басылған хат» сұрауы – оның аталмыш шекара жөнінде мәнжу-қытайлардан келісім алу ниетінде екендігін білдіреді!

Екінші хатта 1771 жылғы Еділден кері көшкен қалмақтарды қазақ жеріне енгізбеу туралы сөз қозғалып, мынадай сөздер жазылған:

– Ноян-дата Алақ-ұла, Құлжа және Хайнұқ сынды жерлердегі улеттерді бастап барып бұрыттармен бірлеспек.

– Торғауыттар Алақ-ұладан кеткен шақта сендердің 500 адамдарыңды өлтіріп кеткен еді, енді міне, олар қайтып келіп маған жорық жасауда. Сендер осыларды өздеріңе бағындырып алсаңдар.

– Торғауыттар Алақ-ұлаға бара қалған күнде, онсыз да мүшкіл халдегі ел-жұрт қайғылы жағдайға душар болуы ықтимал ...

Мұнда Абылай хан өз кезінде Тарбағатай мен Жетісу жерінен айдалған қалмақ қолбасшысы қайтадан Тарбағатай өңірі мен Жетісу жеріне келіп, ондағы қазақ жұртымен жауласып жатқан бұрыттармен (қырғыздармен) бірлесіп қазақтарға қарсы одақ құруына жол берілмейтіндігін айтқан, сонымен бірге Абылай хан мұнда аталмыш қалмақтың өз кезінде цин армиясын қырған тарихи жәйтті мәнжу-қытайлардың естеріне салып, Цин патшалығының күші арқылы қазаққа қауіп төндірген қалмақтарды жоюды немесе оларды қазақ жерінен аластатуды көздеген. Біздің анықтауымызша, құжаттағы аталған қалмақ нояны – 1771 жылы Еділ бойынан ауа көшкен қалмақтардың екінші басшысы, оның шын есімі – Церин. Ол 1758 жылдың басында қазақтар тарабынан ойсырай жеңіліп, жоңғар қалмақтарының Жетісудағы ең соңғы бекінісі – Қастек асуы төңірегінен біржолата қуылған. Осыдан соң ол босып бара жатып Боратала, Зайсан сынды жерлерде қазақтардың толассыз соққысына ұшырайды. Алайда, ол «Алақ-ұла» жерінде (Цин патшалық жазба деректері бойынша, бұл жер Зайсан көлінің солтүстік-шығыс жағында) Цин патшалығының 500 жауынгерін қырып тастап, әрі Еділ бойына қарай бой тасалайды. Бізге жеткен қалмақ тіліндегі кейбір тарихи

еңбектерден, сондай-ақ Еділ қалмақтарына қатысты Цин патшалық мұрағат құжаттарынан осы Цериннің Еділ қалмақтарына үлкен ықпал жасап, оларды «шығыстағы босап қалған жерлерге барып өз хандығымызды құрайық» деген үгіт жүргізгендігі жөнінде мәліметтер бар. Қазақ жұрты мұндай әрекетке жол бермейтіндігі анық, бұл тиісінше қазақ тарихнамасында «шаңды жорық» деп аталатын шайқасқа басты себеп болған.

XVIII ғасырдың 50-60 жылдарындағы қазақ халқының ең үлкен жетістігі – өздерінің шығыстағы көне жұрттарын қайтарып алғандығы. Ал жоғарыдағы Абылай ханның хаттарын оқи келе біз мынаған көзіміз жетеді: ұлы мақсаттарына қол жеткізу үшін Абылай хан бастаған қазақ жұрты білектің күшіне ғана емес, дипломатиялық әдіс-амалдарға да сүйене білген.

– Қытайдан Қабанбай батырдың мөрі тапқаныңызды білеміз. Қандай құжаттан, қай мұрағаттан анықтадыңыз? Құжаттың тарихына да түсініктеме бере кетсеңіз?

– Сіз айтып отырған Қабанбай батырдың мөрі басылған хат 2012 жылы қараша айында Бейжіңдегі Қытайдың Бірінші тарихи мұрағатынан табылған. Қытай мұрағатшылары тарапынан аталмыш құжат туралы ешқандай түсіндірме жазылмаған, онда тек аталмыш құжаттың фото көшірмесі (микрофильмде 2 бет етіп көрсетілген, оның бір бетінде хаттың мәтіні, екіншісінде хат жолдаған адамдардың 2 мөрі басылған) мен оның мәнжу тіліндегі аудармасы берілген. Хаттағы шағатайша тіл-жазу осыған дейін біз кездестірген осы тілде хатталған қазақ хаттарының немесе қашқариялық ұйғыр, қоқандық өзбектердің хаттарындағы тіл-жазуларынан ерекшелу. Ал мәнжу тіліндегі аудармасы да хаттың түпнұсқасынан қысқалау екендігі байқалады. Бір қызығы – хатқа басылған екі мөрдің әрбіреуінің сол жақ жанында мөр мәтінінің мәнжу тіліндегі аудармасы берілген, онда былай делінген:

– «kucuk hojo i temgetu», яғни «Күшік қожаның мөрі» (Сол жақтағы мөрдегі жазу);

– «Habambai i temgetu», яғни «Қабанбайдың мөрі» (Оң жақтағы мөрдегі жазу).

Оң жақтағы мөр біздің назарымызды ерекше аударады, өйткені, осыған дейін біз кездестірген мәнжу тілді мұрағат құжаттарында қаракерей Қабанбайдың есімі осылай

«Habambai» деп хатталған. Демек, бұл хат қазақтың әйгілі батыры Қабанбаймен қатысы бар екендігі әбден ықтимал. Дегенмен, Қабанбай батырдың мөрі қалайша бұл хатқа басылған? Оның қасындағы мөрде көрсетілген «Күшік қожа» кім? Жалпы, елеусіз болып келген осы тарихи құжат қандай жағдайда қалыптасқан? Осындай сұрақтармен біз әрі қарай іздене бастадық. Бағымызға қарай, бұл хат біздің осыдан бұрынырақ аударып жариялаған мәнжу тілді бір құжатпен тікелей байланысты болып шықты. Хаттың түпнұсқасы мен мәнжу тілді нұсқасының кейбір жеке сөздерінде айырмашылық бар болғанымен, мазмұны негізінен бірдей:

1. Хаттың авторы қарақалпақ Күшік қожа есімді адам болып шықты. Ол сол кезде Сұлтан-Бекей би, Есім би, Қара би, Қараменді би, Құлмамет би, Алла-назар би сынды 6 адамымен Қабанбайдың ауылына «елші болып» келген екен.

2. Хаттың авторы қарақалпақ елі қазақтар сияқты Цин патшалығымен қарым-қатынас орнату ниетінде екендігін

білдіріп, сол себептен осы хаттың Циннің генерал-губернаторы Чебденжаб тарабынан Қабанбайға жіберілген елшісі арқылы әрі қарай Цин патшасына жеткізбекші болғандығын айтқан.

Ал 1758 жылы 2 қазан күні цин ұлығы Чебденжаб мәнжу тілінде өз патшасына бір мәлімдеме жолдап, өзінің қазақ жеріне жіберген Батұр есімді елшісінің айтып келген әңгімесін жазған. Сондағы айтылған әңгімедегі адам есімдері мен негізгі оқиғалар жоғарыдағы хаттың мазмұнымен сәйкеседі. Осы мәліметті зерттей келе, біз хаттың жазылу уақыты, мақсаты және оның тағдырының қалай болғандығы жөнінде мынадай қорытынды жасап отырмыз: біздің Қытайдың Бірінші тарихи мұрағатынан тапқан белгісіз хатымыз дәл цин ұлығы Чебденжабтың өз патшасына жолдаған мәлімдемесінде айтатын «қарақалпақ Күшік қожаның хатының түпнұсқасы», ал хаттағы екі мөрдің иесі де анық болды: оның біріншісі аталмыш хатты жазған қарақалпақтың биі Күшік қожа болса, екіншісі сол дәуірдегі қазақ халқының ұлы тұлғаларының бірі – қаракерей Қабанбай батыр.

Аталмыш хат пен оның мәнжу тіліндегі аударма нұсқасы кейін келе мәлім себептермен сол хатты жолдаған Чебденжабтың мәлімдемесінен ажыратылып тасталған (шағатай немесе тотмоңғол тілінде хатталған мұндай ортаазиялық хатнама әдетте цин ұлығы жазған мәлімдеменің «қосымша құжаты» ретінде сол мәлімдемемен бірге сақталынады), ал ол өзге құжаттар топтамасы арасына ағып барып әлгіндей «белгісіз құжатқа»

АБЫЛАЙ ХАННЫҢ

1757 ЖЫЛЫ ЦИН ПАТШАЛЫҒЫНА

ЖІБЕРГЕН ТҰҢҒЫШ

ХАТЫ ЦИН-ҚАЗАҚ ҚАРЫМ-

ҚАТЫНАСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕҢ
МАҢЫЗДЫ ҚҰЖАТ,

ОЛ «ОРТА ЖҮЗ БЕН ҰЛЫ ЖҮЗ

ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҚЫТАЙҒА БОДАН

БОЛҒАНДЫҒЫНЫҢ ДӘЙЕГІ» РЕТІНДЕ

ҚАРАСТЫРЫЛЫП КЕЛГЕН

айналып шыға келген.

Енді «Қарақалпақ Күшік қожа би не мақсатта осы хатты жазған?» деген сұраққа келсек, жоғарыдағы құжаттардан білгеніміз: Күшік қожа би бастаған қарақалпақ көсемдері елдерін қазақтарға жақын жерге көшіруді көздеген. Мұның басты себебі туралы біз дәл сол кезде сауданың жайын бақылау мақсатында Үрімжіге бара жатқан Қабанбай батырдың ұлы Едігенің Чебденжабқа айтып берген әңгімесінен (бұл әңгіме жоғарыдағы аталған мәлімдемеде сақталған) біле аламыз. Едіге онда қарақалпақтардың бір кезде қазақ жұртымен жақын тұрып, кейін өзара жанжалдасу себебінен көшіп кеткендігін және енді кері оралуды көздеп отырғандығын айта келе, «олар өз қоныстарын осы жаққа қарай көшіріп, бұрынғы көне жұрттарына келіп отырмақшы. Біз олардың осы талабын құптап, олардың көне жұртына оралуына рұқсат беріп отырмыз» деген екен. Едігенің сөздері сайып келгенде мынаны меңзеп тұр: қарақалпақтар қазақтар сияқты көне жұртына оралмақшы, оған қазақтар рұқсат берген (демек, жердің қазіргі иесі – қазақтар). Ал ол үшін қарақалпақтар Цин патшалығымен де жақсы байланыста болғылары келеді. Мұнда Едіге маңызды бір мәселені, яғни Жоңғар хандығы жойылғаннан соң өз кезінде жоңғарлардың басып алған жерлеріне «біз қазақтар ие боламыз» деген әңгімені цин ұлықтарына астарлап қозғап отыр.

XVIII-XIX ғасырлар аралығындағы қазақ-қытай қарым-қатынасының ең бір күрделі қыры немесе екі елдің қарым-қатынасына өзіндік ықпалын тигізген мәселе – Қазақ халқының шығысқа қарай өздерінің Жоңғар шапқыншылығы кезінде айырылып қалған көне жұртына оралуы және сол тарихи үдерісте туған «жерге кім ие болуға тиісті?» деген екі ел арасындағы ұғымдық келіспеушілікпен әр елдің жүргізген саясаты болды. Мұндай мәселелердің пайда болуының негізгі себептерінің бірі – Цин патшалық билеушілерінің империялық пиғылынан туған ірге кеңейту саясатының жүргізілуі. Цин патшасы Цяньлунның және оның Орталық Азиядағы ұлықтарының ұғымы бойынша, бұрынғы Жоңғар хандығының иелігінде болған жерлердің барлығы Цин патшалығына тән болуға тиісті, өйткені Жоңғар хандығын қиратқан Цин патшалығы. Ал қазақ халқы болса, олар шығыстағы жоңғарлар басып алған өздерінің атажұртын ешқашан естерінен шығармаған және сол атажұрттарына

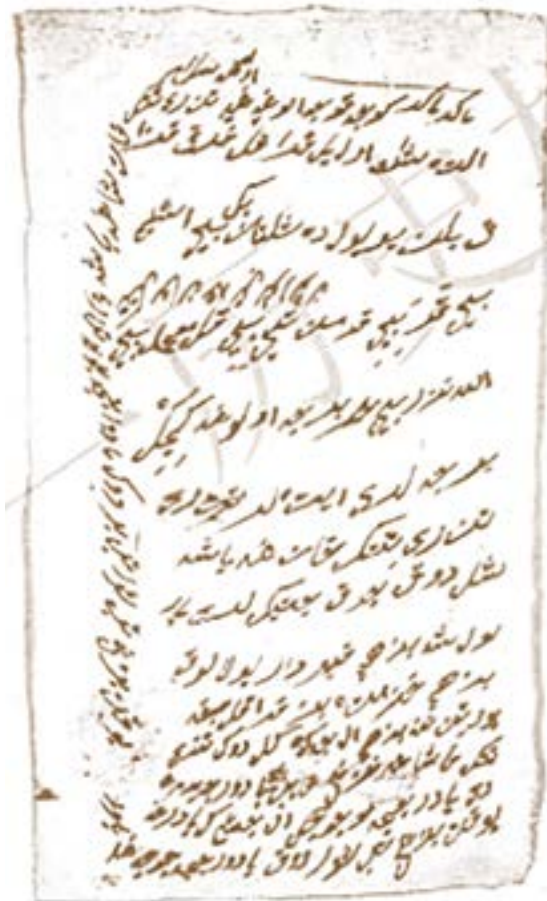
оралуды әу бастан мақсат еткен – мұны біз екі ел арасындағы қарым-қатынас енді орнай бастаған кездегі қазақ көсемдерінің сөз-әрекеттері туралы Цин патшалық мәліметтерінің өзінен-ақ оқып біле аламыз: 1. Абылай хан тұңғыш рет Цин патшалығына елшілерін жібергенде-ақ Цин патшасынан Тарбағатай сынды жерлерді қазақтарға қайтарып беруді талап еткен. 2. 1755 жылы 17 қыркүйек күні мәнжу тілінде хатталған бір құжатта мынадай мәлімет сақталған: Төле би қатарлы қазақ көсемдері цин ұлықтарына: «Қазір, міне, сіздер біздің көне жұртымызға келіп отырсыздар... (біздің) елдегілер жеке-жеке өз жұрттарымызға оралсақ деп тілек білдіруде» деген сөздер айтқан. 3. 1758 жылы 27 қаңтарда мәнжу тілінде хатталған бір құжатта Әбілпейіз сұлтанның цин ұлықтарына айтып берген бір әңгімесі сақталған, онда Әбілпейіз сұлтан цин ұлықтарына «Біздің қазақтың үш жүзі бас қосып, қалмақтарды Қашқарға, Йеркендке және қырғыздардың жеріне дейін қуып жібермек» дегенді жеткізген. Ал міне, өз кезегінде Қабанбай батырдың ұлы Едіге де орайды пайдаланып осы әңгімені қозғап отыр.

– Қазір халықаралық Түркі академиясында еңбек етіп жатырсыз. Бұл мекемеде қандай жобаларды қолға алдыңыз? Алдағы жоспарларыңыз қандай?

– Халықаралық Түркі академиясына шақырылып, осында қызмет істеу және ел тарихы үшін еңбек ету – мен үшін абырой. Қазақ елінің, жалпы түркі әлемі азаматтарының ғасыр бойы арқалап келе жатқан асыл арманын іске асыруды, егеменділігімізді нығайтуды көздейтін ұлы іске

өзімнің де араласып, аз да болса үлесімді қосып жатқандығым үшін ризамын.

Қазіргі таңда, мен Академияның ғылыми жұмысы ретінде өзімнің жаңа монографиямды жазу үстіндемін. Онда Қазақ туралы алғашқы қытай ұғымының пайда болуы, қазақ жұртының шығыстағы атамекенін қайтарып алу тарихи үдерісінің Цин патшалық мұрағат құжаттарындағы көріністері, қазақ-цин қарым-қатынасы орнатылған шақтағы екі ел арасындағы территориялық, босқындық және экономикалық мәселелер сынды күрделі әрі нәзік мазмұндар қамтылып, тың тұжырымдамалар ұсынылмақ. Бұйырса, бұл еңбек Қазақ хандығының құрылғанына 550 жыл мерейтойына тарту ретінде биыл күз айларында жарық көреді деп отырмын.

Бакыт ЕЖЕНХАНУЛЫ

ОБ ИСКАЖЕНИИ ПИСЕМ АБЫЛАЙ ХАНА И ПЕЧАТИ КАБАНБАЙ БАТЫРА

Бакыт Еженханулы, доктор исторических наук, главный научный сотрудник Международной Тюркской Академии, заведующий Центром истории и этнологии. Владеет в совершенстве древним маньчжурским и китайским языками, сегодня открывает завесу над еще одной страницей становления Казахского ханства.

– Бакыт Еженханулы, своими открытиями вы заставили признать себя ученым Поднебесья. Что вы можете сказать о сделанных научных проектах по возвращению на Родину?

– Как казах, потомок тюрков, в Китае я начал свою научно-исследовательскую деятельность с истории Центральной Азии, в том числе истории тюркского этноса. Начальные поиски велись с социально-политической истории народов уйгур и казахов, живших в странах Джунгарии и Кашгарии в XIX веке. Со временем понял, что для получения ответа на многие вопросы, волнующие нас, нужно обязательно поглубже исследовать тюркскую историю и историю тюрко-монгольских племен в эпоху правления Чингис хана на территории Евразии. В результате, в 1990 году защитил докторскую диссертацию «Тюркоязычные племена на территории Алтайских гор в эпоху Монгол-Юань»

– В чем причина выбора такой темы?

– Для тюркской истории это важная эпоха: была положена основа становления тюркских этносов таких, как казахи, татары, башкиры, ногаи, киргизы и узбеки, к тому же, мало исследовано истории тюркского народа того времени. Системно изучая письменные источники, написанные на китайском, персидском и других языках XI-XIV вв., можно найти новый подход к этой важной проблеме в истории предков.

– Что вас ожидало по возвращению на Родину?

– Во времена независимости я, как все, находившиеся вне Родины, посчитал нужным связать свою судьбу с землей предков. После переезда в Алматы в 1993 году работал в Институте истории и этнологии Национальной научной академии, Институте Востоковедения и вузах страны. Это был тяжелый период становления нашей независимости. И со всеми вместе также был вынужден противостоять натиску того времени. Исследовательскую деятельность, как профессиональный историк, мог продолжить только спустя 11 лет, после начала программы «Культурное наследие»

– Особо можно отметить письмо Абылай-хана и царя Цин, изученное и доставленное вами из китайских архивов...

– Это правда, из исторических документов Первого исторического архива Китая самая важная часть - это письма

казахских ханов и султанов. Исследуя их, можно выявить белые пятна казахской истории или искаженные факты.

Первое письмо Абылай хана к царю Цин 1757 года является самым важным документом в деле отношения казахов и цинов. Оно рассматривалось как «казахи Среднего и Старшего джузов под гнетом Китая». Недавно найдены два варианта письма Абылай хана. Сравнив их с широко распространенным вариантом на китайском языке, я сделал вывод: писари царя Цина по своему усмотрению изменили дипломатическое письмо Абылай хана!

В первом письме, написанном в 1760 году, затронута территория Казахской земли. В документах можно встретить такие слова:

населенные пункты страны: с востока достигает земли Чорго, с юга Шарабел, а с середины - Лепси;

великий Ежен пошлет письмо с красным знаком, которое будет храниться у моих детей и моих будущих потомков.

Предполагаем: земля Чорго – современный Китай, район Шуаа Дурбилжин - восточный отрог Тарбагатайских гор, а Шарабел (Сарыбел) – перевал Кастек и близлежащие горные местности. Значит, граница Казахской земли по Абылай хану соответствует нынешней казахо-китайской, казахо-кыргызской границе. Просьба Абылай хана к царю Цин «письмо с красным знаком» - означает его намерение получить согласие по границам Маньчжурии и Китая!

Во втором письме 1771 года речь идет о не допуске на казахскую землю калмыков, перекочевывающих с Едила. В нем есть такие слова:

– ...В землях Ноян-дата Алак-ула, Кулжа и Хайнук возглавляя улетов, воссоединились с бурытами....

– ...Когда Торғауыты уходили из Алак-ула, они убили ваших 500 человек, а теперь они вернувшись, собираются напасть на меня. Вы подчините их себе...

– ...Если Торғауыты нападут на Алак-ула, то, возможно народ, который находится в бедственном положении, постигнет трагедия...

Тут Абылай хан говорит, что не допустит того, чтобы командующие калмыки, изгнанные в свое время с земель Тарбагатай и Жетысу, желающие вернуться и воссоединиться с бурытами (кыргызами), враждовавшие с казахами, создали

совместный союз против казахов. Вместе с тем, напомнив маньчжур-китайцам о том, что в свое время калмыки истребили цинскую армию, он хотел воспользоваться силой царя Цин и уничтожить угрозу калмыков, или прогнать их подальше от территории казахов.

– Мы знаем, что в Китае найдена печать Кабанбай батыра. Из каких документов и из какого архива вы это определили?

– Печать Кабанбай батыра найдена в октябре 2012 года в Первом Китайском архиве Пекина. Об этом документе китайские архивисты не писали никаких пояснений, там есть только фотокопия этого документа (в микрофильме показаны две страницы, на первой – текст письма, а на второй – две печати отправителя) и дан его перевод на языке маньчжур. Шагатайская письменность отличается от языков, которые до этого нам удалось встретить: казахской, уйгурской и кокандских узбеков. По наблюдениям, маньчжурский перевод короче оригинала. На левой стороне документа рядом с двумя

печатами есть перевод текста печати на языке маньчжур.

– Сейчас вы трудитесь в международной Тюркской академии. Расскажите о ваших проектах, планах...

– Меня пригласили в международную Тюркскую академию трудиться во благо истории страны. Это честь. Рад тому, что принимаю участие в великом деле по укреплению независимости, о котором мечтали граждане казахской страны и тюркоязычного мира. Сейчас пишу монографию о появлении первых китайских понятий о казахах, где приводятся архивные документы царя Цин, прослеживается история процесса возвращений казахами своей восточной территории, исследуются проблемы взаимоотношений казахов и цинцев, их территориальные и экономические проблемы, предлагаются новые умозаключения. Труд будет преподнесен в подарок осенью этого года в честь 550-летия Казахского ханства.

Еркин БАЙГАБЫЛОВ, «Мге»

Bakyt YEZHENKHANULY: ON MISREPRESENTATION OF ABYLAY KHAN'S LETTER AND THE SEAL OF KABANBAY BATYR

Bakyt Yezhenkhanuly, doctor of historical sciences, chief research scientist of the International Turkic Academy, director of the Center for history and ethnology. Today professor, who, among other skills, has a perfect knowledge of Ancient Manchurian and Chinese languages, lifts the veil of mystery from another page of Kazakh khanate establishment.

– Bakyt Yezhenkhanuly, you have been admitted a true scholar by scholars of the Heavenly Empire, for your discoveries, made during your stay in China. Now, back in your homeland, what can you say about your scientific projects?

– I would like to start our interview with description of scientific research, conducted in China. As a Kazakh and descendant of Turkic people, I wanted to start my research activities with history of Central Asia, including history of Turkic ethnoses. Initially searches had been concerned with socio-political history of Uighur and Kazakh peoples, living in Dzungaria and Kashgar in XIX century. Subsequently I realized that in order to obtain answers to many questions of our concern, we should inquire into the matter of Turkic history and the history of Turkic-Mongolian tribes in the epoch of Genghis Khan's rule in the territory of Eurasia. My interest resulted in defence of the doctoral dissertation "Turkic-speaking

tribes in the territory of Altay Mountains in the Yuan (Mongol) era.

– What determined the choice of such subject?

– It was a significant epoch of Turkic history, as it saw the dawn of some Turkic ethnoses' formation, including Kazakhs, Tatars, Bashkirs, Nogays, Kirghizes, and Uzbeks; moreover, history of Turkic nation's development over the given period has been little-studied. Systematic analysis of Chinese, Persian and other sources of the XI-XIV centuries will lead to emergence of a new approach to this major issue of our ancestors' history.

– What kind of life did await you upon return to the Motherland?

– In the period of independence establishment, I, just like many other people, who had been staying outside our motherland, decided to twist my fortune with the ancestors' land. Having moved to Almaty in 1993, I worked for the Institute of history and ethnol-

ogy of the National scientific academy, Institute of oriental studies and other institutes of higher education in Kazakhstan. It was a tough period of our independence establishment, when we were compelled to withstand the onslaught of the time. Resumption of research activities in my professional capacity as a historian became possible only eleven years later, upon inception of the “Cultural heritage” programme.

– The letter of Abylay Khan to a ruler of Qing Empire, which you discovered in Chinese archive and brought home, deserves special notice...

– It is obviously true that the most valuable part of historical documents of the

First historical archives of China are represented by correspondence of Kazakh khans and sultans; their analysis will let us determine unexplored and misrepresented facts of Kazakh history.

The first letter sent to a ruler of Qing Empire by Abylay Khan, dated 1757, is the most important document, pertaining to relations between Kazakhs and Qing imperial dynasty. It used to be regarded as “Kazakhs of the Middle and Senior Juzes under oppression of China”. Recently two versions of the Abylay Khan letter have been discovered. Having compared them with a widespread version written in Chinese, I came to a conclusion that Qing ruler’s scribes had changed Abylay Khan’s diplomatic letter at their own discretion.

The first letter, written in 1760, touches upon an issue of Kazakh territories. Following words can be encountered in the documents: settlements of the country: it reaches Chorgo land from the East, Sharabel and Lepsi from the South and the middle correspondingly.

Great Yezhen will send a letter with red sign, which will be kept by my offspring and descendants.

We assume that Chorgo land is contemporary China, the district Shuaa Durbilzhin is the eastern ridge of the Tarbagatay mountains, while Sharabel (Sarybel) is Kastek pass and surrounding mountainous areas. Hence, in accordance with Abylay Khan’s view, border of Kazakh lands matches present-day Kazakh-Chinese and Kazakh-Kirghiz border. Abylay’s appeal to Qing ruler “letter with red sign” implies his intention to secure consent to an issue of Manchuria and China borders.

The second letter, dated 1771, deals with an issue of Kalmyks’ intrusion into Kazakh territory in the process of resettlement from Yedil. Following phrases can be encountered in its text:

–...While being at the lead of Ulets, they reunited with Buryats in Noyan-dat, Alak-ula, Qulja and Khaynuk territories.

– ...When Torgauyts were leaving Alak-ula, they killed 500 of your subjects; now, upon return, they are going to attack me. You will bend them to submission...

– ...If Torgauyts intrude into Alak-ula, distressed people will probably be overtaken by tragedy...

Here Abylay Khan added that he would not let the Kalmyks make an alliance against Kazakhs, as those Kalmyks had been formerly banished from Tarbagatay and Zhetysu, and they wished to return and reunite with Buryts (Kirghizes), who, on top of that, were at enmity with Kazakhs. Besides, having reminded Manchus that Kalmyks had defeated the Qing army in the past, he expressed his desire either to eliminate Kalmyk threat with the help of Qing ruler or banish them to territories, located as far from Kazakh territories as possible.

– We know that Kabanbay batyr’s seal has been discovered in China? What kind of documents and which archive became the source of this information?

– The seal of Kabanbay batyr was discovered in October 2012 in the First Historical archives of China in Beijing. Chinese archivists have not made any written records, regarding the document, there is only a photocopy of the document (a microfilm record demonstrates two pages; the first one shows written text of the letter, the second one presents two seals of the sender), translation in Manchurian language is attached as well. Shagatay script is different from language, which we have

encountered before, i.e. Kazakh, Uighur and script of the Kokand Uzbeks. Manchurian translation is visually shorter than the original. Translation of the seal text into Manchurian language is given on the left side of the page by two seals.

–Currently you have been working in International Turkic academy. What kind of projects are you engaged in at this institution? What are your plans for the future?

– I have been invited to international Turkic academy to work for the sake of the state history. It is an honour for me. I am happy to have taken part in noble cause of strengthening independence, which has been a dream of Kazakh country and Turkic-speaking world. At present I have been writing a monograph, devoted to emergence of first Chinese notions of Kazakhs, supplemented with documentary evidence, to be more precise archival documents of a Qing ruler; history of restitution of Eastern territory to Kazakhs; research into problems of Kazakh-Qing relations, as well as their territorial and economic issues. The work presents some new viewpoints. This autumn the work will be granted to the state in commemoration of the 550th anniversary of Kazakh khanate.

Хиуаз ДОСПАНОВА. Қазақтың аты аңызға айналған ұшқырш қызы келесі нөмірде
Хиуаз ДОСПАНОВА. Легендарная летчица военных лет из Казахстана в следующем номере
Khiuaz DOSPANOVA. Legendary Kazakh pilot who participated in the Great Patriotic War in the next issue.

Адам тарихта өзін әшкерелемейді: ол сол арқылы жарып шығады.

Рабиндранат ТАГОР

Человек не выявляет себя в истории: он пробивается сквозь нее.

Рабиндранат ТАГОР

Man does not reveal himself in his history, he struggles up through it.

Rabindranath TAGORE

***ОТАНДАСТАР
СОТЕЧЕСТВЕННИКИ
COMPATRIOTS.***

АУАДАН ҰШШҚАН АУЛАТТЫ ҚАЗАҚ

Бүркітбай АЯҒАН,

*ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры,
тарих ғылымдарының докторы, профессор*

Қазақ халқы тарихында Ноғайлы заманы, Ноғай елінің алатын орны ерекше. Оның себебі көп. Біріншіден, Ноғайлы кезеңі қазақ халқының Ақ Орда мен Көк Ордадан шығарда ұлт ретінде қалыптасуына әрі маңызды кезең болатын. XV-XVIII ғасырдың 30-шы жылдарына дейін қазақ-ноғай толастамай қатынасып тұрған. Тек 1620-1630 жылдары торғауыт-қалмақтың орыс әкімшілігінің көмегімен Еділ мен Жайық, Ақ Қобан (оны орыстар Кубань дейді) өзендеріне жайғасқаннан кейін қазақ-ноғай арасы ашылған болатын. Осы орайда еске келетін

*«Орманбет би өлгенде,
Он сан Ноғай айырылды.
Қазақ сыртқа (сартқа) қайырылды,*

Нусан күңіренді, қайғырды»
деген Шоқан Уәлиханов еске алатын жырды біз нақтылауымыз керек. Жаңағы айтылған н қоштасу XVIII ғасыр емес, тіпті XVI ғасыр да емес, ол Әбусәғит Жиреншин ағамыз айтқандай, XV ғасырдың бірінші жартысы болуы мүмкін.

Ұлы Сәкен Сейфуллин өзінің 1931 жылы жазып, шығарып үлгерген «Қазақ әдебиеті» атты мақаласында Қазақты Ноғайдан шығарады. Сәкен: «Барар жерің Балқан тау, о да біздің барған тау» деп, осы айтылған жерлердің бәрінде қазақ болған рулардың бабаларын көрген. Қалың түрік, қалың ноғайлы елі болып мекен де қылған. «Ат баспаймын деген жерді үш басады», – деп бастайды да: «Ноғайлыдан бөлініп «қазақ» болғаннан кейін де қазақтардың қайтадан бұрынғы түп ноғайларына кеткендері де болған.

«Өйткені ноғайлы мен қазақтың айырмасы жоқ», – деп нақтылаған.

Сондықтан болар Ноғайлы заманы біздің қазақ әдебиетінде, тарихында «Ер Тарғын», «Қобыланды», «Алпамыс» жырларында кеңінен көрсетілген.

Бірақ қазіргі Кавказ Ноғайлары біздегі «Қырымның қырық батыры» деген атауға келіспейді. Олар былай дейді: «Ол «Қырымның қырық батыры» емес, ол «Ноғайдың қырық батыры» деуіміз керек», – деп уәж айтқанын талай естідік. Өз ойым әділеттілік жағынан, ғылыми тұрғыдан «Ноғайлының (Қырымның) қырық батыры» дегені дұрыс сияқты. Бірақ анығын әдебиетші қауым айтар, біздікі тек анығын, ақиқатын ашу.

Екіншіден, қазіргі ноғай қазаққа ең жақын туыс халық. Біздің тіліміз, діліміз, тіпті түріміз сәл айырмашылықты айтпасақ, айнымайды. Тек кейбір қауымда асығыс айтылған «Қазақ пен ноғай қосылып кетсін» деген пікір қате. Қазіргі ноғайлар біз сияқты өздерін өз тілі, тарихы бар бөлек ұлт деп санайды. Және өздерінің отаны, мекені бар екенін алға салады. Ол шын, себебі қазіргі ноғайлар бұрынғы Ұлы Ноғай Ордасынан қалған Солтүстік Кавказда, өте көркем нулы-сулы өз Отаны жерінде отырған халық. Мынау қазіргі Ресейдегі «Минеральные воды», «Есентуки (Есен-Тоқа)» курорттық жерлердің көбі Ноғай Ордасының орамы болатын. Оны қазақ білуі керек. Бізге жақын ел сондай шұрайлы жерде болса, Қазақстан үшін тек пайда.

Үшіншіден, біз Ноғай тілін, тарихын зерттеу арқылы өзіміздің төл тарихымыз бен тілімізді жаңадан танимыз. Ноғай мен қазақ ру-тайпалық жүйесі аумайды. Тек қазір қазақта жоқ болып кеткен қатаған, құрама Ноғайда сақталған. Бір қызығы, Ноғай халқы құрамында түрікмен, ұйғыр деген тайпалар бар. Сосын ноғайда жүз жоқ, бірақ мына атаулар пайда болған – жембойлықтар (яғни Жем өзені бойынан шыққан), эдисандар (яғни Жеті сандықтар) бар. Қобан ноғайларының шыққан жерін тайпа аты айтады. Бірақ бізде Жетіру болса, оларда мың мен қырық деген ел бар екен. Айтпақшы, Қырым татарының ел құрамында осы Қырықпен бірге Қыпшақ, Жалайыр, Найман, Қоңырат, Қият тайпалары кездеседі. Ғалымдардың пайымдауынша, бұл тайпалар (ноғайлар оларды «ру», «тұқым» дейді) Қырымға біразы Берке ханмен болса, қалғаны Ноғайдан ауысқан. Оған қоса Шырын мен Барын тайпалары Қырымда мол. Әнес Сарай ағамыз, Қырымға кеткен Шырын, Барын Тоқтамыстың әкесі Тайқожамен бірге 1390 жылдары, яғни Тоқтамыс пен Едіге, Ақсақ Темір үшеуінің теке-тірес кезінде ауысқан деп жазады. Қырым мен Ноғайда болған

Арғындар XV ғасырдың басында Солтүстік Кавказ бен Қырымнан қазақтың Сары-Арқасына қайтып келген сияқты. Керей ханның баласы – XVI ғасырда қазақты билеген күшті ханымыз Бұрындықтың атын біз кейбірде Мұрындық деп жазып жүрміз. Ал қазіргі ноғайлар «мұзды» – «бұз» дейді екен, «мұрынды» – «бұрын» дейді. Сондықтан біздің тарихшылар жазып жүрген Бұрындық хан шынымен Бұрындық деп дұрыс аталуы мүмкін.

Бір қызығы, қазіргі ноғайлар бізді «қазақ» және «алаш» деп атайды. «Алаш» екенімізді кейбірде біз өзіміз ұмытып жүреміз, ал ноғай біздің Алаштың баласы екенімізді ұмытпаған. Біздің оларға айтқанымыз – «Ноғай да алты алаштың бірі». Қазіргі қазақ ноғай мен Қырым татарларын шатастырады. Ал шын мәнінде, татарлар мен Кавказ ноғайлары екі халық. Ноғайлар қайта қазаққа жақын екені анық.

Биылғы жылы 1-Мамыр Қазақстан халықтар бірлігі күні Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев еліміздің белгілі азаматтарын қосып «Ноғай үйіне» арнайы барып шыққан болатын. Бұл бір тамаша уақиға болды, себебі үш жүз жылдан астам айырылған қазақ пен ноғай қайта қосылғандай әсер етті.

Қазіргі Ноғай халқы Ресейдегі төрт бірдей әкімшілікке қарайды. Қазіргі Ресейде барлық ноғай халқы жүз он үш мыңдай екен. XVIII ғасырда, яғни Екатерина кезінде орыс әскері Кавказға кіргенде, аман қалған ноғай тайпалары Түркияға үдере көшкен. Қазір Түркияда жарты миллионнан екі миллионға дейін Ноғай халқы тұрып жатыр.

Ноғай халқына келесі ауыр соққы Кеңес дәуірінде Н.С. Хрущев кезінде болған екен. 1950 жылдары, нақтылап айтсақ 1957 жылы 9 қаңтар күні қабылданған Кеңес үкіметі Ноғай даласын төртке бөліп жіберген. Сондықтан қазіргі Ноғайлар Қарашай-Шеркеш, Дағыстан, Шешен автономиясында және Ставрополь (бұрынғы Ноғай даласы) аймағына қарайды. Таза ноғай ауылдары баршылық, ал ноғай тілі арнайы сабақ ретінде ғана жүргізіледі. Ең үлкен ауылы Қаңлы деп аталады және ауыл «Минеральные воды» қаласының жанында орналасқан. Осы Қаңлы ауылы жанындағы Май-төбеге шығып қарасаңыз Бестау, Түйе-тау, Жыланды тауларын анық көресіз. Ноғай халқы көптен бері ұлттық автономия талап етуде, бірақ олар Дағыстанда Ноғай ауданын ғана алған екен. Жақында ғана Қарашай-Шеркеш автономиясы құрамында Ноғай ауданы құрылған болатын. Соған ел қатты қуануда. Аудан орталығы Икон (Үлкен) ауылы.

Мамыр айының 14-16 күндері Черкесск қаласында

өтетін бірінші Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясына бір топ Қазақстан ғалымдары шақырылған болатын. Өкінішке орай, көбі бара алмады. Астанадан белгілі ғалым, археолог Зейнолла Самашев екеуіміз осы жиылысқа қатысып келдік. Осы форумға Түркия ғалымдары мен қоғам қайраткерлері Мұстафа Алтынтас, Мәскеу ғалымы В.В. Трепавлов, Шешенстаннан Ғылым Академиясының президенті Ш.А. Гапуров, Дағыстаннан профессор Д. Қыдыраниязов, Украинадан профессор В.В. Грибовский сияқты ғалымдар қатысып баяндама жасады. Ноғай жағынан профессор Р. Керейтов, А. Курмансеитова, В. Балгарова, С. Кукаева, Ш. Құрмангуловалар қатысты.

Конференцияны ұйымдастырушылар – Ноғай елінің белгілі азаматтары Казмамбет Янбулатов, Валерий Қазақұлы, жазушы Иса Сүйінұлы Қапаев, профессор Нәсіпхан Сүюнова, Асау Сұлтанбековтер осы үлкен жиылыс сәтті өту үшін барын салды. Маған Ноғай елі қайта толқып кеткендей болып көрінді. Ел бетінде қуаныш, зор серпіліс байқалады. Залға лық толған ел Қарашай-Шеркеш елінің басшысы

Сол бұлыңғыр кез XVII ғасырдың 30-40 жылдары қазақ пен ноғайдың арасының ашылуы.

Қасым хан мен Ақназар хандардың Сарайшықты алып, Қазақ хандығының шекарасын Жайыққа жеткізгеннен кейін де қазақ пен ноғай бірде дос, бірде бақталасып тұрған. Олардың арасындағы кикілжің негізінен билік (династия) арасында болған, ал қарапайым халық жауласса қоймаған. Оның дәлелі XV-XVII ғасырдағы ақын, жыраулар, шешендер, тіпті кейбір хан-сұлтандар, мысалы (Доспамбет, Асан қайғы, Хақназар т.б.) екі елге ортақ болатын. Екі халықтың тілі, түрі, діні, ділі бір-бірінен аумайтын.

Едіге мен оның балалары Шыңғыс хан тұқымын биліктен аластатады, олардың орынын жергілікті мырзалар басады. Ықпалды Ноғай Ордасы Қырыммен, Қазақ, Ресей, Польшамен тығыз әскери, экономикалық, дипломатиялық қарым-қатынаста болады.

Бар сұмдық Ресей империясының шақыруымен торғауыт қалмақтардың Еділ мен Жайық, Ақ Қобанға келіп орналасуынан шықты. Саны мол қалмақтар Ноғай елін шауып, біразын өзіне бағындырып алды.

Ноғайлар енді Жайықтан алыстап Солтүстік Кавказ, Қырымға ойыса бастайды. Екі елдің елшілерін қалмақтар торып алмастырмай қояды. Осы жылдары олар Үлкен Ноғай, Кіші Ноғай, Алтыауыл Ноғайлары болып бөлінеді.

Осы жерде айтып кетер жағдай – қазақ тарихнамасында алыстап кеткен ноғайлар тарихы, әсіресе Қалмақ ортаға түскеннен кейінгі заман аз зерттелген. Ноғайлар да бізден қол үзе бастаған сияқты. Арадағы хабар жеке адамдар не болмаса Татар, Башқұрттар арқылы келіп тұрған. Бұрынғы кең қарым-қатынас үзілген болатын.

Ал саны мол ноғай халқы XVIII ғасырда Кавказға қол салған Ресей империясының құрбаны болып кетті. Ноғай Ордасының әлсіреуі бір жағынан өздерінің бектері мен мырзаларының бақталасынан шықса, негізі оларға ең ауыр соққы орыс әскерінен болды.

Ноғай халқы тарихының қайғылы беттері туралы профессор Рамазан Керейтов, Данияр Қыдыраниязов, жазушы Сүйін Қапаев пен Әшім Сикалиевтердің еңбектерінде көрсетілген.

Әлсіреген ноғайларды Ақ Қобан, Лаба өзендері бойындағы Кір мен Шок (Кременгут) атты қалашық маңайында орыс әскері қырып салды. Қарулары ескі, жанұясы жанында жүрген ноғай тайпаларын атақты генерал А. Суворов пен генерал-поручик М.Н. Леонтьев басқарған әскерлер қоршап, қырып жіберген. В. Потто деген офицер осы қырғынды өз көзімен көріп былай жазған болатын: «Ночью перешли Кубань, в верстах в 12-ти, близ урочища Керменчук, настigli ногайцев. Они стояли огромным табором, видимо не ожидали нападения. Суворов тотчас подал сигнал, к атаке... и началась страшная резня. Хуже вооруженные, хуже предводимые... ногайцы резались со злобой и гибли массами. В бессильной ярости сами истребляли своих детей, резали женщин. Больше десяти тысяч ногайских тел лежало на десятиверстовом пространстве». Осы куәлікті ноғай тарихшылары

ҚАЗІРГІ НОҒАЙ ҚАЗАҚҚА ЕҢ ЖАҚЫН ТУЫС

ХАЛЫҚ. БІЗДІҢ ТІЛІМІЗ, ДІЛІМІЗ, ТІПТІ ТҮРІМІЗ СӘЛ

АЙЫРМАШЫЛЫҚТЫ АЙТПАСАҚ, АЙНЫМАЙДЫ. ТЕК КЕЙБІР

ҚАУЫМДА АСЫҒЫС АЙТЫЛҒАН **«ҚАЗАҚ ПЕН НОҒАЙ** ҚОСЫЛЫП КЕТСІН» ДЕГЕН ПІКІР ҚАТЕ.

ҚАЗІРГІ НОҒАЙЛАР БІЗ СИЯҚТЫ ӨЗДЕРІН ӨЗ ТІЛІ, ТАРИХЫ

БАР БӨЛЕК ҰЛТ ДЕП САНАЙДЫ.

Р.Б. Темрезовтың, Ел Үкіметінің орынбасары Д.Ю. Суюновтың мәлімдемесін әртараптан жиналған ғалымдар зор ықыласпен тыңдады.

Қалмақ елінен келген Владимир Тептеев өз елінің мұрағаттарында Қазтуған жырау туралы мұрағаттық материал тапқандарын айтты.

**«Айналайын қарағым,
Қататынмды қылғым...»**

Ноғай эпосы. «Төлеген мен Қыз-Ибек»

Отан тарихында әлі де болса ашылмаған, көлеңкелі қалған беттер аз емес екенін ел біледі.

жиі жазады. Ал шынында ондай қыру, туған жерінен қуу көп болатын. Ноғай халқының жойылуы – көрші мемлекеттердің саясатының нәтижесі. Мұндай қырғын туралы естіген ел жерін тастап тауға қашты, көбі кейінірек Түркияға бет алған болатын.

1770 жылдардан кейін сансыз Ұлы Ноғайлардың тек қана жұрнағы қалды деп айтуға болады. Мүлдем азайған ел мүшкіл халге түсті. XVI ғасырда сансыз ноғайдың дәмі таусылды.

Қалған тайпалар Ресей әкімшілігіне бағынуға мәжбүр болды. Саны аз ноғайлар 1917 жылғы революция, азамат соғысын көріп, II дүниежүзілік соғысқа қатысқан болатын. Ұлы Отан соғысына қатысқан ноғайлардан Кеңес одағының батыры шыққан.

Біз бұл мәліметтерді елге таныстыру мақсатымен айтып отырмыз.

Ноғай дастандары қазақтан аумайды. «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Төлеген мен Қыз-Жібек» басқа да жыр өлеңдер сәл өзгергенмен бізге ұқсайды. Тек біз бұрын көп естімеген «Сүйімбике» дастанын (зарын) ноғайдан естідім. Күйеуінен, баласынан айырылған Жүсіп қызы, қазақ ханшасы Сүйімбике былай деп жылайды:

*«Сюмбишке атым,
Ноғай затым,
Ковзим ясыл, иок рахатым,
Коврдим мехнат,
Шектим азан,
Мутылмайды еш хасретим.»*

Ал дана қазақта өткен заманнан жеткен мынадай естелік бар:

*«Тегінде ноғай, қазақ тегіміз бір
Алтай, Ертіс, Оралды қылған дүбір.
Орманбет хан Ордадан шыққан күнде
Асан ата қайғырып»...*

Этнографиялық суреттер

Қазіргі Ноғай халқы антропологиялық түрі бойынша үшке (үш топқа) бөлінеді. Әрине, көбі моңғол типтес, яғни кәдімгі қазақ. Көп ноғайды көргенде өзімізді көргендей боласың, бір ауылда жүргендейсің. Оған қоса сөйлеуі кәдімгі қазақша болса, мақал-мәтел, дүниеге көзқарасы, өзін ұстауы дегендей...

Келесі тобы Қазан татарларына ұқсайды. Көздері көкшілдеу, шаштары сары. Ал үшінші тобы тау халықтарына – кабарда, шешен, абазиндерге ұқсайды. Бірақ ноғайлар іштей бөлінбейді, олар қалыптасқан ұлт, ұлттық санасы жоғары.

Жалпы ұлт тарихы адамның кескінінде байқалып тұрады. Ноғай мырзалары, тау халықтары, славян-татар қыздарына жиі үйленіп тұрған. Әрі аралас болған соң түрлері бізге қарағанда сәл өзгерген.

Дастархан жаю дәстүрі де ұқсайды. Тек не істесе де шапшаңдау ма деп ойлап қалдым. Мысалы, біз сияқты дастархан басында көп отырмайды, айтатын тілектері (тост) де қысқа болып шығады. «Қысқа қайырады» демекші, сол Черкесскіде бір ноғай азаматы маған былай деді: «Осыдан үш жылдай бұрын қазақтармен құда болып Алматыда болдым. Біз тілек айтқанда қысқа сөйлейміз, ал қазақтар мол сөйлейді екен. Тіпті бір құдамыз, айтуы бойынша, біздер келеді екен деп 3 күн бойы кітапханаға барып дерек жинап

дайындалғанын айтты» деді. Мен күліп «Бауырым, қазақтардың әзілін түсінбегенсің. Олар университетте оқып жүріп кітапханаға жоламайды. Ал әдемі ұзақ сөйлеу ол біздің әдетіміз. Қазаққа мүмкіндік берсең жарты күн тоқтамай сөйлеуі мүмкін. Және бір ойын қайталамай сөзін саптай береді. Сондықтан қазақ кітапханаға барып тост айтуға 3 күн дайындалады деген анекдот қой!» деп күлістік.

Ноғайлар домбыраны жақсы көреді, бірақ өкінішке қарай аз ойнайды екен. Олар «Қазақтардың 100 пайызы домбырада ойнайтыны рас па?», – деп сұрайды. Мен «Ертеректе ойнаған шығар, қазір 70 пайызға жетпес!» десем, олар оған да таң қалып риза болды. Қуантарлық жағдай, жастары Қазақстанға келіп домбыра, қобыз, шертер ойнап үйрене бастаған.

Сырттан қосылған азғантай сөздер бар екен. Мысалы, ноғайлар «ару» деген сөзді жиі пайдаланады. «Ару» «келістім», «жарайды», «жақсы» дегені. Сонымен қатар «ару қыз» деп те айтады. Ал жалпы «ару» деген сөз қарашай бауырлардың «әру» деген сөзінен кіруі мүмкін. «Рахмет» сөзін аз пайдаланады екен, оның орнына «сау бол» дейді. Осы орайда атыраулық бажам Кәрім де «сау бол!» деп жиі айтушы еді деп еске алдым. Ал тағы бір күлкілі жағдай. Екі ноғай жігіті Шымкентке барғана. Таксиден шығарда жүргізушіге «сау бол» десе, ол азамат «сау болың не, бірінші ақшасын төле!» деп тиіскен екен.

Бір қызығы, ноғайлар біздің ортақ киіз үйді пайдаланды, бірақ оны терме деп атайды. Жалпы кейбір алшақтық болмаса, қалғаны кәдімгі қазақ тілі. Бір қызығы - ноғайлар «Ж»-ның орнына «И»-ді пайдаланады. Мысалы: «жеті құдық» емес, «иеті құдық». Соншама жыл бөтен ортада тұрса да тілін, ділін, рухын сақтап қалған бауырларға риза боласың. Ноғай мен қазақтың түрі, жүрісі, ақкөңіл-жомарттығы, ақылды мінезі – барлығы пара-пар. Тіпті шайқалған жүрісі де айнымай қалған. Қатар тұра қалса, тек сарылығы болмаса айыру қиын. Ертеректе бір ақсақал айтып еді: «қазақ пен ноғайдың иісі де бір» деп. Ол рас екен.

Дастархан жасағанда ноғайлар қой сояды, бірақ біздегідей жіліктемей береді екен. Төрге сыйлы адамдарын отырғызып, батасын алып отырады.

Ал енді билері бізге ұқсамайды. Ноғайлар лезгинка биін билеп, әндерін де Кавказ әуендеріне ұқсатып алған. Бірақ әндері қазақи. Мысалы, Қазтуған, Доспамбетпен қатар «Сағындым», «Ақ көгершін» сияқты әндері көп.

Біздің тілдеріміздің айырмашылығы XX ғасырдың 30-жылдарымен байланысты. Олар «В» әрпін қосу арқылы «ауылды» – «авыл» деп жазады. Ал ауызша «ауыл» деп нақты айтады. Қайдан қосылғанын білмейміз, ноғай тіліне сонымен қатар «б» жіңішкелік белгісі кіріп кеткен. Бәлкім «Ә» әрпін айту үшін бе, «ә»-ні «а+ь» арқылы көрсетеді. Бізді «қазақтар» не «қазақлар» деп отырады екен. Сонымен бірге «Сіздер Алаш елі боласыздар» деп қосады.

Ноғайлар тарихты шерткенде маңғыт елі мен Едігені көп айтады. Ол әрине орынды – себебі Едіге маңғыт (қоңырат) елінен шыққан. Маңғыт тайпасы қазақта «Қоңырат ішінде – маңғытай» болып отыр. Олар: «Қазақтар (алаштар, қазақлар) Едігеге

ескертікш қоятыны рас па?» деп сұрады.

«Дәл қазір ондай мәселе жоқ сияқты» дедім мен. Онымен қоса «Едіге, Тоқтамыс, Ақсақ Темір бір-бірімен билікке таласамын деп, Дешті-Қыпшақ, Ақ Орда еліне, түркі тайпаларына орасан зор зиян келтіргенін айтуымыз керек. Сондықтан ол ойланатын іс қой» деп қайырдым.

Ноғайлар қазір бие ұстамайды, сондықтан қымыз ішпейді. Бірақ қымыз туралы біледі. Бізге «қымызды кім ішпейді, қызға кім сөз айтпайды» мақалын келтіріп отырды.

НЕ КЕРЕК?

Дәл қазір Ноғай халқы ешкімнен кем емес. Тұрған жері ыңғайлы, тамағы тоқ, рухы биік.

Бірақ оларға бізден ең бірінші мәселе – рухани көмек қажет. Яғни, кітап, музыкалық әндер, көркем әдеби кинофильмдер керек болып тұр. Қазір мемлекет тарихы институты ғалымдары осы игі істі бастап кетті. Жағдай болса көмектесу қажет, кітап жиналған соң Ноғай еліне жеткізуіміз керек.

Екінші мәселе, тарих пен филология мамандығы бойынша ноғай жастарына жағдай жасау керек.

Онымен қоса, консерваторияда оқытып алсақ тамаша болар еді. Тарих, әдебиет, қоғамтану саласында ноғай-қазақ қарым-қатынасын кеңінен зерттеу мәселесін күн тәртібіне қою қажет. «Халық тарих толқынында» бағдарламасына қосқан дұрыс болар деп ойлаймын.

Үшінші жағдай, ноғай жастары жұмыссыздық болған соң Кавказда, Сібірде, жалпы Ресейге шашылып кеткен. Ал біз оларға Батыс Қазақстан мұнай, газ, құрылысқа тартсақ, екі бауырлас халық жақындаса түсер еді деп ойлаймын. «Минеральные воды» әуежайынан Ақтауға ұшақ 50 минут – 1 сағат ұшады екен.

Келесі мәселе – екі ноғай ұлттың аудандарымен зиялы қауым, мәдениет онкүндігін өткізіп тұрса. Ноғайлар Нұрғиса Тілендиевті, Бекболат Тілеуханды, басқа да біздің әнші-күйшілерімізді қатты қастерлеп аузынан тастамайды.

Олар Н.Ә. Назарбаевты өз Президентіндей көреді. Ал Қазақстанды «арқа сүйер дәулет (мемлекет)» деп санайды. Кезіндегі Ұлы Ноғайдан қазақ шыққан, яғни олар біздің нағыз бауырларымыз.

NOGAYS. SEARCHING FOR BETTER LIFE

Burkitbay AYAGAN,

doctor of historical sciences, professor, director of the State institute of history MES RK.

The epoch of Nogays holds a special place in Kazakh nation's history. There are many reasons, substantiating this assertion.

In the first place, the epoch of Nogays was an important stage in establishment of Kazakh nation upon secession from White and Blue Horde. Until 30's XV-XVIII centuries nations had been leading a peaceful life, but in 1620-1620 after settlement of Torgauyt-Kalmaks on the shores of lakes Yedil and Zhajyk not without Russian administration's meddling, Kazakh-Kalmyk relations completely deteriorated.

The secession took place not in XVIII century and not even in XVI century; according to Abusagit Zhirensin it occurred in the first half of XV century.

In his article "Kazakh literature", published in 1931, Saken Seyfullin wrote that Kazakhs had originated from Nogays, "the locations we reached are the Balkan Mountains. Here we saw Kazakhs' ancestors. Turkic people and Nogays were living there; ...there were no differences between Kazakhs and Nogays".

Nogays' epoch was glorified in Kazakh eposes "Yer Targyn", "Koblandy", and "Alpamys".

It is interesting that contemporary Nogays call us "Kazakh" and "Alash". Even we, Kazakhs, tend to forget that

we are Alashes ourselves, but Nogays do remember. We used to say, "Nogays is one of six Alash tribes". Contemporary Kazakhs have confused Nogays with Crimean Tatars. Actually, Tatars and Caucasian Nogays are different nations. Nogays are related to Kazakhs.

This year on 1 May, the Day of unity of the peoples of Kazakhstan, President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev together with some famous people visited "the country of Nogays". It was a notable event; everyone fell under the impression that Nogays and Kazakhs, separated 300 years ago, have united.

Contemporary Nogays are subjects to four administrations of Russia, their population numbers nearly one hundred and thirteen thousand people. In XVIII century during the rule of Catherine I after intrusion of Russian Army into Caucasus, survived Nogays migrated to Turkey. Today about two million Nogays live in Turkey.

History of our country keeps quite a few unexplored, unstudied pages dealing with Nogays. The period of 30-40's of the XVII century, when relations between Kazakhs and Nogays deteriorated, remains unexplored.

Following the conquest of Sarayshyk by Kasym and Khaknazar khans, borders of Kazakh khanate reached Zhajyk. Kazakhs and Nogays lived in peace, although

occasional rivalry took place as well. Mostly, clashes occurred among dynasties, while common people were not at war. In XV-XVII centuries they had common poets, zhyraus, and even khans and sultans (Dospambet, Asan kaygy, Khaknazar, etc.). Language, appearance, religion, and national customs were similar as well.

Shyngys khan's descendants were ousted from power by Yedige and his sons, the local elite took their stand. Influential Nogay Horde was in close military, economic, and diplomatic relations with Crimea, Kazakhs, Russia and Poland.

Situation got worse when Torgauyt-Kalmyks settled on the shores of Yedil and Zhajyk. Having overthrown Nogays with the support of Russian Empire, Ak Koban and Kalmyks subjugated many of the inferior Nogays.

Suffering great tribulations, people moved to Northern Caucasus and Crimea. They were compelled to divide into Big, Lesser and Altyauyl (six auls) Nogay.

This period of Kazakh history, especially history of gone Nogays, has been poorly investigated. Our bond with them was severed, relation ceased to exist, occasional communication was possible only through Tatars and Bashkirs.

Soon after, numerous Nogay nation became a victim of the Russian Empire, which conquered the Caucasus in XVIII century. Both rivalry between beks and lords, and powerful attacks of the Russian troops resulted in weakening of the Nogay Horde.

In XVI century population size of the ethnos drastically decreased. The remaining tribes were compelled to yield submission to Russia. Small nation participated in the World War I and the World War II.

In accordance with their anthropological type, contemporary Nogays can be divided into three groups, i.e. Mongoloid, which is similar to Kazakhs, its representatives speak Kazakh, their proverbs and sayings, tradi-

tions and manners are the same; next group is similar to Crimean Tatars, including blue eyes and fair hair; the third group resembles Kabardians, Chechens and Abazins. Despite small size of the Nogay nation, they are undivided, which makes them established nation with high level of national self-conscience. Today Nogays occupy good location areas.

Nevertheless, our brothers need spiritual assistance, because they want to know their history and roots. They sorely need books, music, songs, feature and record films. Currently scholars of the Institute of state history have indulged in this good cause.

The second problem is Nogay youth. We should provide conditions required for teaching them history and philology. Besides, we could let them study in our conservatoires, so that they could perceive national musical heritage.

Research into Kazakh-Nogay relations in historical, literary and social spheres could become a uniting factor. I believe that this suggestion should be included in the programme "People in the stream of history".

Such significant problem as assimilation of the Nogay people is quite probable, i.e. unemployment made young people wander off through the Caucasus, Siberia and Russia itself. We could enlist them in construction of gas and oil pipelines, thus, ideologically bringing nations together: it takes only 50 minutes to get from Mineralnye Vody to Atyrau by air.

It is necessary to organize and hold a decade of Nogays' culture in Kazakhstan, as our fellow countrymen remember and honour Nurgisa Tlendiyev, Bekbolat Tleukhan and other singers and poets.

They highly respect name of Nursultan Nazarbayev, consider him to be their president and perceive Kazakhstan as a reliable ally.

Мать ТЕРЕЗА:

«Бізге қару мен бомба керек емес.
Зұлымдықты жеңу үшін махаббат пен
мейірім жеткілікті».

Мать ТЕРЕЗА:

«Нам не нужны ружья и бомбы.
Чтобы победить зло,
нам нужны любовь и сострадание».

Mother Teresa:

"We do not need guns and bombs. To
defeat evil, we need love and compassion».

ХАДЖ

Улан УМИТКАЛИЕВ

В последнее время не раз приходилось сталкиваться с тем что приходят читатели журнала «МGE» и предъявляют претензии. Разного рода. Они приходят не потому, что им просто хочется поговорить: им небезразлично наше будущее, которое уходит корнями в прошлое. Кто-то вычитал в одном материале об этнониме «казақ», выразил свою точку зрения.

И я с ним согласилась. А ведь и в самом деле - давайте вспомним, кто из каких родов на нашей памяти задавался вопросом: что несет в себе этноним их нации и когда он возник?

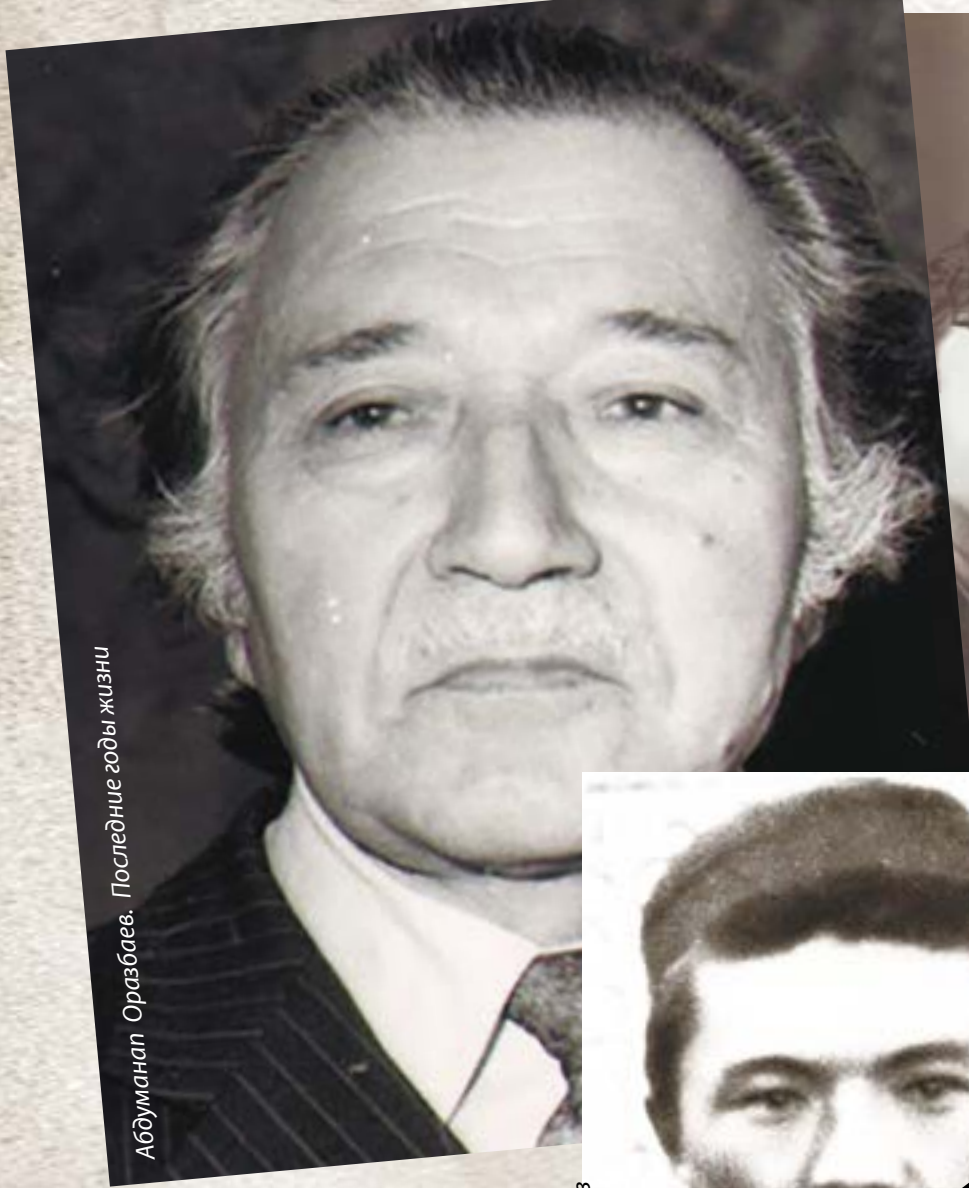
Мы же на пустом месте задаемся вопросом о том, сколько этнониму «казақ» лет, и с каких пор мы стали таковыми. Как это было в интервью на одном из государственных телеканалов, когда доктор исторических наук дискутирует на предмет возникновения этнонима. И дело доходит до абсурда.

Иные придумывают мифы, несуществующих героев с тем, чтобы возвращать патриотизм в будущих поколениях, гордо нести имя своего народа. Мы же начинаем подвергать сомнению существование наших батыров, как это произошло с Кожабержен - жырау.

Я думаю, с ученых, привлекающих к своему имени внимание таким образом, надо сры-вать лычки. Вот как с предателей за измену Родине, за фальсификацию истории, за посягательство на самое святое - Историю и Память.

Мы воспроизводим прошлое, стремимся к развитию, постигаем неизведанное, мы стремимся жить. И лишь память - наиважнейший код к осуществлению задуманного - нельзя предать. Об этом - исследование ученого Улана Умуткалиева, посвященное Медеу Оразбаю, бию, меценату, защитнику обездоленных, чей прототип отрицательного героя в романе «Путь Абая» трагически отозвался на судьбах его потомков.

Еркежан САДВАКАСОВА

Абдуманап Оразбаев. Последние годы жизни

Кабыш Оразбаев с супругой Марией

Санлыз Оразбаев

Годы военных лет

В ПАМЯТЬ

в одном материале...
И я с ним согласилась.
родов на нашей памяти
когда он возник?
Мы же на пустом месте
каких пор мы стали такими.
телеканалов, когда докт
нонима. И дело дошло
Иные придумывают мифы, несуществующие
тизм в будущем покол
Я думаю, ученые, привлекающих к
лычки. Вот как с предателей за измену
ство на самое святое - Память.
Мы воспроизводим прошлое, стремимся
жить. И лишь память - наиважнейшее
вание ученого Улан

На снимке в центре: Сызганов - профессор, третий слева: Кабыш Оразбаев хирург. 1936 г., г.Талгар

Отрицание

Его образ знаком читателям благодаря знаменитому роману Мухтара Ауэзова «Путь Абая». Репутация Оразбая сильно пострадала из-за «партийности литературы», в соответствии которому «светлый образ Абая и его окружения» был показан трудовому советскому народу на фоне «злых, невежественных феодалов», в числе которых и был тот самый Оразбай.

Как выяснилось впоследствии, многое в его литературно-отрицательном образе является надуманным и это легко выясняется: этот че-

самим Абаем, который, как и другие его ближайшие родственники, был волостным управителем. Оппозиция эта существовала в хозяйственно-экономической сфере, местной «политике» и причинно базировалась на отрицательных поступках, нежеланиях Оразбая подчиняться воле семейства Кунанбая.

Оразбай, конечно же, и понятия не имел, что его со временем назовут «мракобесом, притеснявшим великого Абая».

Школа Медеу

Сыновья, младшие родственники Оразбая - люди образованные, в начале XX в. горячо восприняли идеи Алашорды. Медеу Оразбайулы вступил в эту организацию, дружил с Ахметом Байтурсиновым и другими представителями Восточного (Семипалатинского) крыла Алаша, впоследствии был репрессирован.

Медеу не ограничивался простым идейным содействием программы Алаша. Выстроил школу с интернатом для детей окрестных аулов, вложив очень много сил: специально изготовленные под его наблюдением обожженные кирпичи везли из Семипалатинска на верблюжьих подводах. Он же организовывал состав учителей, которых также приглашали из Семипалатинска. Местное население эту школу назвало его именем - «школа Медеу». В настоящее время есть и одноименный поселок.

Трагические судьбы потомков

Санязбек Оразбай. Расстрелян «за организацию бандформирований»

Старший сын Оразбая - Санязбек - был активным членом Алаша Арестован в 1931 году НКВД и, в качестве опасного, деятельного противника проведения в жизнь текущих задач советской власти расстрелян на основе устного приговора - «за организацию бандформирований» (антисоветские, направленные против насильственной коллективизации выступления крестьян, которые тогда, в начале 1930 - х гг., волной проходили по всему бывшему Каркаралинскому уезду, на востоке края это - Чингистауские, Абралинские, Шубартауские, Бактинские восстания). Жена Санязбека, образованная женщина по имени Аклия, была родной внучкой великого Абая.

Кабыш Оразбай. Сослан в Сибирь

Кабыш Медеуович Оразбаевич - казахский

ЧЕЛОВЕК, СОВЕРШАЯ ХАДЖ, ДОЛЖЕН ДУМАТЬ ЛИШЬ

О ДУХОВНОМ, ОТБРОСИВ В СТОРОНУ ЗЕМНОЕ.

ПРАВЕДНЫЕ ДЕЛА СОВЕРШАЮТСЯ ТЕМИ,

КТО ЖИВЯ ЗЕМЛЕ, СТУПАЯ ПО НЕЙ НОГАМИ, ДЕЛАЕТ

ПРАВЕДНЫЕ ПОСТУПКИ: НЕ ПРОСТО ПРОЯВЛЯЕТ

МИЛОСТЬ, СОСТРАДАНИЕ. РАСПАХИВАЯ СЕРДЦЕ

И ОКРЫЛЯЯ РУКИ, ОН СТАНОВИТСЯ СИЛЬНЫМ,

БЛАГОРОДНЫМ, МОГУЩЕСТВЕННЫМ. ПОСЛЕДНЕЕ - СРОДНИ

ВЕЛИЧИЮ. ВЕЛИЧИЕ - БЕСКОНЕЧНО.

ОНО - ВНЕ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА

ловека жил недавно, умер в 20-х гг. XX в. Достоверными являются факты. Оразбай был уважаемым бием, человеком волевым, с крепкой хозяйственной жилкой, благодаря чему семья его была зажиточной - особой гордостью считался табун «из 3000 чубарых лошадей». Не была чужда его семье мусульманская светскость и духовность, распространенная у казахской верхушки XIX в. Совершил хадж в Мекку.

Поводом для литературного образа послужила его реальная вражда с сначала с Кунанбаем, ага-султаном Каркаралинского уезда, затем и

советский хирург. Первый кандидат медицинских наук казахского народа. Окончил Томский медицинский институт в 1931 году. В 1933-1938 гг. работал в клинике академика А.М. Сызганова. Прошел все этапы хирурга: был ординатором, главным хирургом госпиталя.

Научные труды Кабыша Медеуовича посвящены лечению щитовидной железы и проблемам переливания крови. Вплоть до последних дней жизни проводил научные исследования по лечению язвы желудка хирургическим методом в Казахском институте экспериментальной хирургии.

В марте 1938 года Кабыш Медеуович Оразбаев ссылается в Сибирь как «сын врага народа». Его обвинили в «участии в мероприятиях против советской власти». Там он продолжал работать врачом-хирургом в исправительно-трудовом лагере в Красноярске. В 1943 году получает разрешение перевезти к себе семью. После окончания войны в 1945 году появляется возможность вернуться в Алма-Ату. Но после перенесенных тягот и лишений военного времени подхватывает легочную инфекцию и впоследствии умирает от туберкулеза в апреле 1946 года.

Абдыманап. «СМЕРШ» и вклад в науку.

Это потом он, Абдыманап Медеуович Оразбаев станет крупным ученым, всю свою сознательную жизнь посвятив служению казахской археологии, ее основам и дальнейшему развитию, созданию собственной научной школы, воспитанию учеников и последователей.

Встрече Абдыманапа с Алькеем Маргуланом содействовал старший брат Кабыш, повлиявший на его увлечение археологической наукой.

Абдыманап боготворил Алькея Хакановича, почитал его как старшего брата, и своему сыну имя Алькей дал не случайно, почитая, преклоняясь пред великим ученым.

Младшему сыну известного «отрицательного» героя Медеу Оразбая чудом удалось избежать раскрученного жернова репрессий. И это было тем более удивительно, ведь машина жестокого подавления всех сопричастных к одному обвиняемому, была безжалостной.

На фронт уходит с исторического факультета Казахского Государственного университета им. С.М. Кирова в декабре 1941 года. В январе 1942 года зачисляется курсантом в Омское училище

пехоты им. М.В. Фрунзе. После срочного его окончания в 1942 году, в связи с острой военной необходимостью, отправляется на Сталинградский фронт в 45-ю стрелковую дивизию им. Щорса, где становится командиром взвода минометчиков 3-й роты 110-го полка. Получив тяжелое ранение в Сталинградской битве, 19 февраля 1943 года выздоравливает, возвращается в строй офицером подразделения связи 5-го Донского казачьего корпуса 63-й кавалерийской дивизии. С мая 1945 года и до января 1946 года служит в рядах специального подразделения контрразведки «СМЕРШ» Советской армии.

Освобождая Украину, Молдавию, Румынию, Венгрию, дошел до Австрийских Альп, где и встретил Победу.

По возвращении, в сентябре 1946 года продолжит учебу на историческом факультете Казахского Государственного университета им. С.М. Кирова, затем переводится в Ленинградский университет им. А.А. Жданова. Во время учебы в 1949 году вступает в ряды партии. Здесь слушает лекции известных всему Советскому Союзу академиков А.П. Окладникова, Б.Б. Пиотровского, М.П. Грязнова, В.И. Равдоникаса, А.Н. Бернштама, М.И. Артамонова, М.М. Дьяконова, И.И. Борисковского и других.

Вклад Абдыманапа Медеуовича Оразбаева в развитие археологической науки Казахстана и его деятельность на преподавательском поприще не получили своей полной оценки. Более четверти века своего жизненного пути он посвятил развитию исторической и археологической науки, подготовке новых молодых кадров для науки.

Труды ученого ценны тем, что в них поднимаются исключительно актуальные проблемы археологии и истории, а ученики в настоящее время – ведущие казахстанские деятели науки, успешно работающие в высших учебных заведениях и научно-исследовательских центрах государства.

MgE: *Одна из задач, стоящих перед нами в настоящее время – это определить пути развития Казахстанской археологии в настоящем и будущем, и сделать это через изучение и понимание основных трудов ведущих археологов старшего поколения.*

A HADJ IN MEMORY

Ulan UMITKALIYEV

Some of the “Mangi El” readers keep coming to our office repeatedly in order to present different claims. They visit us not for the sake of mere discussion, but because they care about our future, which is rooted in the past. Recently one of our readers saw a material on the ethnonym “Kazakh” and decided to express his disagreement.

I agreed with his objections, because it is hard to recall what nation in our time raised an issue of its ethnonym’s denotation and the period of its emergence.

We have raised the issue of the age of the ethnonym “Kazakh” not out of idle curiosity. For instance, during an interview on one of the state channels, when a doctor of historical sciences initiated a dispute about emergence of the ethnonym, the situation became quite preposterous when the date 1920 was voiced.

Some people invent myths about nonexistent heroes in order to foster patriotism in future generations and proudly bear the name of their nation. Nevertheless we start questioning existence of our batyrs, like in case of Kozhabergen-zhyrau.

We reproduce the past, while striving for development; while perceiving the unknown, we long for life. Memory, as the only important code to realization of our intentions, can not be betrayed. The scholar Ulan Umutkaliyev dedicated his research to Medeu Orazbay, the biy, patron, supporter of the underprivileged, whose prototype of a villain in the novel “The path of Abay” caused tragic consequences for his descendants.

Denial

His image is known to readers thanks to the famous novel written by Mukhtar Auyezov “The path of Abay”. Orazbay’s reputation has greatly suffered due to political character of literature; thus, in correspondence with requirements of party literature, “the bright image of Abay and his family circle” was to be shown to hard-working Soviet people with “malignant and ignorant feudals” in the background, with that very Orazbay among them.

As it was found out later, his literary negative image has been farfetched to a large extent. It is trustworthy that Orazbay was a respected biy, a determined

man with strong practical streak, thus his family was prosperous; he took special pride in a herd, which consisted “of 3000 mottled horses”. Islamic spiritual outlook, characteristic of the Kazakh top in XIX century, was not alien to his family. He made a hadj to Mecca.

His real enmity, at first with Kunanbay, aga-sultan of Karkaralinsk district, and later with Abay himself, who, like some of his close relatives, had been volost ruler for some time, served as the pretext for creation of his literary image. That opposition pertained to such spheres as economy and local “policy”, and was based on negative deeds, as well as on Orazbay disinclination to obey Kunanbay’s family will to “secure a grip on every possible thing” (first of all, the most convenient wintering grounds and grasslands). Of course, Orazbay could not imagine that one day he would be stigmatized as “an obscurantist, oppressing great Abay”.

Medeu’s school

Sons and younger relatives of Orazbay were educated people in the early XX century, they welcomed Alashorda ideas with ardour. Medeu Orazbayuly entered this organization; he was friends with Akhmet Baytursynov and other representatives of the Alash’s Eastern (Semipalatinsk) wing. Later on he would be subjected to repression.

Medeu did not confine himself to mere ideological contribution to Alash programme. He built a school with boarding house for children from local auls, having funneled all energies into construction works: specially made burnt bricks were brought from Semipalatinsk via camel carts. He organized teaching staff, who had been invited from Semipalatinsk. Local people used to call this school “Medeu’s school”. Today the village bears his name.

Tragic fates of descendants

Saniyazbek Orazbay. Executed by shooting “for organization of armed groups”

Saniyazbek, the eldest son of Orazbay, had been an active member of the Alash movement. He was arrested in 1931 by NKVD as a dangerous and active enemy of implementation of current goals of the Soviet power; he was shot on the grounds of a verdict delivered orally, “for organization of armed groups”. The verdict implied

anti-Soviet protests of peasants directed against forcible collectivization; the wave of such protests had swept over former Karkaralinsk district in the beginning of 1930's. In the east of the district, Chingistau, Abraly, Shubartau and Bakty protests took place. The wife of Saniyazbek, educated and kind woman Akliya, was great Abay's own granddaughter.

Kabysh Orazbay. Exiled to Siberia.

Kabysh Medeuovich Orazbay was a Kazakh surgeon. He was born on May 10, 1906. He was the first candidate of medical sciences from among Kazakhs. He graduated from Omsk medical institute in 1931. From 1933 until 1938 he had been working in the A.M.Syzganov hospital. He had held different positions, from resident surgeon of surgical department to chief surgeon of the hospital.

Kabysh's scientific works were dedicated to methods of thyroid treatment and problems of blood transfusion. Up to the very last days of his life he had been conducting scientific researches on methods of surgical treatment of gastric ulcer at Kazakh institute of experimental surgery.

In March 1938 he was exiled to Siberia as "the son of a public enemy" and was charged with "participation in activities against Soviet government". He kept working as a surgeon in correctional labour camp in Krasnoyarsk. In 1943 he got permission to bring his family there. In 1945 after the war ended, he was given a chance to return to Alma-Ata, but as a result of hardships and privations he had endured during the war time, he caught a pulmonary infection and subsequently died of tuberculosis in April 1946.

Abdymanap. "SMERSH" and contribution to science

Abdymanap Orazbayev became a prominent scientist, who devoted his conscious life to Kazakh archaeology, establishment of its fundamentals and further development, creation of his own scholar school, and to educating pupils and followers.

The meeting of Abdymanap with Alkey Margulan was initiated by his elder brother Kabysh, who exerted an influence on his ardour for archaeological science.

Abdymanap worshipped Alkey Khakanovich, respected him as if he were his elder brother, and intentionally named his son Alkey, admiring the great scholar.

It was a miracle that the younger son of Medeu Orazbay managed to escape repression, as the mechanism of cruel suppression of all people close to the accused was merciless.

He was draught into the army from historical faculty of S.M.Kirov Kazakh State University in December 1941. In January 1942 he got enrolled as a student

of M.V.Frunze infantry school in Omsk. After urgent graduation in 1942 called forth by acute military need, he was sent to the Stalingrad front as a member of the 45th Shchors rifle division. He became a commander of the mortar platoon of the 3rd company of the 110th regiment. Having been badly wounded during the battle of Stalingrad, he resumed his service as an officer of communication sub-unit of the 5th Don Cossack corps of the 63rd cavalry division. From May 1945 up until January 1946 he had served in special unit of counter-intelligence "SMERSH" of the Soviet Army.

Having taken part in liberation of Ukraine, Moldavia, Romania, and Hungary, he reached Austrian Alps, where he finally heard about the Victory. He was awarded some state decorations.

After he returned from the front, he proceeded with his university studies from September 1946 at historical faculty of S.M.Kirov Kazakh State University; subsequently he transferred to A.A.Zhdanov Leningrad University. In 1949, being a student, he became the member of the Communist party. In the university he attended lectures of famous Soviet academicians, such as A.P.Okladnikov, B.B.Piotrovsky, M.P.Gryaznov, V.I.Ravdonikas, A.N.Bernshtam, M.I.Artamonov, M.M.Dyakonov, and I.I.Borisovsky;

Full significance of the contribution made by Abdymanap Medeuovich Orazbayev to development of Kazakhstani archaeological science and his work in sphere of teaching, has not been rightfully evaluated. At the same time he devoted more than quarter of a century, a major portion of his life, to development of historical and archaeological science, training of the young scientific brainpower.

One of the present tasks set to us, is to map out paths of present and future development of Kazakhstan archaeology; this task can be achieved through analysis and understanding of basic works written by leading archaeologists of the elder generation.

MGE.

People say that a man, making a hadj, should set his mind only on the spiritual, and to discard earthly problems. Righteous deeds can be performed by those who, living on Earth and setting feet on the ground, display wisdom and feel compassion. Opening their souls and getting inspired make them strong, noble and powerful. The latter is akin to greatness, which is infinite. It is beyond time and space.

Мен өлгенде қабіріме көп қоқысты алып келер, бірақ уақыт желі оны сыпырып тастайды.

Иосиф СТАЛИН

Когда я умру, на мою могилу нанесут много мусора, но ветер времени безжалостно сметёт его.

Иосиф СТАЛИН

When I die, my grave will cause a lot of garbage, but the winds of time sweep of his mercilessly.

Joseph STALIN

АШАРШЫЛЫҚ

ҚАЛБИМ ҚАКНА

ТӨГІЛГЕН

Ханбибі ЕСЕНҚАРАҚЫЗЫ,
журналист, ақын, жазушы,

ОҚО саяси қуғын-сүргін құрбандары музейінің директоры

Дүниеге жаңадан келіп жатқан қандай да бір нәрсе өмірдің қажеттілігінен туындайды. Соның бірі – Оңтүстік Қазақстан облысындағы Шымкент қаласының қақ төрінен саяси қуғын-сүргін құрбандарына арналып жаңадан ашылған мұражай. Жаңадан дейміз-ау, бұл мұражайдың құрылғанына да он жыл толады екен, яғни 2001 жылдың 2-қарашасы еді. Өзге мұражайдан ерекшелігі – республика бойынша қуғын-сүргін құрбандарына арналған тұңғыш ескерткіш, кейінгі жас ұрпақтың санасына тарих ақтаңдақтарын ұмытпауға меңзейтін алғашқы шара.

Соңғы үлгідегі сәулеттік дизайнмен ерекше салынып, қызыл, қара, сұр түспен өрнектелген. Ішкі залы киіз үйдің қалпын береді, ал сыртқы көрінісі аспаннан түскен найзағайды бейнелейді. Сұр түс НКВД-нің

шинелін, яғни киімін меңзесе, қызыл түс – жазықсыз төгілген қанды, қара түс еліміздің басына түскен нәубет – қара күнді еске түсіреді.

Дөңгелек залдың ортасындағы «Репрессия» деп аталатын скульптура ешкімді де бейжай қалдырмайды. Көзіңе жас алдыратын, кеудесін халық үні кернеген, тоталитарлық жүйеге қарсы оққа кеудесін тосқан «Алаш» азаматтары, олардың аяғына оралып: «кетпеші көке» деп жылаған жас бүлдіршіндердің халі шындығында да аяныш туғызады.

Сол қасіретті айнала қоршап тұрған портреттердегі Сәкен, Ілияс, Бейімбет, Тұрар, Сұлтанбек, Ахмет, Жүсіпбек, Әлихан, Міржақыптар әйнек терезелерден көрермендерге қарап:

«Ат!» деген кім?

Атқан қайсың?

**Қаным қайда төгілген?
Қабірім қайда көмілген? –**
деп тұрғандай.

Мұражайдың басты атрибуттары – голощекиндік «Кіші қазан» саясатының дүмпуі, яғни байларды тап ретінде жою, мал-мүлкін тәркілеу арқылы қазақ халқын қолдан ұйымдастырған айтулы жұтқа әкеліп тіреу; шаруаларды күштеп ұжымдастыру, бай-батырақтарды жер аудару, өзге ұлт өкілдерін тоғытып әкеліп Қазақстан жеріне қоныстандыру; 1935-1938 жылдардағы қазақ зиялыларын қуғын-сүргінге салып, атып-азаптап өлтіру; ең соңғы саяси қуғындау – 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісімен, ондағы саналы жастар қозғалысымен аяқталатындығы.

Қолымыздағы бар мәліметтерге қарағанда, бұл нәубетке Республика бойынша қуғын-сүргінге ұшыраған 113000 адамның 25000-ы атылған. Ал Оңтүстік Қазақстан облысында (ол кезде Әулиеата, Қызылорда, Оңтүстік бір өлке болған) 7000 адам

тұтқындалып, 2500-і оққа байланды. Өкінішке орай, бұл тізім бүгінге дейін жалғасып, дерексіз кеткендердің құжаттары іздестіру арқасында әлі де табылуда.

Нәубет құрбандарының көптігіне байланысты қуғын-сүргінге ұшырағандарға арналған мұражайдың Шымкентте ашылуы заңды да. Анықтай түссек, «халықтар әкесі» - Сталинмен тең дәрежеде сөйлесе білген қызыл қыран Тұрар Рысқұловтың, қанды қол Голощекиннен қаймықпаған, ол жүргізген саясаттың дұрыс еместігін бетіне айтқан Сұлтанбек Қожановтың, Голощекинге хат жазған «Бесеудің бірі» - Емберген Алтынбековтың осы өңірден шыққандығына дау жоқ десек, халқы үшін басын бәске тіккен Жүсіпбек Аймауытов Оңтүстікте педагогикалық техникум ашып, осы жерде жұмыс

істеген. Оның әйгілі, классикалық «Ақбілек» романы Шымкент топырағында дүниеге келген. Қалада Жүсіпбек тұрған үй әлі де бар.

Сондай-ақ, халықтың аяулы ұлдарының бірі, өнерде ерте сөнген шоқ жұлдыз Жұмат Шанин – облыстағы драмалық театрдың алғашқы іргетасын қалаған бірден-бір тұлға.

Қаралы нәубет қашанда ел бастаған серкелерге алдымен келеді. Партия-кеңес қызметкерлерінің 576-сы, оның арасында облыс, аудан көлемінде аса жауапты қызметкерлер атқарған 58-і алғашқылар легінде қармаққа ілікті. Сабыр Айтқожин, Нұрыш Данияров, Әбілқайыр Досов, Қазмұхамед Күлетов, Владимир Случак, Емберген Алтынбеков, Дүйсенбай Алтынбеков, Исмайыл Сатыбалдиев, Сүлеймен Айсарин, Зикен Тұранов, Михаил Лукер, Искандырхан Саттарханов, Әзімхан Кенесарин, Жұманбек, Жұмабек Қыстаубаевтар, Апбас Қаламбаев, Бақыт Иржанов, Қилыбай Көсеубаев, Махмұт Ысқақов, Әбілдәбек Өтепбергенов, Ақылбек Нұрбеков, т.б. арыстарымыздың жәннәтта пейіштің нұры шалқығай.

Аты аталған тұлғаларға ғана емес, олармен бірге ұрпақсыз қалған саясат құрбандарына да арналып мұражайымызда жыл сайын құрбан бағыштап, ас беріп отыру дәстүрге айналған.

Іргеміздегі Тәшкент 1924 жылға дейін қазақтың рухани астанасы болғаны әмбеге аян. Осы қаладағы педагогикалық институтты алғаш ашып, ректоры болған Смағұл Сәдуақасұлы, қазақтың тұңғыш дипломаты Нәзір Төреқұлов, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышпаев, Халел Досмұхамедов, Санжар Асфендияров, Әбіл Илияев, Тұрар мен Сұлтанбектердің қай-қайсысы да – Тәшкенттің абыройын асқақтатқан тұлғалар. Бәрі де Оңтүстік топырағын басып, халыққа

қызмет еткендер.

Қайсар да табанды қазақ халқы қызыл империяның илеуіне көніп, айдауына бірден жүріп кетті десек қателесеміз. Қазақ даласында қызыл билікке қарсылық ретінде 372 көтеріліске 80000 адам қатысқан. 1929 жылы Маңғыстауда «Адай» көтерілісі бұрқ етсе, 1930 жылғы ақпанда қазақ зиялыларының адал малын тартып алып, өздерін итжеккенге айдауға, қолдан жасалынған ашаршылыққа, күштеп ұжымдастыруға наразылық білдірген «Созақ көтерілісі», оның соңын ала «Сарысу», «Сайрам» көтерілістері – момын халықты тұяқ серіппей кетті деуге келмейтіндіктің айғақтары.

Қазақстанның өзге өңірлерінде қуғын-сүргін құрбандарына арнайы мұражай ашылмағандықтан,

«нар жолында жүк қалмас» дегендей, біз басқа облыстардың да саяси құрбандары туралы мәліметтер жинаумен айналыстық. Мұражайдан Атырау, Маңғыстау, Ақтөбе, Ақмола, Алматы, Қызылорда, Талдықорған, сондай-ақ Өзбекстан, Қырғызстандағы қуғын-сүргін құрбандары туралы құжаттармен таныса аласыздар. Бұл іздену алдағы кезде Түркия мен Ресей өңіріне де жол бастамақ.

Иә, қаралы тізім жалғасуда. 1998 жылы «Азалы» кітап жарық көрді. Сол жылы Шымкенттің жанындағы Албастысай аталып кеткен жерде (Қайтпас мөлтек ауданы) «Қасірет» мемориалы бой көтерді.

Мұражай қызметкерлері қуғынға ұшыраған азаматтардың құжаттарын ел-елден, жер-жерден жинаумен қатар, тарихи жерлер атауының мазмұнына да үңілуде. «Қасірет» мемориалының орыны қалай таңдалды? Неліктен «Албастысай» аталған? «Қайтпас» атауы қайдан шықты? Осы сауалдарға тереңірек түсінік беру мақсатымен мұражай қызметкерлері бірқатар зерттеумен айналысты. Бүгінде оны білетін қуғын-сүргін құрбандары өмірде жоқ. Кейбірінен қалған ұрпақтарымен қарым-қатынас жолға қойылған. Солармен, көне көз қариялармен жүздестік, сөздерін бейнетаспаға түсірдік.

Зерттеу барысында сол кезде қаланың шеті саналатын Албастысайда атылғандардың орны қазіргі «Қасірет» мемориалынан 1-1,5 шақырым жерде болғаны анықталды. Мәйіттер тасталған шеген құдық пен үңгірлердің орны суретке түсіріліп, бейнетаспаға жазылды.

Сол кезеңде қозы бағып, тай қуған балалар – бүгінде ел ағасына айналған көне көз қариялар: Түкібаев Шақабай, Татыбаев Сиқымбай, марқұм Бекжігітов Асқарбек: «Ел басына нәубет тиген жылдары біз бала едік. Ауылымыздағы қырдың аржағынан кешке қарай, түнде атылған мылтықтардың дауысы естілетін. Құлағымызға ыңырсыған, жылаған, айқайлаған үндер келетін. Әке-шешеміз бізге есіттірмеуге тырысатын және ол жаққа аяқ баспауымызды талап ететін. Аш иттер кейде ауылға адамның аяғын, қолын тістеп әкелетін. Бір күні қозы бағып жүргенде балалық әуестігіміз ұстап Албастысайға бардық. Биік жарды үңгірлеп қазып, өлген адамдарды төсек жинағандай бірінің үстіне бірін қалап-жинап қойыпты. Бетін жаппағанына қарағанда, қатары әлі де көбейеді деп жоспарланса керек. Кейбірі атқан жерінде сілейіп жатыр. Көбісін атқан бойда құдыққа тастапты. Құдықта су орнына қан шүпілдеп тұр. Шамасы, белгілі бір бай тұрған-ау, екі-үш үйдің аумағындай алаңқайда дүние-мүлік тіреліп тұр. «Бүлінгеннен бүлдіргі алма» деген емес пе, ешкім тимеген. Бірақ елді аштық жайлап, жоқтық қыспаққа алған кезде иманнан безген біреулердің сонда барып, иесіз қалған жерден атылғандардың бүтін киімін, кейбір мүлкін алып келе жатқанын жұрт көрген. «Қайдан келе жатырсыңдар?» деген сұраққа «Сельмагтан» деп жауап берген. Ел әлгілерге қарғыс жаудырған. Кейін сол

сұғанақ қолдылардан ұрпақ қалған жоқ», – деді.

«Қайтпас» аталған ауыл туралы екі пікір бар. Біріншісі: НКВД-нің жансыздары «халық жауы» деп ұстаған адамдарды Шымкенттің түрмесіне қамап, соңынан арбаға салып немесе жаяу айдап, сол жаққа беттегеннен-ақ, жұрт: «Е, енді бұлар қайтпасқа кетіп барады», – дейді екен. Ал большевикшілердің таратқан пікіріне сүйенсек: Кеңес өкіметі орнаған жылдары сол жерде қоныстанып отырған бес-алты үй «жұмыс дегенде қайтпай істейді екен». Содан «Қайтпас» деп аталған дейді.

Ал Албастысай аталуы – ымырт басталғаннан төбенің ар жағынан күңіренген, жылаған, айқай-шу естіліп жататындықтан үрке қараған жұрт ол жерді «Албастысай» атап кеткен. Бұл жөнінде белгілі журналшы, әуесқой күйші Оразхан Жарқынбековтың «Албастысай» аталатын күйі де бар.

Бүгінде Республика деңгейінде «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша көптеген игілікті іс қолға алынды. Біз мұражайымызды тарихи мұра санатына жатқызамыз. Жалықпай ізденудің нәтижесінде бүгінге дейін 13492 тарихи құжат жинақталды, 90 мыңнан астам адам Алаштың қайраткер ұл-қыздарының өмірдеректерімен және олар туралы түсірілген деректі фильмдермен танысты.

Жас ұрпақтың Отансүйгіштігі мен елжандылық сезімдерін қалыптастыру мақсатында біраз жұмыс атқарылды. Атап айтқанда Қазақстанның қоғам қайраткерлері: А.Байтұрсынов, Т.Рысқұлов, С.Қожанов, С.Сейфуллин. І.Жансүгіров, Б.Майлин, М.Тынышпаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, С.Асфендияров, Қ.Жұбанов, Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша қуғын-сүргін құрбандары С.Айтхожин, Е.Алтынбеков, Д.Алтынбеков, И.Сатыбалдиевке арналған іс-шараларға олардың ұрпақтары, жастар, мекеме басшылары, жоғары оқу орындарының оқытушылары, қала тұрғындары, т.б. тартылды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Жарлығына сәйкес, жыл сайын 31-мамырда «Жаппай қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күніне» байланысты ұйымдастырылатын облыстық ауқымдағы іс-шараға қуғын-сүргін құрбандарының ұрпақтарын, туған-туыстарын, жер аударылып келген халықтардың өкілдерін шақырып, митинг өткіземіз.

Музейге келушілер негізінен – мектеп оқушылары, студент жастар, қала жұртшылығы, қонақтар, еңбек және соғыс ардагерлері, туристер, шетелдіктер, сондай-ақ зиялы қауым мен елшілер, дипломатиялық корпус өкілдері, іскер топтар.

Қоғамымызда әділеттілік жолында аянбай күрескен, тоталитарлық саясаттың жазықсыз құрбаны болған мемлекет және қоғам қайраткерлерін есте қалдыру мақсатында алдағы уақытта да құнды материалдар қорын байытумен қатар, егемен еліміздің жастары мен тұрғындарын аға ұрпақ әруағына бас иіп, тағзым етулеріне мұрындық бола береміз.

ТАМ, ГДЕ КРОВЬ МОЯ ПРОЛИЛАСЬ...

Ханбиби ЕСЕНКАРАҚЫЗЫ,

*директор Музея жертв политических репрессий Южно-Казахстанской области,
заслуженный деятель РК, лауреат премии «Алаш», поэт.*

Слово о Музее

Любое новое явление создается по востребованности жизни. Одно из них - Музей жертв политических репрессий в Шымкенте Южно-Казахстанской области.

Музей построен по особому образцу последнего архитектурного дизайна и оформлен в соответствии своему предназначению в красно-черно-серых цветах. Внутренний зал выстроен в форме юрты, внешний вид напоминает молнию, грянувшую с небес. Что символизируют цвета? Серый - цвет шинели НКВД, черный - тучи, нависшие над народом, а красный - кровь безвинных жертв.

В центре зала - скульптура «Репрессия», вызывающая боль в груди и слезы на глазах. В ней - тени героев казахского народа - «Алашординцев», подставлявших грудь навстречу пулям тоталитарной системы, у ног которых - дети, застывшие в безмолвном крике: «... не уходи!» С настенных портретов пронзают глаза Сакена Сейфуллина, Ильяса Есенберлина, Беимбета Майлина, Турара Рыскулова, Султанбека Кожанова, Ахмета Байтурсынова, Жусипбека Аймауытова, Алихана Бокейхана, Мыржақыпа Дулатова.

Открытие этого музея в Чимкенте - закономерность. Турар Рыскулов, на равных ведущий разговоры со Сталиным, Султанбек Кожанов, не смирившийся перед палачом Голощекиным, Жусипбек Аймауытов, открыто бросающий дерзкие речи о жестокой политике - все вышли из этого края.

Они были первыми

Основатель областного драматического театра Жумат Шанин, первый ректор педагогического института Смагул Садуакасулы, первый казахский дипломат Назир Торекулов, Мустафа Шокай, Мухамеджан Тынышпаев, Халел Досмухамедов, Санжар Асфендияров, Абил Илияев - свою жизнь посвятили югу своей страны, служению своему народу.

В Музее можно ознакомиться с документами жертв репрессий Атырау, Мангыстау, Актобе, Акмолы, Алматы, Кызылорды, Талдыкоргана и даже Узбекистана и Кыргызстана.

Черный список полнится

В 1998 году близ Чимкента в Албастысай открылся мемориал «Қасірет».

Сотрудники Музея вели поиски документов жертв по названиям местности. Как было выбрано место для мемориала «Қасірет»? Почему местность называется «Албастысай»? Откуда название «Қайтпас»? Чтобы найти ответ на все эти вопросы, сотрудники занялись исследованием, ездили по аулам. Находят потомков жертв. Встречаются с пожилыми людьми, записывают их рассказы на видео.

В ходе исследования, на краю города Албастысай нашли захоронения расстрелянных. Недалеко от этого места стоит мемориал «Қасірет». Колодцы, пещеры, куда сбрасывали тела убитых, сфотографированы и сняты на видео.

...И были колодцы, доверху наполненные кровью, в которых тонули человеческие тела...

Аксакалы - старейшины, вспоминали: «Мы были детьми. Ночью и по вечерам за аулом были слышны звуки выстрелов. До нас доносились стон, плач, крики. Родители старались, чтобы мы не слышали это и строго запрещали ходить в ту сторону. Голодные собаки притаскивали с собой человеческие ноги, руки. Как-то, при выпасе ягнят, из любопытства ушли в Албастысай, где увидели страшное зрелище: в высоком овраге - в глубокой яме друг на друге были аккуратно сложены человеческие тела. Некоторые лежали там, где их расстреляли. Многих кидали в колодец, доверху наполненным кровью. Недалеко, в куче, лежали вещи, принадлежавшие богачу. К ним не прикасались. Но страна голодала, нищенствовала, и здесь находились мародеры. На вопрос: «откуда идешь», отвечали: «из сельмага». Народ таких проклинал, и, как ни странно, впоследствии у таких мародеров не было потомства»...

«Работали, не возвращаясь»

Об ауле «Қайтпас», что в буквальном переводе означает «не возвратившийся», существует два мнения.

Первое: тех людей, которых арестовывали по наводке сыщиков НКВД как «врагов народа», вначале сажали в тюрьму Чимкента, а затем на повозке, а чаще, пешком гнали в ту сторону. И тогда люди говорили: «Теперь они никогда не вернуться», что и означало: «Қайтпас». А большевики распространили слух: в годы становления Советского Союза пять - шесть семей, живших там, работали «не возвращаясь», поэтому и назван район «Қайтпас».

«Албастысай» - Место дьявола

А название «Албастысай» возникло от того, что, к вечеру, за оврагом, часто были слышны стоны, плач, крик и шум. Все это пугало людей. Народ догадывался, что происходит, но из-за животного оцепенения, страха, неизмеримого горя и прозвали это место «Албастысай» - Место дьявола). Известный журналист Оразхан Жаркынбеков сочинил одноименный кюй для увековечения памяти государственных и общественных деятелей, безвинных жертв тоталитарной политики, борцов за справедливость в обществе.

Наша задача - максимально изыскать потомков безвинных жертв тоталитарной системы, оставить их воспоминания с тем, чтобы воссоздать каждый миг, каждую жизнь. И, не просто запечатлеть в памяти - сделать все, чтобы не повторилось.

LEST IT HAPPEN AGAIN

Khanbibі YESENKARAKYZY,

Director of the Museum of political repressions' victims of the South Kazakhstan region;

Honoured Worker of RK, winner of the "Alash" award, poet.

A word about Museum

Any novelty appears whenever necessary. One of such novelties is Museum of political repressions' victims, which was opened in Shymkent, South-Eastern Kazakhstan in 2001.

The museum was constructed in conformity with requirements of the latest architectural design and decorated in red, black and grey colours in accordance with its intended purpose. Inner hall is built in the form of yurt, its exterior resembles lightning. What do the colours symbolize? The gray is the colour of NKVD overcoat, the black symbolizes storm clouds, hanging over people; and the red colour is a symbol of innocent victims.

Sculpture "Repression", bringing tears to our eyes and heartache to our chests, stands in the hall center. It displays shadows of Kazakh national heroes, the "Alashorda" members, who had been putting themselves in the line of fire; figures of crying children are petrified at their feet. Saken Seyfullin, Ilyas Yesenberlin, Beimbet Maylin, Turar Ryskulov, Sultanbek, Akhmet Baytursynov, Zhusipbek Aymaulytov, Alikhan Bokeykhan, and Myrzhakyp Dulatov look at us from their wall portraits.

Opening of this museum in Shymkent is nonrandom, as Turar Ryskulov, who was able to talk to Stalin as an equal, Sultanbek Kozhanov, who would not surrender to Goloschekin, and Zhusipbek Aymaulytov, openly defying cruel policy in his bold speeches, were born in this region.

They were the first

Founder of a regional drama theatre Zhumat Shanin, the first chancellor of pedagogical institute Smagul Saduakasuly, first Kazakh diplomat Nazir Torekulov, as well as Mustafa Shokay, Mukhamedzhan Tynyshpayev, Khalel Dosmukhamedov, Sanzhar Asfendiyarov, and Abil Iliyaev devoted their lives to Southern lands and service to the people.

The museum records provide information about repressions' victims from Atyrau, Mangystau, Aktobe, Akmola, Almaty, Kyzylorda, Taldykorgan and even Uzbekistan and Kyrgyzstan.

The black list is being enlarged

In 1998 a memorial "Kasiret" was opened in the vicinity of Shymkent, in the locality Albastysay.

Museum workers have been conducting searches for documents by localities' names. They have been trying to find reasons behind choice of the memorial location; to investigate into development of the toponyms "Albastysay" and "Kaytpas".

In order to find answers to all these questions, the workers concerned themselves with investigation, travelling around local auls. They keep finding victims' descendants and meeting old people to record their stories to videotape.

In the course of explorations they discovered burials of ex-

ecuted people on the edge of the town Albastysay. "Kasiret" memorial is located not far from this place. Photos and videos of wells and caves, where bodies of the executed people had been dumped in, were made.

...There were wells, filled with blood and swamped with human bodies

Aqsaqal are recalling, "We were children back then. In the evenings and at nights we could hear shots; sometimes groans, crying and screams reached our ears. Parents were striving to keep us from hearing this and they forbade us from approaching that place. Starving dogs were bringing human legs and hands with them. Once, while grazing lambs, we left Albastysay out of curiosity and witnessed a tragic spectacle, i.e. human bodies were piled on top of each other in a deep hole inside a high gorge. Some of them were lying right at the places where they had been shot. Many of them were dumped into a well, full of blood. A heap of clothes, belonging to some wealthy man, was lying not far off, but nobody touched them. The country was starving, people were leading beggarly life; naturally, there appeared maradeurs. People would curse them, when see coming out of village shops..."

"They would never return"

There are two theories concerning aul "Kaytpas"; literal translation of the toponym means "The one who has not returned".

The first theory asserts that the people who had been arrested on a tip-off by NKVD agents as "public enemies" were initially put to Chymkent prisons, and later were driven to Kaytpas more often by foot than by carts; upon seeing this, people used to say, "They would never return", which meant "Kaytpas".

Bolsheviks spread a rumour that in the years of the Soviet Union establishment, five or six families, living there and working there, never left the place that is why the area was called "Kaytpas".

"Albastysay" – The devil's place.

Name "Albastysay" emerged because of groans, crying and noise which could be heard from behind the gorge. All of this frightened people. Naturally, they suspected what was going on, but out of fear and sorrow they started to call this place "Albastysay" (The devil's place). A famous journalist Orazkhan Zharkynbekov composed kyuy with the same name.

In order to eternalize memory of state and public figures, innocent victims of totalitarian regime, fighters for social justice, we are to find all descendants of the totalitarian system's innocent victims and preserve their memoirs in order to reconstruct every moment of every life; we should not just record them, but do everything possible to prevent those events from happening again.

Намазалы ОМАСҰЛЫ,
*Журналистика мәселелерін зерттеу
институтының директоры*

БҰҒАУЛАНҒАН САНА, БҰЛТАЛАҚТАҒАН БАСПАСӨЗ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Журналистика мәселелерін зерттеу институты 2011-2012 жылдары «Алаш көсемсөзінің» он томдығын, өткен және биылғы жылы «Жиырма-шы жылдар журналистикасының» үш томдығын оқырмандар қолына тигізді. Бұл кезең қазақ журналистикасы тарихының ақтаңдақ беттері еді. Өйткені кеңес өкіметі кезінде алаш көсемсөзшілерінің еңбегі елену былай тұрсын, өздері қуғынға ұшырап, итжеккенге айдалды. Сол сияқты жиырма-шы жылдар журналистикасына да лайықты бағаның берілетін кезі енді туды.

Ол кездегі қазақ қоғамындағы тарихи-әлеуметтік, мәдени-рухани өзгерістерді қаз-қалпында көз алдыға әкелетін жалғыз құрал – баспасөз екендігі еш дәлелдеуді қажет етпейді. Осы уақытқа дейін ел аузындағы ашаршылыққа, қуғын-сүргінге қатысты алыпқашпа сөз бен аңыздың ақиқатын ашып беретін де – сол заман қайраткерлерінің көсемсөзі. Алаш қайраткерлері мен коммунистер арасына сына қағып, «анау ананы сатқан екен, бәленшені түрмеге жапқызыпты немесе атқызыпты» деген жел сөздердің түп-төркіні, шындығы осы баспасөз беттерінде сайрап жатыр. Бұл мақалаларды көпшілік талқысына салып, қайта жаңғыртудағы

мақсатымыз – тарихи әділеттілікке, елі үшін еңіреп өткен ерлеріміздің шынайы бағасының берілуіне жол ашу екендігін осыған дейін де айтқанбыз.

Жиырмасыншы жылдардың екінші жартысы – қазақ еліне кеңес өкіметінің толық орнап, нығаюға бет алған уақыты. «Ұлттық» деген ұғымның «ортаққа» ауыстырылған, «қазақ халқы» деген сөздің – «бай» мен «кедейге» жіктелген кезеңі. Әр мақала сайын іштен жау іздеу, әрбір сөздің астарынан ши шығару үшін жіті үңілу, «тырнақ астынан кір іздеу» сияқты жағымсыз құбылыстарды бірден байқауға болады. Әрине, бұл – қазақ халқының басына қара түнек орнатқан Голощекин саясатының салқыны. Газет басшылығы көп мақаланың соңына «айтыс ретінде» деген сөзді тіркеу арқылы жұртты пікірталасқа, даудамайға шақырғандай емеурін танытып отырды деуге негіз бар. Бұл – ұлтшылдар мен коммунистер арасындағы шиеленісті одан сайын ушықтырып, лаулатуға негіз болды. Алаш қайраткерлерінің төңкеріске дейінгі де, кейінгі де сөздері бұра тартылып, жөн сөзі теріске шығарыла берді. Олардың жауап жазып ақталудан басқа амалы қалмады. Бір қызығы, дауласушы жақта, ақталушы жақта Лениннің сөздерінен сілтеме келтіреді. Оны қандай мақсатта қолданса да жөн болып шыға келеді.

Осы жылдардағы мақалаларды тақырыптық-мазмұндық жағынан төмендегідей жіктеуге болады:

Ел арасындағы сауатсыздықты жою, бала оқытатын мұғалімдерді көптеп даярлау, мектептер салу.

Елді отырықшылық өмірге үйрету үшін жер үлестіріп беру.

Елдің шаруашылығы мен мәдениетін арттыру.

Халықтың саяси сауатын арттыру, үгіт-насихат жұмыстарының жүйелі жүргізілуі үшін баспасөзді күшейту.

Әйел теңдігі, сауаттандыру.

Бұл нені көрсетеді?

Саяси тақырыпқа келер болсақ, «Еңбекшіл қазақ» газетінің № 263 санында Т-Б. деген автордың «Оқушыларды сұрыптау» атты мақаласы жарияланған. Онда ол: «Қазақта капиталшы жоқ, жалшы да жоқтың аз алдында. Жалпы жұрт – қара шаруа. Саясат жағынан саңлаусыз бұқараны ұйымдастыру, оның тап сезімін ояту деген оңай жұмыс емес» деген пікірі арқылы өзі аз қазақты «бай», «кедей» деп бөлудің жөнсіздігін меңзейді. Әсіресе, оқу мәселесінде байдың балаларының да шет қалмауы керек екенін айтады. Автордың: «Қазақтың байының баласына оқуға мүлде жол бермеу керек деушілер де бар. Бірақ бұл дұрыс емес. Мұндай пікір «тілдің ұштылығы, намыстың күштілігі» сықылды ақылға ерік бермейтін қызулықтан болған пікір. Біз төңкерістің тап соғысы дәуірін өткізіп, бейбітшілік дәуірге шығып отырмыз. Біздің қазіргі дәуіріміз – іс дәуірі, бейбітшілік саясат қолданатын дәуір. Сондықтан енді «жау жоқта найзамды әпер» орынсыз болады. Біз байдың баласын оқудан тыймаймыз. Тек кедейдің орнына таласпа дейміз. Баласын өз күшімен оқытатын бай болса, оған қайырлысамыз да» (//Еңбекшіл қазақ. – 1925. – № 263) деген пікірі бірден сын талқысына салынды.

Газеттің № 269 санында Ы.Б. деген автор «Тісі шыққан балаға шайнап берген ас болмайды» атты жауап мақаласында жоғарыдағы мақаланың әр сөзіне шүйлігіп, 6 пункттен тұратын сын жазады. «Егерде оқығандар коммунист болатын болса, қазақ байында саясат жоқ болатын болса, өткен еңбекшілер төңкерісі болып жатқан кезде қазақтың оқығандары «Алаш» партиясын ұйымдастырып, большевизмге неге қарсы шықты. Байда саясат болмаса, большевизмге қарсы «Алаш» партиясына неге жігіт жинап беріп, көмек көрсетті? «Алаш» партиясы сиез шақырғанда ылғи билер, мырзалар, төрелер ғана неге келді, кедейлерді неге сиезге жібермеді? Және қазақтың байлары 21-февраль көтерілісінде неге большевикке қарсы болып, бандыларға қосылды? Бұл нені көрсетеді? Ол – байлардың коммунистке, бейнетқорларға қарсы саясат ұстанғанын көрсетеді. Байдың баласы әкесінің, туысқан ағасының кімге қарсы дұспан болып отырғанын біледі, сонымен тәрбиеленеді. Қысқаша айтқанда, байдың баласы кедейдің баласына ауылда асық ойнағанда зорлық қылып, асығын тартып алады. Бұл сезім оған байдан пайда болды. Бұл – әкесінен үйренген тәрбиенің алапаты» (//Еңбекшіл қазақ. – 1925. – № 269.) Бұған Т-Б. деген бүркеншік есім иесі «Тісі шықпағанға шайнап бермеске болмайды» деген жауап жазған.

1930 жылдардағы ашаршылық пен жазықсыз қуғын-сүргіннің басты себебі де дәл осы қазақты бай мен кедейге жіктеуден бастау алғаны бәрімізге белгілі. Байлардың малын күштеп тартып алу, өздерін қуғынға ұшырату, коллективизация, соның салдарынан болған ашаршылық, ұлт қайраткерлерінің атылуы, т.б. қасіреттер сондай солақай саясаттың кесірінен орын алған еді. Әрбір сөзінен ұлтжандылықтың лебі есіп тұрған Тайбағар деген автор осы алапаттың келе жатқанын алдынала сезгендей сақтандырып-ақ бағады. Бірақ жаңа заманның ығына жығылған ұрда-жық белсенділерде мұның арғы жағын терең салмақтап, ұлттың пайдасын ойлай білетін парасат-пайым жетпеді. Бар арманы – өз арасынан «жау» тауып, жоғарыдағыларға жағу болатын. «Бай – жаман, кедей – жақсы» деген біржақты саясат бір ұлттың тамырына балта шапқаны анық. Айдың, күннің аманында ағайын бірге туған бауырдан, ана – баладан, бір елдің игі жақсылары бүкіл мал-мүлкі мен жақындарынан айырылып, тентіреп кетті. Халықтың құт-берекесі қашты. Аман қалғаны «Елім-айлап» жер ауып, өзге елді паналауға мәжбүр болды.

Мағжанға шүйліккен кім?

Жалпы, осы жылдардағы жарияланымдардан Алаш қайраткерлерінің сын садағына мақсатты түрде ілінгендерін байқауға болады. Мәселен, ақындық шеберлігі, сыршылдығы жағынан өз тұстастарының арасындағы шоқтығы биік Мағжанның кітабын түкке алғысыз етіп тастау да коммунистер үшін еш қиындық туғызбады. Тума дарын иесінің шығармасын «Мағжан өлеңінің көбінде өткенді көксейді, ескілікті іздейді, ұлтшылдықты жырлайды, өзімшілдік, менмендікті дәріптейді.

Мағжан өлеңдерінің сырты әдемі. Бірақ сыртқы бояуын сыпырыптастап, ішіне көз жіберсең, Мағжанның коммунист партиясы мен кеңес үкіметінің негізгі жолына қарсы жерлері бадырайып шыға келеді.

Мағжанның ұстаған беті, негізгі пікірі – түрік бағын көтеру, түркішілдік (пантюркизм) тарату. Бұл бет – қазақ еңбекшілерін басқа жұрттардың еңбекшілерімен біріктіретін, оңға бастайтын бет емес, ірітетін, теріске бастайтын, төңкеріс жолынан адастыратын бет. «Күншығысым», «Алашым», «Қазағым» деп жырлағанда Мағжан қазақтың байының бұрын билеп-төстегенін, ханның, би-болыстың, жуанның қамын қайғырады. Соларды жырлайды. Солар билік құрсын, солар қазақты теңдікке жеткізеді, көгертеді; қазақтың кедейі, момыны мен байының күні де, күйі де, тілегі де бір. Кедей, бай деп қазақты тапқа бөлудің керегі жоқ дейді. Бұл жол – қазақтың қалың бұқарасы: кедейі, момын, жарлы, жалшыларына зиянды жол. Қазақ еңбекшілерін өтірік ұлтшылсынып, алдап-арбап қолданам дейтін

әдебиетіне өң бермейді.

Бұдан былай жер жүзінің еңбекшілерімен бірге қазақ еңбекшілерін де бастап отырған коммунистер партиясының жолына қарсы Мағжанның «Жұмбақты» өлеңдері газет-журналдар бетіне тексерусіз басыл-масын дейміз.

Қазақ еңбекшілеріне коммунистер партиясының бағытымен жөн сілтеп, «түзу басшылық» етеді дейтін бірсыпыра коммунист жолдастар (Мағжан кітабының басылуына, таралуына себепші болған жолдастар кіреді) Мағжан өлеңдеріне әдеби сын көзімен қарасын. Әдебиетке көркемдік, сыршылдық, суреттілік кіргізеді деп, жолынан ада-спасын. Мына кітапты түсіндірусіз бұл түрде басты-рулар қате екендігін еңбекшілер алдында мойнына алсын. Және бұдан былай бұл секілді қате істерден сақтансын дейміз.

Мағжанның саяси жолы қазақ еңбекшілеріне зиянды екендігін есімізге алып, біз, Мәскеудегі лениншіл жастар оның өлеңдерінің зиянды жерлерін қазақтың еңбекші жастарына, жалшы, жарлыларына, қырдағы бұқара еңбекшілерге толық түсіндіруді міндетіміз деп білеміз. Басқа жердегі жастарды да осы іске шақырамыз (//Еңбекшіл қазақ. – 1925. - № 277).

Сұлтанбек Қожановтың жауабы

Осыған орай Мағжанның кітабына алғысөз жазып, жарық көруіне қолдау білдірген белгілі қоғам қайраткері Сұлтанбек Қожанов («Тоқпақ» деген бүркеншік есім иесі) «Менің жауабым» деген мақаласын жазған. Мұнда кінәсын мойындағандай кейіп таныта отырып, коммунистер мен жала жапқыш шолақ белсенділерді де аямай түйреп өтеді: «Бастырған кезімде өзімше дәлелдерім бар еді, бірақ қателікті мойынға алған соң, қайта күйсеп, уәж айтып отыруды орынсыз деп білемін. Сөз болып, қаулы болып, мойынға алынып, қате саналып, былтыр бітіп кеткен сөзді биыл менің оғат сөздерімді тізбектеудің жалпы кампаниясына қосу да онша орынды емес шығар деймін.

Бір жағынан осыны ескеріп, екінші, еңбексіз кәсіп қылып, түк істемей жақсы ат арттырып, басқаға мін тағумен өз басының артықтығын шығарамын деп жүрген саясат базарының қаһармандарының дәмесі далада қалатындығын білдіру үшін мен осы жауапты жазып отырмын. Менің қателерім болған. Мойныма аламын. Басқа сәуегей жолдастардай қисынсыз жерімен бал ашып, жым-жырт жатып-жатып, бірден коммунист болып тұра келген жоқпын» (//Еңбекшіл қазақ. – 1925. - № 283).

Сұлтанбектің осы өктем жауабынан-ақ өршіл рухты, ұстаным беріктігін байқауға болады.

Дәл осы «қаралаудан» кейін-ақ Мағжан ақынның басына қара бұлт үйіріле бастаған. Кітабының барлық даналарын құртып-жойып, өзін қудалауға ұшыратқан. Мәскеуде жан сауғалауға мәжбүр болған. Ол жақтан да тыныш таптырмай, ақыры 10 жылға түрмеге айдатып тынған.

Осылайша, Кеңес Одағы орнап, нығаюға бет алысымен-ақ жас коммунистер Алаш қайраткерлерінің «жау бейнесін» қолдан жасап, қисынсыз жала жабу арқылы өткенге топырақ шашқан. Газеттегі әрбір мақалада қисыны келсін,

ЖАЛПЫ, ОСЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРДАН

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ СЫН САДАҒЫНА

МАҚСАТТЫ ТҮРДЕ ІЛІНГЕНДЕРІН БАЙҚАУҒА БОЛАДЫ.

МӘСЕЛЕН, АҚЫНДЫҚ ШЕБЕРЛІГІ,

СЫРШЫЛДЫҒЫ ЖАҒЫНАН ӨЗ ТҰСТАСТАРЫНЫҢ

АРАСЫНДАҒЫ **ШОҚТЫҒЫ БИИК** МАҒЖАННЫҢ

КІТАБЫН ТҮККЕ АЛҒЫСЫЗ ЕТІП ТАСТАУ ДА КОММУНИСТЕР

ҮШІН ЕШ ҚИЫНДЫҚ ТУҒЫЗБАДЫ

байдың, байшылдардың жолы. Мұндай бояма жол қазақ еңбекшілерінің ілгері басуына, жаңа туып келе жатқан жас әдебиетінің өркендеуіне кедергі болады, зиян келтіреді», - деп көрінеу қаралаған. Бұл – 1923 жылы Мағжан ақынның белгілі қаламгер және қоғам қайраткері Сұлтанбек Қожановтың алғысөзімен Ташкентте басылып шыққан кітабына Мәскеудегі Күншығыс коммунистер университетіндегі қазақ жастарының «Жерлестік» ұйымының жасаған «сыны». Коммунист жастар Мағжан өлеңдерінің жоғарыдағы «зиянын» айта отырып, төмендегідей ұйғарымға келген:

Мағжан өлеңдеріне сырты әдемі, ұйқасы, тізімі жақсы деп қана қарау, саяси жағын ескермеу, мазмұнын тексермеу зор қате деп білеміз. Саяси жолы теріс, төңкеріске қарсы өлеңдер еңбекшілер

келмесін алашордашыларды қағыту, «тисе – терекке, тимесе – бұтаққа» деп дұрыс сөздерін бұрысқа шығару «дәстүрге» айналған. Бұл кездегі ұлт зиялыларының кейпі – тірі тышқандар құлағында ойнаған «өлі арыстанмен» бірдей еді. Бірақ олар ұсынған тәуелсіздік идеясы, ұлттың мәңгілік мұраттары өлген жоқ. Ахаңның «Ел бүгіншіл, біздікі ертеңгі үшін» атты ұстанымы шындыққа айналды. Олардың құнды мұраларының тәуелсіздігімізді баянды етудегі, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеудегі маңызы өлшеусіз.

Оқыған қазаққа ор қазды

Алаш қайраткерлерінің халықтың рухани дүниесін кемелдендіретін осындай шығармаларына тыйым салынғанмен, кеңес саясаты көздеген әдебиет әлі дүниеге келген жоқ болатын. Ол қандай болу керек деген мәселе жаңа талқыланып, сөз жүзінде ғана айтылып жүрген. Сондықтан осы жылдардағы баспасөзде әдеби шығармалар жоқтың қасы. Оның есесіне білім беру, шаруашылық, әліпби өзгерту, қазақ тілінің қолданыс аясы, әйел теңдігі мәселелері күн құрғатпай жазылып отырды. Яғни өткенді мансұқтағанмен, оның орнын жаңамен толтырарлық қауқар жоқ еді. Бірақ коммунистер оған бас қатырып жатпады. Олардың бар ойлағандары – ішкі «жауларды», яғни оқыған қазақтардың түбіне жетіп тыну болатын. Сәбит Мұқанов «Партияны тазартудың алдында» атты мақаласында былай дейді: «Қазақстанда тазарту мәселесі – өте ауыр мәселе, өте шеберлік тілейтін мәселе. Өзге ұлттарға қарағанда қазақтың коммунистері үркердей-ақ. Саясаттың дауылы ба-сымыздан аз өтіп, тар ұлтшылдық ауруынан жаңа ғана біртіндеп шығып келе жатқан жайымыз бар. Қайбіреуіміз екіжүзділік, жалтақтық, қорғаншақтық, жағымпаздық дегеннен әлі де шыға алмай, ішіміз бен сыртымызды екі түрлі қылып та жүрміз. Мұндай мінездер оқығандарымыздың жағынан шығады.

Қазақстан коммунистерін екі жікке бөлуге болады: біреуі – оқығаннан шыққандар, біреуі – елдің коммунистері, кедейлердің азын-аулақ оқыған балалары.

Әйткенмен сыртын жылтыратып, ішін баяғы қалпымен сақтап жүргендер аз емес. Бұл араны жете қарап, кімнің адал, кімнің арам коммунист екенін байқап, оларды електен оңдап сүзуге болады. Тазарту комиссиясының қатты ескеретін бір жұмысы – осы» (//Еңбекші қазақ. – 1925. - № 290).

Әттең, әкесін баласына, ағасын інісіне жау санаттырған кеңес өкіметінің қитұрқы саясатына лағнет айтпасқа лаж жоқ. Әйтпесе Сәбиттің өз ұлтының ардақтыларының, жанашырларының қадіріне жетер парасат-пайымы болмады деп кім айта алар?! Алдыңғы толқын ағаларын жау деп атағанда, өздерінің билікке жағып, бақытқа бөленгені қайсы?! Отаршылдар жалпы қазақ оқығандарынан, көзі ашықтардан құтылуды мақсат тұтқаны жасырын емес. Басқаны былай қойғанда, Құнанбайды бай болған соң жау етіп көрсету арқылы ғана ұлы Абайдың әдеби бейнесін сомдауға мүмкіндік берілген жоқ па?

Күнге мен көлеңке

Дегенмен, елімізде үстемдік еткен кеңес өкіметінің

пайдалы жақтарын да айтпай кетуге болмайды. Білім беру мен мәдениетке зор көңіл бөлінді. Жер-жерде, әрбір ауылдарда оқу ісі жолға қойылды, мәдениет үйлері ашылды, баспасөз кең тарады. Халық сауатын ашты, бірақ өткенінен безінді, тілі мен салт-дәстүрін ұмытты, ұлттық санасы лайланды. Қазақ жазушыларының том-том кітаптары жарық көрді. Кеңес өкіметі жаңа қоғам орнатудағы әдебиет пен баспасөздің мықты идеология құралы екенін жақсы білді. «Еңбекші қазақтың» әрбір санында дерлік баспасөздің маңызы мен оны күшейтудің жолдары, оған жазушыларды көптеп тарту мәселелері, оны жұртшылыққа жеткізу жағы талқыланып отырды.

Баспасөзде жиі көтерілген өзекті мәселелердің үлкені – оқу жайы екенін айттық. Соның мысалы ретінде газеттің № 295 санында жарияланған «Халық ағарту мәселелері» атты мақаладан үзінді келтірсек: «Халық ағарту комиссариатының міндетінде тұрған өзге үш үлкен жұмыс бар. Оның бірі – мектептердің үйлерін жөндеу; екіншісі – оқуға керек құралдар табу; үшіншісі – мектепте қай тілде оқытылатындықты белгілеу.

Алғашқы мәселе – біздің қазіргі ең ауыр, ең қиын мәселеміз. Осы күні ел ішінде мектепке деген айрықша үй жоқ. Балалар жерде отырып, жерде жазды. Әйнектің шынысы жоқ, есіктің тақтайы жоқ, жағатын дұрыс пеші жоқ. Бүйтіп көрінген қазақтың шым үйін мектеп қыла берсек, әрине, біз халық ағарту жұмысында ілгері кете алмаймыз. Мектепте тәрбие берудің орнына, біз одан балалардың көбін ауру қылып шығаруымыз мүмкін. Сондықтан бұл жұмыс – біздің өте ескеретін мәселеміздің бірі».

Бұл көңілсіз көрініс қазақтың кез келген мектебіне тән еді. Ең сорақысы – мақала авторының: «Бұл мәселе талқыға түсіп, бір пікірге қойылғанша біздің әзірге айтатынымыз мынау: қазақша тіл бастауыш мектепте ғана болсын. Онда да сабақтың кем дегенде төрттің бірі орыс тілі болсын. Орта дәрежелі, одан ілгері мектептердің бәрінде орысша оқытылсын. Мұнсыз қазақ балалары жөнді білім ала алмайды. Орысша тілмен оқығандықтан қазақ орыс болып және кетпейді. Бұл туралы өткен тәжірибеміз үлкен өнеге» деген тұжырымы.

Бұл ұстаным айна-қатесіз жүзеге асты да. Орысша оқыған баланың өз ұлтына жат, өзге дүниетанымды сіңіретіндігіне осы жылдар ішінде көз жетті. Ұлттың жаны – тіл екендігі айтпаса да түсінікті. Осы орайда, Алаш қайраткерлерінің тар заманның өзінде қазақ балаларына арнап ана тілінде оқулықтар жазғаны еске түседі. Олар сол саланың нағыз білгірі болмаса да, қазақ балаларын төл мәдениеттен ажыратпау үшін сондай жанкештілікке барды. Осы орайда, Қыр баласы, яғни Әлихан Бөкейханов Файзолла Ғалымжанұлы деген автордың шет тілінен қазақшаға аударылған геология саласы бойынша кітапшасына сын пікірін білдірген. Оған ұнамағаны – кітап мағынасы мен сөздерінің қазақтың ұғым-танымына бейімделмей аударылғаны. Алаш ардақтысы аудармашының қазақ тілінде баламасы бар сөздерді біле тұра орысша нұсқасын алғанына қынжылыс білдіреді: «Жерді ағаш үйдің еденімен салыстырған, діңгекті «колонна» деп, ескерткіш тасты «памятник»

деп орысшалап қойып, қазаққа ұқтырмақ болады... Гейкіге еріп кетіп, Британ аралын жазады. Қазақ жері жетпеді ме екен? «Ешбір мануфактура көргенім жоқ» деп келеді. Бұл қазаққа қанша ұғымды? «Біз қаладан шығып» деп, Гейкіге еріп, Файзолла келеді. Қай қазақ қаладан шығып еді? Ауылдан шықса не қылады? «Қаладан шыққанда балшық, құм қазатын, теміржол түзетін жер қазып жатқан адамдарға кез боламыз». Балшық, құм жер қазбай-ақ өзектің, өзеннің, апанның жар қабағынан табылмай ма екен?» (// Еңбекші қазақ. – 1925. - № 289). Бұл сын – автордың қазақ оқырмандарына жанашырлығынан туған пікірі. Аударманың өзін түпнұсқа қуалап кетпей, төл танымымызға жақындатып пайдалану керектігін ескертеді. Сөз арасында Әлихан: «Бар өмірді бір ғана білім жолына құрбан қылмай, білімпаз шықпайды. Оп-оңай бола қалған білімпаз – шаладай бықсып тұрады, үйді түгін қылады» деген ой түбінде жатқан асыл сөзін жазады. Осының қарымтасы болса керек, газеттің келесі сандарының бірінде Бекеңұлы деген автор Қыр баласының Л.Н. Толстойдан аударған «Қажы-Мұрат» деген әңгіме кітабын сын садағына алады. Онда аударма тілінің күрделілігі айтылып, орысшадан тікелей аударылған жекелеген сөйлемдер бірқыдыру әңгіме болған.

Мақсатты түрдегі ашық қаралау, қудалауға қарамастан қазақ оқығандары ұлттың қамын күйттеуден, сөзін сөйлеуден бір танбады. Отаршылдық пиғылмен табанды түрде күрес жүргізе берді. Мәселен, Міржақып Дулатов «Қазақ тілін жүргізетін комиссияның құлағына алтын сырға» атты мақаласында «кеңсе істерін қазақша жүргізу керек» деген талаптың іс жүзінде орындалмай, бұл салада түрлі көзбояушылықтардың орын алып отырғанын батыл сынайды. Оның растығын дәлелдеу үшін ішкі істер комиссариатының қазақша жазылғанмен, ешкім түсінбейтін бір жарлығын бадырайтып тұрып газетке басады (//Еңбекші қазақ. – 1925. - № 364).

«Қазақ жаманы сарт боламын дейді» атты тағы бір мақаласында автор қазақ жастары бойындағы өз ұлтынан жерушілікті, көзсіз еліктеушілікті аямай сынайды: «Бұлар орыспен, орыс төрелерімен сөйлескенде өзінің қазақ екенін сездірмеске тырысатын. Реті келгенде (кейде тіпті реті келмей де) қазаққа жаны түк ашымайтынын, қазақ туралы ойы, пікірі орыспен бір екенін көрсетіп қалатын. Соны көрсетіп қалу үшін орысқа қазақтың бөркін берудің орнына басын да алып беретін. Сондай қылықтарымен өзінің орыстың бел баласынан кем емес екенін ыспаттатын. Орыс төрелерімен мәжілістес болғанда қазақ туралы сөз болып, сөз арасында орыс оған «сені қазақ деуге болмайды ғой» десе, мәз болып қалатын. Өзіндей қазақ төрелерімен сөйлескенде қазақша бір ауыз сөз қатыстырмай, орысша сөйлесетін. Арасында бірен-саран қазақша сөйлеген кісі болса, оның кейбір сөздеріне түсінбей қалған болып, оны бірінен бірі сұрап, ақырында ондай жат (қазақша) сөздің мағанасын біреуі де (айтушының өзі де) түсінбейтін болып шығатын. Мұндай қалып төңкерістен бұрын

бар еді, әлі де бар» (//Еңбекші қазақ. – 1925. - № 263).

Шыны керек, қолымызды жүрегімізге қойып айтар болсақ, Міржақыптың сол кезде айтқан сынын оқып біткенше, өз өмірімде көз алдымнан өткен талай көріністер қайта елестеді. Өттең, ұлттық намысқа тиетін, ана тілімізді қорлайтын сол кеселге бір ғасырға жуық уақыт өтсе де әлі күнге ем қонбағанына ішіміз удай ашып, өкініштен өзегіміз өртенеді.

Қазақстан атауын «Қазақ елі» деп ауыстыру туралы идея алғаш қоғам қайраткері Нәзір Төреқұловтың аузынан шыққанына куә болдық. Ол былай дейді: «Республиканың аты әрбір кедейге, әрбір қойшыға түсінікті болуы керек. Қазақ, «Қазақ елі», Қазақ республикасы деу Қазақстан деуден гөрі қазақ тіліне ұнамды. Қазаққа парсының (қызылбастың) «станын» тағып, Қазақстан жасауда ешбір «сауап» көрмейміз» (//Еңбекші қазақ. – 1925. - № 367).

Жабылған жала, жағылған күйе

Ұлт болашағын ойлаған қайраткерлер қазіргі күні де өзектілігін жоймаған осындай өміршең пікірлерімен де жадымыздан өшпек емес. Кеңестік билік ұлт қайраткерлерінің санасын қанша бұғаулауға тырысса да, олар реті келген жерде азат ой, еркін пікірден тартынып қалмады. Кеңес өкіметінің алып машинасы еркін шығармашылық иелерін «Біз тапты қоғамбыз. Тапты қоғамда тап тілегіне бағынбайтын әдебиет болмайды. Тапты қоғамда әдебиет – тап тартысының қолшоқпары. Тапты қоғамда әр таптың өз тілегін үстемдетуге тырысатын, сойылын соғатын жазушылары, ақындары болу керек» деген тар талап шеңберіне қамап ұстағысы келді. Оған бағынғысы келмейтін Жүсіпбек Аймауытов сынды өз бет-бейнесі, сүрлеуі бар, біртуар қалам иесін қаралауда алдарына жан салмады. Әбдірахман Байділдин «Көркем әдебиет туралы» (Жүсіпбек, Жәкен, Тікендерге жауап ретінде) атты газеттің бірнеше санына қатар басылған көлемді мақаласында былай дейді: «Мұндай жазушыларымыз бен ақындарымыздың белгілісі, «беті бары» Жүсіпбек деуге болады. Жоғарыда көрсетілген қазақтың қарашаруа орташаларының құбылмалы мінезі өзгеден гөрі Жүсіпбекте күшті. Жүсіпбектің мақалалары, әңгімелері, өлеңдері, аумалы мінез, тұрлаусыздықтың тұзу айнасы. Жүсіпбекте табандылық кем. Кейде шын, кейде жалған жолбикелік қылатын, бағытын белгілеп, жолын анықтай алмаған табансыз жазушыларымыз бен ақындарымыздың қосағасы – Жүсіпбек.

Бірақ заман талабымен әділетсіз жағылған күйе шын асылдың құнын кетірмейтінін уақыттың өзі дәлелдеді. Десе де, бұл жерде кеңес саясатына шын берілген, соған сенген азаматтарды біржақты күштеңаналау қиын. Өйткені олар да заман талабына сай адал қызметімен көрінгісі келді, өз қал-қадерінше халықты ағарту, тәрбиелеу ісіне үлестерін қосты. Дей тұрғанмен, әркімді сіңірген еңбегіне қарай бағалайтын, орнын белгілейтін төреші – тек қана уақыт екеніне көзіміз жетті.

Бұдан бөлек осы жылдары латын әліпбиіне қатысты даулы мақалаларға орын берілді. Төте жазуды қолдағандардың қарсылығына қарамастан

Нәзір Төреқұлов бастаған латыншылдар тобының жеңіске жетіп, қоғам сол әліпбиге көшуге бейімделе бастағаны анық байқалады. Оны оқып-үйренудегі жеңілдік басты дәлел ретінде алға тартылды. Ол кеңестік билік үшін де өте тиімді болды. Себебі, осыған дейінгі араб әліпбиімен жарық көрген азды-көпті әдеби шығармалар, қазақ халқын тәуелсіздікке үндеген баспасөз жарияланымдары өзінен-өзі-ақ оқылмай қалды.

Тек соңғы бір-екі жылдан бері қазақ әйелдерінің қалаларға оқуға келіп, әйелдер бөлімінің жұмысымен танысып, ұйымдарда жүргендерін көремін. Оқушы әйелдердің саны жылдан жылға көбейіп келуді.

Осы тақырыпқа қалам тартқан Назипа да: «Ашып айтқанда, біздің әйелдің алдындағы алысатын жауы – өнерсіздік, оқымағандық, малға сатылу, күң есебінде тіршілік ету» деп баса көрсетеді. Сонымен қатар бұл тақырып әдеби шығармаларға да өзек болғанын байқаймыз. М-яр деген автордың «Жәкеңе

МІРЖАҚЫП ДУЛАТОВ «**ҚАЗАҚ ТІЛІН** ЖҮРГІЗЕТІН
КОММИССИЯНЫҢ ҚҰЛАҒЫНА АЛТЫН СЫРҒА» АТТЫ МАҚАЛАСЫНДА
«КЕҢСЕ ІСТЕРІН **ҚАЗАҚША** ЖҮРГІЗУ КЕРЕК» ДЕГЕН ТАЛАПТЫҢ
ІС ЖҮЗІНДЕ ОРЫНДАЛМАЙ, БҰЛ САЛАДА ТҮРЛІ КӨЗБОЯУШЫЛЫҚТАРДЫҢ
ОРЫН АЛЫП ОТЫРҒАНЫН **БАТЫЛ** СЫНАЙДЫ. ОНЫҢ РАСТЫҒЫН
ДӘЛЕЛДЕУ ҮШІН ІШКІ ІСТЕР КОМИССАРИАТЫНЫҢ ҚАЗАҚША
ЖАЗЫЛҒАНМЕН, ЕШКІМ ТҮСІНБЕЙТІН БІР ЖАРЛЫҒЫН БАДЫРАЙТЫП
ТҰРЫП ГАЗЕТКЕ БАСАДЫ

Әйелдер басындағы мәселе

Сол жылдардағы «Еңбекші қазақ» газетінің бетінен анда-санда әйел теңдігі мәселесі қылаң береді. Мәғи-Сара және Назипа Құлжанова сынды әйел журналистер осы тақырыпқа қалам сілтеген. «Оқу-білім жолында» атты мақалада әйелдер басындағы мәселе былайша суреттеледі: «Алғашқыда, бостандық дегенде соттың босағасын босатпай, бір байдан шығып, екінші, үшінші, төртінші біреулерге тию деп ұғынғандықтан өзіне де, өзге елге үлгілі іс көрсете алған жоқ. Бұл ретте қазақ әйелін «сен бостандықты қисық әкеттің» деп айыптауға да болмайды. Қалыңмалға сатылып, қатын үстіне барып, өзінің еркін, тілегін жойған на-дан қырдың әйелі бостандықтың маңызын қайдан ұқсын? Жас кезінен төрт аяқты малға айырбасталып, сүймейтін күйеуінің текпісі, қамшысы арқасында сорлы болып, өмірін күндікте өткізіп келе жатқан әйелге қорлық, текпі көретін тұрмыстан құтылуға жалғыз-ақ бостандық, декреттердің жариялануы жол көрсетті. Қалыңмалдың құралы болып, надандықтың айдауына көнген қазақ әйелі бұл күнде де сары далада тезек теріп жүріп, зарлы өлеңді ән айтып, көз жасын ағызумен жүрегіндегі қайғысын сыртқа шығарып, күні өтіп келеді.

қиын болды» атты оқшау сөзінде бұрын ел билеген беделді адамның әмеңгерлікпен өз ағайынының әйелін алғаны үшін сотталғаны баяндалады. Мұнда байлардың қудалануы, әйелдердің теңдікке ұмтылу мәселесі жеңіл юмор, әзіл-қалжың арқылы өтімді берілген.

Қорыта айтқанда, жиырмамыншы жылдардың екінші жартысына қарай баспасөз бетінен жаңа қоғам орнату жолындағы екпінді еңбек те, өткеннің бәріне топырақ шашып, орынсыз қаралау сынды жағымсыз әдеттер де кең-молынан көрініс тапты. Қазақ қоғамында өмірі болмаған, болса да басқа мәнге ие «тап жігі» атты ұғымды күштеп енгізу арқылы халықтың бірлігін ыдырату саясаты кең етек алды. Байларды мал-мүлкімен бірге түп-тамырымен құртып-жою, алдындағы малымен ғана кең жайлап күн көріп отырған қазақ халқын күштеп отырықшылдыққа айналдыру, егін етуге жұмылдыру саясатының қандай орын толмас нәубет, ашаршылыққа алып келгені баршамызға аян. Өкінішке орай, дәл осылай боларын біліп, алдын-ала дабыл қаққан ұлт қайраткерлерінің үні де күштеп өшірілген еді.

THE TIMELESS WORD UNDER GOLOSCHEKIN'S REGIME

Namazaly OMASHULY,

professor, director of the Institute for journalism research

The second half of the 20's is the time of complete establishment of the Soviet power; the period when the notion of "nationality" was substituted for "common", the word "Kazakh nation" was associated only with such words as "rich" and "poor". Persecution of public enemies, suspicious attitude to every uttered word became the consequences of Goloshchekin's policy.

It is common knowledge that the principal cause of famine and repressions in 1930's was division of Kazakhs into the poor and the rich. Seizure of cattle by forcible means, expulsion, collectivization, famine, extermination of the best representatives of the nation and other distresses arose not from just inefficient policy of the authorities, but conscious extermination of the nation.

Toybagar, an author of some articles, had foreseen an impending disaster, and tried to forestall the events. A comprehensive assessment of the real situation would have been impossible, as all efforts had been hurled into searches for "public enemies". One-sided policy stated that "the rich are bad, and the poor are good". Entire nations had turned into outcasts or had been on the verge of extinction. Overnight people would lose their relatives. Those who survived, had been trying to move to other countries, and had been

compelled to flee to foreign land.

Studying publications of that period, you can see that extermination of Alash members had been planned. For instance, communists had not had difficulty in reducing all Magzhan Zhumabayev's works to nought. They wrote following about him, "...Yearning for the past can be felt in many works of Magzhan; he praises nationalism and promotes egoism. Wrapping of Magzhan's poems is quite attractive, but if you take a closer look you will see ambivalent ideas about communist party and the Soviet Union. A principal vector and ideas of Magzhan are associated with development of Turkic trend and dissemination of Pan-Turkism. This path is not a means of uniting Kazakh labouring class with others, but a course to discord and disagreement between peoples. In his works "Alash" and "Kazakh" he expresses his rueful feelings about fates of khans, subjugators of Kazakhs. Fate and wishes both of the rich and the underprivileged are similar. Nation should not be divided into the wealthy and disadvantaged; such course is detrimental to poor people, farmhands and other strata of the population. This course is for the rich who would like to use working class by deception and nationalist ideas. Such an embellished path would hamper development of Kazakh working population and young Kazakh literature".

Thus, a good name of the talented Kazakh writer Magzhan, who, at the time, had excelled his contemporaries in many aspects, was tarred. This “critics” from Kazakh youth’s organization “Zherlestik” in Moscow was reaction to Magzhan Zhumabayev’s book, published in Tashkent in 1923, which was furnished with a preface, written by the famous writer and public leader Sultanbek Kozhanov.

In connection with this, Sultanbek Kozhanov, who had furnished a preface to Magzhan’s book and facilitated its publication, published an article “My response” (under the pseudonym “Tokpak”). It looks like he admits his fault, but at the same time he offends communists and leftwing activists, “...I admit I have made some mistakes, but I have not become a communist like some associates did”.

Sultanbek was a man of high morals with firm stance. After publication of the article, storm clouds started to gather over Magzhan. All copies of his books were liquidated, and Magzhan himself was banished. He was compelled to hide in Moscow, but even then he would not be left in peace; finally he was sentenced to 10 years in prison.

Despite systematic attempts to tar and ostracize Kazakh intelligentsia, made by activists and their henchmen, it kept caring about common people. A struggle against ideas of colonial policy had been waged on a permanent basis. For instance, in the article “A note to commissions, responsible for Kazakh language issues”, Myrzhakyp Dulatov sharply criticized those who ignored requirements to “keep accounting records in Kazakh language”.

As a proof, in 1925 in the newspaper “Yenbekshi Kazakh” he published an unintelligible and illiterate order, issued by the Commissariat for Internal affairs in Kazakh language.

We were witnesses of the statement, made by the public figure Nazir Torekulov, concerning the idea of renaming Kazakhstan “Kazakh Eli” (Kazakh nation). He said, “Name of the country should be universally understandable. The name

“Kazakh”, “Kazakh eli”, or Kazakh Republic better complies with Kazakh language than the Republic of Kazakhstan. Affixation of the Persian postfix “stan” to the word Kazakh, i.e. transformation of the word into Kazakhstan, is useless”.

Topical ideas of public figures, caring about nation’s fate, have not lost their actuality up to this date; they keep living in our memory.

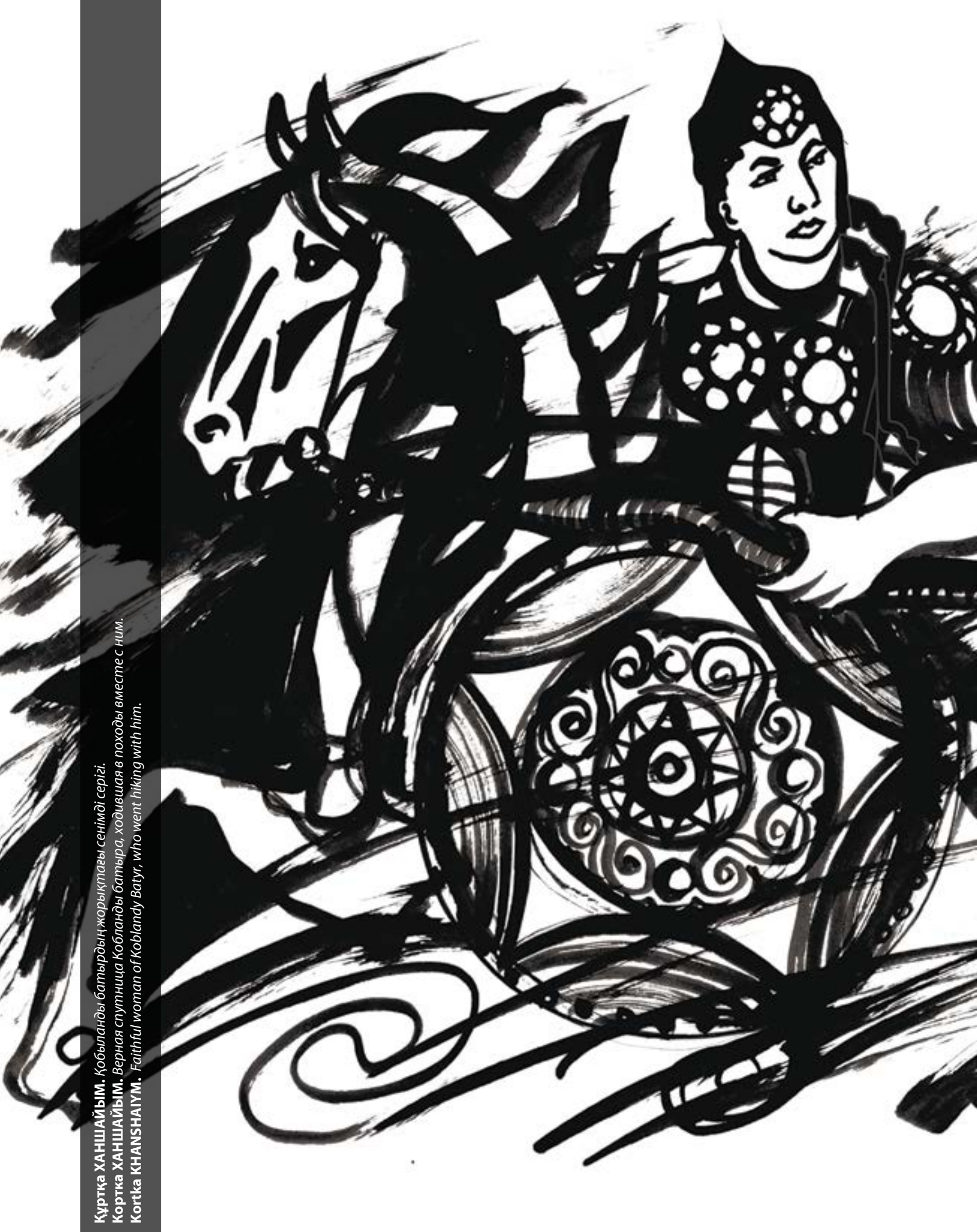
They have never missed an opportunity to express their free thoughts and ideas. Huge machinery of the Soviet power tried to keep representatives of creative intelligentsia within a single circle, demanding unquestioning fulfillment of conditions, “We live in class society. Class society can not approve literature, which does not comply with requirements of the class. For this kind of society literature is an instrument of aggression in class struggle. Every class society should have its own writers and poets, who can meet its standards, i.e. to put their ideas and policy before all else”. Reputations of those, who refused to yield to dictation, were soiled. A talented writer Zhusipbek Aymaulytov was among the discredited.

In a long article, published in a row of issues of the newspaper “Korke adebiyet turaly” Abdurakhman Baydildin wrote, “Zhusipbek was famous among those writers and poets. His fickle disposition was a mirror of instability. He lacked persistence. He is of those writers who do not have a definite course, can not determine their path and do not possess a firm stance”.

His reputation, just like reputations of hundreds and thousands of other people, had been soiled upon request of the time, but the time proved that sooner or later justice would triumph. Probably, we can not unequivocally blame those who had trusted the Soviet policy, because they wanted to honestly work for a good cause of the ruling regime, educating a younger generation.

We should remember that everybody’s life will be treated according to his merits, and everybody’s place in this life will be established by the time itself.

Құртқа ХАНШАЙЫМ. Қобыланды батырдың жорықтағы сенімді серігі.
Кортка ХАНШАЙЫМ. Верная спутница Кобланды батыра, ходившая в походы вместе с ним.
Kortka KHANSHAYIM. Faithful woman of Koblandy Batyr, who went hiking with him.

Әлем тарихы — бұл ұлы адамдардың өмірбаяны.
КАРЛЕЙЛЬ

История мира — это биография великих людей.
КАРЛЕЙЛЬ

The history of the world is but the biography of great men
CARLYLE

**ЖУСАН
ДЖУСАН
ZHUSSAN**

**Я вернул
тебе брата,
ОТЕЦ!**

182

Наградной лист

1. Звание, фамилия, имя и отчество Ст. сержант КАРЕНОВ Сатар.
2. Должность, часть в настоящее время _____
(только для военнослужащих)
3. Место учета (райвоенкомат) место работы и должность Ленинский Горвоенкомат.
г. Караганда, Трест Ленинуголь продавец ОРСа, шахта 17.
(состоящих в запасе и уволенных в отставку)
4. Год рождения 1915 5. Национальность Казак. 6. Партийность б/п.
7. Участие в Отечественной войне Участник Отечественной войны на Центральном фронте в составе 1287 стр. полка 36 стр. дивизии в качестве командира взвода с 15/У1-42г. по 23/IX-42г.
(указать на каком фронте, в составе какой армии, соединении части, с какого по какое время находился)
8. Ранения и контузии Пудовое сквозное ранение в левую ногу с повреждением кости 23/IX-42г.
(указать в какой части и в какой степени)
9. С какого времени в Красной Армии 27/У-42г. по 3/II-1943г.
10. Имеет ли награды Не имеет.
(какие и за что)
11. Поступил ли в запас _____
(какое и за что)

Д
Л
Я
П
О
Д
Ш
И
В
К
И

Предложено к награждению Награждением орденом "Красная звезда".
(какому ордену или медали)

изложение боевого подвига или заслуг, (если они подтверждаются до-
приложить к наградному листу) и краткая служебная или производ-
в настоящее время.
по указать фамилию, имя, отчество, степень ранения и последствия, при-
чен и куда. В составе какого фронта, армии, дивизии, полка участво-
должности и с какого по какое время)

КАРЕНОВ Сатар, в боях против немецких захватчиков в составе 1287 стр. полка 36 стр. дивизии на Центральном фронте командира взвода с 15/У1-42г. по 23/IX-42г. подпольской области 23/IX-42г. получил тяжелое ранение в левую ногу с повреждением кости, и по излечении перенес с полным отсутствием движений в левой коленной

те время работает продавцом магазина шахты № 17 уголь, с работой справляется и к ней относится добросовестно. Подтверждается свидетельством о болезни № 2103 выд. 3.02-1943г.

ранение достоин Превительственной награды "Красная звезда".

Ленинского Горвоенкомата
Сержант.

[Handwritten signature]

/ Трушников /

Минда 33 Холмск дивизион
2 артиллерийский полк
Батальоны Каренов Аскар
сиз танкалар жер салгалары.

Каренов Аскар
Рум Қарекс - Байбур

1905 ж.т. - 3.02.1944 ж.
Калинин обл. (ныне Тверь обл.)
Псковск обл. (ныне Псков обл.)
Смоленск обл. (ныне Смоленск обл.)
Батальон командир 500 метр
журн. батальон командир

Канат КАРЕНОВ,*полковник полиции в отставке, г. Караганда***Зато живой!**

Еще один вечер опустился на Актобе как отчет дня, дающему надежду на приближение Победы, радости и сбывания сокровенных желаний, возвращения родных и близких с этой проклятой войны и тому были основания, так как в этот день в аул не пришла похоронка. Неумолимая вереница дней отсчитывала третий год войны.

В вечерних сумерках показался человек, он хромал. Размах его костылей, словно размах крыльев беркута, говорил о том, что спешил, костыли послушно несли этого человека.

То был Саттар! Амре, увидевший брата, стоял, глотая слезы и крепко держал его за плечи, словно боясь, что все, что происходит - во сне. Гладил седые кудри Саттара, которому всего 28 лет! А за его плечами - Халхин-гол и Финская. Видно, он был весь в своего деда Манжи-батыра, который в свои 23 года был одним из прославленных батыров Сары-Арки.

Шарбан

Шарбан встрепенулась от слов: «Солдат идет! Суинши..», что-то внутри поднялось к горлу, мешая дышать, руки затряслись, а в глазах показалась растерянность. Мальчик, вбежавший первым, от избытка переполнявших его чувств и сбитого дыхания, что-то говорил, и его невозможно было понять. Но сердце Шарбан билось так учащенно и чувства ее так напряглись, что она сразу поняла, что сказал этот гонец ее счастья.

- Саттар ... Саттар! Плач и крики женщин нарушили тишину аула.

Под нежные поцелуи Шарбан пришла в чувства, из ее глаз текли слезы - слезы счастья, которым завидовали стоящие рядом женщины.

Она чувствовала, что Саттар хочет спросить ее как получилось, что Аскар, брат ушел на фронт.

Шарбан поведала грустную историю, как Аскар тихо собрал котомку, и, может быть, ушел бы незаметно, но она его увидела у вагона: сухой, жилистый, он легко справился с двухсоткилограммовым быком, которого не могли загнать несколько человек. Аскар же поднял его и легко перекинул, будто этим он занимался всю жизнь. Так его и приметил офицер.

- Увидев меня, Аскар растерялся, видно не хотел, чтобы кто-то знал, а тем более видел, что он уходит на фронт. Пробравшись к нему, я только успела ска-

зать:

- Как же так, Асеке, ведь Саттар так хотел, чтобы не шли на фронт, ведь вы заменили ему родителей, женили его.

- Так надо, Шарбан. Я перед смертью матери обещал его оберегать. И не могу сидеть дома, когда он воюет, места себе не нахожу. Найду его, и мы вместе вернемся.

Сказав это, Аскар запрыгнул в вагон.

Все что я успела - это бросить ему сверток с продуктами.

Саттар обнял Шарбан, они долго сидели, вспоминая в унисон, как Аскар украл ее у всех на глазах с праздника Наурыз и соединил их сердца на всю жизнь.

Саттар

Из головы Саттара не выходили взгляд и слова, сказанные командиром роты - капитаном Анищенко:

- Каренов, у тебя три отделения, итого 32 бойца, я даю тебе пулеметное отделение, то есть, еще 8 бойцов. Итого, у тебя 40 человек личного состава. Так что оборону у села Зуевка ты продержишь до подхода основных сил.

- А если танки пойдут? Дайте хоть два противотанковых ружья. Сами же говорите, что участок ответственный, - требовал Саттар.

Оценивая, снизу вверх Анищенко оглядел Каренова. Перед ним стоял подтянутый, выбритый, опрятный командир взвода. Хоть он и не был офицером, но как никто другой заслуживал этого звания: был смелым, надежным, мыслящим и проверенным в боях настоящим командиром. Анищенко хотел было повысить голос и остудить разгорячившегося Каренова, но, зная какую Саттару предстоит выполнить боевую задачу, передумал и сказал:

- Хорошо, Каренов, будет тебе два противотанковых ружья.

Саттар обрадовался и расплылся в улыбке:

- Вот спасибо, товарищ капитан. Теперь можно держать любую оборону.

Не знал и Саттар, что больше не увидит своего командира роты Анищенко, который погибнет, но не отступит с места обороны своей позиции.

Выйдя за село, он осмотрел местность, еще раз взглянул на карту и, вызвав к себе командиров отделений, дал четкий приказ, где окопаться, и как

рассредоточить личный состав с учетом имеющихся пулеметов и двух противотанковых ружей.

- Остапенко, ко мне! - вызвал Саттар связиста, которому едва исполнилось восемнадцать лет, и оттого вызывал у него какую-то братскую жалость. Все хотелось его по-родному обнять, но он был солдатом, и у него была определенная ответственная задача. Поэтому Саттар строго, но по-братски журя, отдал приказ.

- Остапенко, связь чтобы была бесперебойной.

- Так точно, товарищ командир! - отрапортовал боец.

Около 2-х часов ночи Саттар проверил выставленные караулы и, разбудив командира первого отделения сержанта Равилова, дал ему указания, чтобы тот обеспечил контроль караульных постов, а сам лег на охапку скошенной травы и, укрывшись шинелью, сразу же заснул. Разбудил его Равилов.

- Немцы!

Саттар отдал команду:

Как эхо, она пронеслась по окопам.

- Остапенко, свяжи меня с командиром Анищенко, - отдал приказ связисту Саттар, а сам смотрел в бинокль и считал технику.

- Есть связь, товарищ командир! - рапортовал боец.

-Товарищ капитан, докладывает старший сержант Каренов,- на меня вышло шесть бронетранспортеров и шесть мотоциклистов.

-Ключули,- как бы про себя сказал Анищенко,- не заметив, что произнес это вслух.

-Что? Не понял, товарищ капитан, - недоуменно спрашивал Саттар на другом конце провода .

- Все хорошо, Каренов,- и дав указания по ведению боя, Анищенко пожелал удачи.

Саттар вызвал командиров отделений:

- Всем действовать по команде!

Минуты ожидания приказа среди солдат перерастали в судорожное напряжение: кто-то потирал свое ружье, словно прося его не подвести в бой, кто -то еще раз проверял боеприпасы, выставив в сторону гранаты, кто- то утапывал землю под ногами, показывая, что он готов к бою.

- Огонь! - скомандовал Саттар и вывел из оцепенения ожидания боя своих бойцов.

Первое попадание по бронетранспортеру. Второй удар - мимо. Глядя в бинокль, Саттар увидел, как подорвались три мотоцикла от разрыва брошенных гранат и тут же отделение Равилова открыло огонь по оставшимся. Перезарядившими противотанковыми ружьями сделали еще два точных попадания. Немцы начали прыгать с бронетранспортеров, пулеметное отделение и весь взвод по команде открыли огонь, не давая опомниться. Бой продолжался около тридцати минут.

Из шести бронетранспортеров пять остались на месте, оставшиеся горели, мотоциклы уничтожены все.

Как эхо по цепочке пронеслось:

- Командирам отделений к командиру взвода.

- Разрешите доложить, товарищ командир! - начал Равилов.

-Поставленная задача выполнена, потеря среди личного состава нет. Ранены двое.

В целом картина боевых действий была положительной. Потерь практически не было. Не считая одного погибшего и двоих раненых

Саттар доложил обстановку командиру.

- Скорее всего, эта была разведрота, - высказал свое предположение Анищенко,- готовься, скоро они начнут тебя утужить.

- Понял, товарищ капитан, - сухо ответил Саттар. Он не мог знать, что это был его последний разговор со своим командиром.

Вскоре слова Анищенко подтвердились, начался массивный артобстрел. Саттар смотрел вокруг, будто ища кого-то, видел погибших солдат, лежавших на поле боя в воронках, окопах, так и не успевших подняться в свой последний бой. В их глаза навсегда застыла синь неба вперемешку с дымом снарядов, отблеск непогашенного огонька любви к родным, близким, Родине, лютой ненависти к врагам. Бой продолжался.

- Саке! Саке! Что с вами?- крича, подбежал Равилов.

- Сколько осталось в живых?- опускаясь на колени, спросил Саттар.

- С нами 19 человек. Гнедых ранен. Ухватов убит, - кричал Равилов.

- Приготовиться к бою! Сейчас пойдут, - сказал Саттар и собрав всю свою волю в кулак, отряхнулся, поправил гимнастерку и выпрямился.

Впереди, за дымкой горевших бронетранспортеров показались немцы, в разы превосходящие их в численности.

- Наверное, это последний бой, - подумал Саттар и положил одну гранату в карман, - живым не дамся.

Но печальным мыслям не суждено было сбыться. Пришелся кстати бомбовый удар нашей авиации, которая только что уничтожила резервную артиллерию фашистов.

Саттар вылетел из окопа и, выпрямившись во весь рост, отдал команду:

- Взвод, за Родину! За Сталина! В атаку! - рванул на врага.

С криком: «Ура!» И вторя эхом: «За Родину! За Сталина!», - оставшиеся в живых поднялись и последовали за своим командиром.

Резкая боль и уходящая из-под ног земля - это все, что мог вспомнить Саттар, придя в себя в эвакуопункте. Почему - то лицо молодой санитарки ему показалось знакомым.

Саттар начал вспоминать. Это было май 1942 года, когда их эшелон стоял на какой-то станции с целью пополнения личного состава и переброски к новому месту. Капитан Анищенко вызвал его и дал указание пойти к пункту дополнительного формирования, находящегося за станцией на запасном пути, встретить нового командира взвода, прибывшего с училища, а также принять пополнение.

Он насчитал около восьми путей, и на каждом стоял состав. Проходя под одним из вагонов, услышал разговор:

- Тащи ее сюда. Здесь вагон пустой и держи рот,

ЗДЕСЬ ПОХОРОНЕНА
ДОЧЬ КАЗАХСКОГО НАРОДА
ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА
МОЛДАГУЛОВА
АЛИЯ НУРМУХАМБЕТОВНА
СНАЙПЕР БИЛЫЙ

У надгробной плиты Алии Молдагуловой

чтоб не заорала.

Саттар вынырнул из - под вагона и увидел, как трое в военной форме тащили сопротивляющуюся девушку. Его профессиональное чутье да и сама обстановка требовали его вмешательства.

- Стойте, - окликнул их, - что происходит?

Державший ноги девушки, повернулся к Саттару:

- Тебе чего, солдат?

- Я уже сказал, - ответил Саттар, всматриваясь в каждого, быстро считывая информацию по их лицам, по поведению, по словам. Он понял, что это не военные, хотя были они в форме. И обратился к нему сухой, с выпуклыми скулами и желтоватобледным оттенком лица человек не по уставу, хотя лычки на его погонах были. Кто они?

Все тот же стоящий впереди в полутора метрах от Саттара продолжал:

- Да мы тут вот диверсантку поймали, допросить хотим, - и, поднеся руку к губам, как-то своеобразно их вытер. Саттар увидел наколки на пальцах рук, понял, что это скорее всего осужденные со штрафбата.

- Да, молодцы, - поддерживая разговор, похвалил их Саттар, - а я с особого отдела, как раз ее ищу. Так что передайте ее мне.

- Сухой, не видишь что-ли, легавый?

- Ца, Масел, язык подрежу, - остудил напарник

стоящего позади себя в распахнутой гимнастерке кореша.

Для Саттара все стало ясно, ведь до войны: работал в милиции, и по роду деятельности не раз встречался с такого сорта людьми.

- Иди своей дорогой, а то ляжешь здесь, - с угрожающим видом Сухой вытащил из правого сапога заточку и взмахнув ею, направился к Саттару.

Саттар перехватил левой рукой того за руку, а правой нанес короткий удар в челюсть, отчего бандит рухнул, как подкошенный .

Со словами:

- Падла легавая! - Масел бросился вперед. Саттар поймал его за обе руки, направленные к его горлу. Предвидя бросок, Саттар быстро вскочил на ноги, подскочил к встающему Маслу, нанес удар ногой в голову и вырубил его.

Повернувшись, увидел, как истерично, со страхом в глазах третий, удерживая девушку, кричал:

- Не подходи, убью!!!

Но Саттар понимал - надо что-то предпринять, пока не пришли в себя двое его поделщиков.

- Послушай, отпусти её, и мы разъедемся с миром. Здесь нет легавых, мы на фронте, все спешет война, - Саттар потихоньку приближался, чтобы сократить расстояние для атаки. В этот момент девушка укуси-

ла за руку державшего подонка. Саттар, воспользовавшись этим, нанес удар в область трахеи, от удара последний упал.

Девушка бросилась к Саттару со словами:

- Дядя милый, дядечка, спасибо! Я не диверсантка. Я папу ищу! Он полковник, в госпитале работает. Этой девчушкой и оказалась та самая Настя, отец которой - военный хирург и спас ногу Саттару.

Пока он лежал в госпитале, стало известно, что танковый удар принял его полк, где и погиб капитан Анищенко. Изначально рота капитана должна была в полном составе провести этот обманчивый маневр под Зуевкой. Но все было скорректировано за сутки. С учетом танкового наступления немцев, где понадобятся основные силы для отражения врага, было решено отправить усиленный взвод к селу. Цель - убедить фашистов, что там сформированы силы советской армии для взятия в кольцо их танкового наступления. Этому должна была поспособствовать выложенная информация удавшемуся якобы сбегать пленному, которому стало известно о данной операции. Все это сводилось к одному - выявить резервную артиллерию фашистов. И, видно, с целью проверки полученных данных немцы послали свою разведроту, чтобы с боем проверить полученную информацию. Когда они нарвались на заслон взвода старшего сержанта Каренова и понесли существенные потери, то германское командование приняло решение огнем резервной артиллерии погасить план советских войск по взятию в кольцо их танковой атаки. Таким образом, «раскрыв» свои позиции, наша авиация нанесла по ним точный авиационный налет. Ценой жизни взвод выполнил свою задачу.

...И стоят обелиски неизвестным советским солдатам, как Прометеем нашего времени, отдавшим свои жизни во имя мира, во имя жизни на земле.

Аскар.

Аскар попал в полковую разведку 33-й стрелковой дивизии.

С 1942 года по сентябрь 1943 года 33-я стрелковая дивизия будет вести бой в двадцатикилометровой зоне юго-восточнее города Холм, в окрестностях деревень Залесье, Лосиная голова, Медово, Борисово, Прибород, Машонкино.

С сентября 1943 г. дивизию снимут из-под города Холм и перебросят на плацдарм в 30 километрах восточнее поселка Локня в район деревень Болоново и Дрепино. Оттуда дивизия начнет свой прорыв на Локню с общим направлением наступления на Новоржев. Три месяца - октябрь, ноябрь и декабрь 1943 года, а также начало января 1944 года дивизия будет вести напряженные бои в Локнянском районе Калининской области, прорываясь поселку.

В январе 1944 года 33-я стрелковая дивизия, развивая наступление на Новоржев, ведет бой в Локнянском и Новоржевском районе Псковской области, сначала в непосредственных подступах к Локне, а затем на участке Локня, Бежаницы, Новоржев.

- Там и узнал от Павла, земляка из Костаная, что Алию убили. А познакомились случайно: на задании по взятию языка. Тогда языка им взять не удалось, и поэтому настроение было подавленное. Когда они выходили к нейтральной полосе, то Аскар увидел

как пять немецких солдат, покинув свои позиции, выдвинулись вперед, будто на охоту. Аскар доложил сержанту об увиденном.

- Ну и глазастый ты, агатай,- подметил Павел.

Они услышали выстрелы. Сержант Опаженко принял решение выдвинуться к месту событий и выяснить, в чем дело.

Когда поравнялись с немцами, то увидели, что трое из них были убиты, двоих они скрутили.

И тут к ним подбежали три девушки. От неожиданности они даже опешили.

- Мы бы и сами справились,- бойко сказала красивая девушка с короткой стрижкой - то была Алия.

Аскар спросил:

- Ты казашка?

- Да, - ответила Алия. И только после этого она обратила внимание на рослого Аскара.

Улыбнувшись, словно в гости приехала вся ее родня, она обратилась к Аскару:

- Агатай, извините меня.

- Ничего, ничего доченька, - успокоил ее Аскар.

- А я тоже с Казахстана, - улыбаясь, влез в разговор Павел.

Так состоялась их встреча и знакомство, хотя воевали они в составе одной 22-й армии 2-го Прибалтийского фронта.

На войне никто не знает, что его ждет впереди. И только мысли о родных и близких согревают в лютые морозы, оберегая от пронизывающих февральских ветров...

...Через час им уходить в разведку на задание.

Аскар взял лист бумаги и стал писать свое последнее письмо Саттару:

Не уроню я честь Стени.

А ты живи, мой брат, живи!

Лишь об одном прошу тебя:

Пройдут года....

Клочок земли,

Где похоронен буду я.

Найди мой брат, прошу, найди...

Разведгруппа сержанта Опаженко находилась в блиндаже перед капитаном Высоцким. Рядом с ним стоял щупленький паренек. На вид - лет шестнадцать, не более.

Дано задание по взятию «языка».

- Знание немецкого, - продолжал капитан, - поможет вам сориентироваться по обстановке на месте с учетом услышанного от немцев.

- Надо, очень надо получить хорошую информацию. А то топчемся на одном месте. И командование злое. А наступление не за горами, немца необходимо выбить отсюда, а потом гнать и гнать...

Когда группа вышла из блиндажа, Опаженко, повернувшись к Аскару сказал:

- Ефрейтор Каренов, закрепляя бойца Лукошко Василия за вами, объясните ему, как себя надо вести на задании и проверьте обмундирование, чтоб ничего не брэнчало или издавало звук. Ну, вы все знаете.

- Группе быть готовой через 10 минут, - договорил сержант, - и вновь вернуться в блиндаж.

- Ну, агатай, теперь ты «папа» и «мама» для Лукошко, - ухмыльнулся Коструб.

Аскар посмотрел таким взглядом, что ухмылка у Коструба сразу же пропала.

Повернувшись к Василию сказал: - Паша очень хороший парень, добрый. Это он от волнения. Задание ответственное.

- А какое задание не ответственное, - подумал Аскар...

Разведгруппа сержанта Опаженко удачно перешла передовую линию и вошла в тыл к немцам.

-Что делать? Что делать... - этот вопрос мучил Опаженко

- Командир, - оторвал его от мыслей Каренов, - смотри, немец на лошади едет...

- Каренов надо брать, - скомандовал Опаженко, - только..., ну ты сам знаешь....

- Есть..., - ответил Аскар, и как змея пополз к кусту,

ца, посапывая, с опущенной головой, двигавшийся в заданном всадником направлении, очнулся, когда его левой рукой под узды взял Аскар и властно остановил. Немец от страха только успел открыть рот, как правая рука Аскара вырвала его из седла. И уже в следующую секунду он лежал под коленом Аскара и от давления не мог ни только крикнуть, но и пошевелиться.

Подбежавший Опаженко сразу остудил Аскара

- Каренов, не раздави его, он нам нужен

Аскар сел на коня, повернул его обратно по следу, и, пройдя 40 метров повел по тальнику к своим.

Подошел бесшумно, немца уже во всю допрашивали - оказался почтальоном. Когда немец увидел Аскара, в его глазах опять появился страх, стал заикаться, отвечая на вопросы.

Опаженко понял, что немец в шоке от произошедшего с ним, а вид Каренова его вводил в ступор, и тем самым допрос мог затянуться. Аскара уполномочили вести наблюдение за немцами, на краю деревни.

Когда допрос закончился, то стало ясно, что в деревне стоит усиленная рота, он видел там танкистов, но танков не видел, они были замаскированы.

Кроме того, немец сказал, что, когда он выезжал на лошади из соседней деревни, где стоял немецкий полк, то слышал, что один офицер прибыл с госпиталя и собирался в эту деревню, чтобы проверить своих сослуживцев.

Опаженко собрал группу. Решено брать офицера.

Аскар предложил дожидаться его в ложбине с помощью почтальона, который запутался в подпругах. Почтальоном стал Лукошко, знающий немецкий. Немцы появились через тридцать минут на двух мотоциклах, в каждом впереди на люльке стоял пулемет, их было шестеро.

- По два немца на брата...- подумал Опаженко и подал знак к готовности. Лукошко стоял в немецкой форме и делал вид, что ремонтирует подпругу. Это было его первое боевое задание, волновался.. Аскар подмигнул Василию:

- Все будет хорошо, не волнуйся, мы рядом. Сделай все так, как мы договаривались.

Эти слова очень были нужны Василию.

Вот такие воспоминания своему отцу - Саттару Каренову, дяде - Аскару Каренову посвятил и прислал в редакцию «МgЕ» Канат Каренов, полковник полиции в отставке, житель Караганды (на снимке с сыном Алишером).

Особо отметив, что отец перед смертью дал наказ: найти могилу брата. Канат Саттарович нашел своего дядю. С собой на Родину, в Казахстан, привез капсулу с землей тех мест, где похоронен Аскар Каренов.

В рассказе нет ничего вымышленного.

Каждый четвертый на фронте - казахстанец, девять из десяти пуль отлиты на казахстанской земле.

Пятьсот Героев Советского Союза - казахстанцы.

Хотя, дело не в статистике. Победу ковали от мала до велика и на фронте, и в тылу.

Главное вот что. Канат Каренов исполнил волю отца.

Он нашел своего дядю.

Сам же ветеран Министерства внутренних дел отдал нелегкой милицейской службе, на которой когда-то сложил голову отец, все трудовые годы.

Теперь по его стопам в полиции служит сын - Алишер Саттарулы.

Им имя - Победа. Потому что и Саттар Каренов, и автор этого рассказа,

и даже Каната сын -Алишер - родились в мае.

В месяце, когда Победа назначена самой Весной.

который стоял на пути у немца.

Когда немец поравнялся с кустом, Аскар так беззвучно поднялся, что старый конь, который вез нем-

Мотоциклы остановились. Все сработало. Лукошко ответил. Толстощекий немец пошутил:

- У русских все гнилое, поэтому рвется...

Рассмеялись все.

- Ладно, давайте поможем,- предложил офицер и слез, покачиваясь с мотоцикла, стал поправлять форму. Было видно - пьян. Он сидел за этим толстощеким, следом за ним вылез и второй сидящий в люльке, который сразу же направился к Лукошко.

В этот же момент Опаженко, подскочив к сидящим на втором мотоцикле немцам, быстрым, четко, поставленным ударом снял вначале сидящего сзади, затем - за рулем. Одновременно Аскар ударом ножа убил сидящего в люльке за пулеметом немца. Коструб подскочил к офицеру и рукоятку ножа нанес ему удар по затылку, бросился на другого, сидевшего за рулем, нанеся ножевой удар в спину. Аскар метнул нож в немца, который направился к Лукошко. От удара ножа, вошедшего по самую рукоять, немец вначале пошатнулся вперед, но потом упал назад. Все было сделано предельно быстро.

Каренов и Коструб подхватили немца и пошли за Опаженко.

Пули просвистели и подняли снег. Все как по команде упали. Подняв головы, увидели, гнались немцы. Опаженко подумал, двоим надо остаться и задержать их, а двоим уводить пленного, тем более что до деревни Семеновки осталось пятьсот метров, а за ней - наши. Опаженко посмотрел на Каренова. Аскар дал понять

последнему, что он никуда не уйдет. Только те, которые не раз вместе смотрели смерти в лицо, могли так понимать друг друга.

Опаженко и Каренов приняли бой.

- Вася осталось чуть-чуть, за деревней наши, ты уж извини, если что, - Коструб хлопнул паренька по плечу.

- Доведи, а я к нашим, помочь надо...

Солдат исчез, словно привидение.

Лукошко слышал, как отстреливались ребята, а когда вышел к деревне Семеновка, начали взрываться гранаты.

Он понял: боевые товарищи приняли свой последний бой. От боли в груди, что не с ними, ничем не может помочь, Василий прикусил ворот бушлата, зло пнул немца, приказав ему бежать.

3 февраля 1944 года Каренов Аскар погиб вместе со своими боевыми товарищами: сержантом Опаженко Михаилом и ефрейтором Кострубом Павлом в неравном бою, в 500 метрах западной деревни Семеновка Новосokolьнического района Калининской области.

Добытые разведгруппой данные сыграли важную роль для начала Старорусско-Новоржевской наступательной операции, являющейся частью стратегической Ленинградско-Новгородской наступательной операции.

Нельсон МАНДЕЛА:

«Өз басым демократиялық әрі азат қоғамда өмір сүретін, барлық адамдар бір үйлесімде және тең мүмкіндіктерге ие болатын арманды аңсаймын. Мен дәл осы үшін өмір сүріп жатырмын және соған барынша талпынамын. Керек болса осы идеал үшін өз өмірімді қиюға әзірмін».

Нельсон МАНДЕЛА:

«Я лелею мечту о демократическом и свободном обществе, в котором все люди живут вместе в гармонии и имеют равные возможности. Это тот идеал, ради которого я живу и к которому стремлюсь. Но если будет нужно, то я готов умереть за этот идеал».

Nelson Mandela:

I have cherished the ideal of a democratic and free society in which all persons live together in harmony and with equal opportunities. It is an ideal which I hope to live for and to achieve. But if needs be, it is an ideal for which I am prepared to die

I RETURNED YOUR BROTHER, FATHER!

Kanat KARENOV, retired colonel of police. Karaganda.

The inexorable passage of time had already measured the third year of the war.

A limping figure appeared in the evening twilight. Judging by swinging crutches, resembling eagle wings, he was in a hurry. It was my father Sattar, coming back from the war front. Relatives did not recognize him at once.

He was welcomed by his dear wife Sharban; lately she had been avoiding postmen like the plague, cries and curses of those who received death notices made her tremble with fear. At such moments she was feeling helpless and was choking with fear like the fish, gasping on the bank. Sharban's heart began to throb upon hearing, "A soldier is coming! Sujunshi ..." a lump rose in her throat, making it difficult for her to breathe; her hands started trembling and confusion filled her eyes. She immediately realized what the little messenger was saying, "Sattar, the younger brother of Askar, returned from the front".

At least he survived!

Sharban told him how his older brother Askar had left for the front. Being almost two meters high, he did not have outstanding muscularity to boast. Although lean and sinewy, he easily managed a bull, weighing two hundred kilograms; he virtually carried it to a carriage without batting an eye. He did not want anyone to see him off, so he jumped into a heated van without warning. When Sharban saw him doing it, he was taken aback and told her, "This is what I have to do. I shall see Sattar at the front".

Sattar

Sattar could not forget the way captain Anishchenko, the company commander, had looked at him and what he said:

- Karenov, you have got three squads, including 32 soldiers; I will give you a machine-gun squad, which means eight soldiers more. Thus, you will have com-

mand of 40 men. You will be able to hold the line by the village Zuyevka until the main body arrives.

He would receive two antitank guns indeed. Back then he could not know that he would never see the commander Anishchenko again, as he would die, defending the positions.

Having inspected the area outside the village, he checked the map once again, summoned squads' commanders, and gave them order where to get entrenched and how to disperse the manpower with allowance for available machine guns and two anti-tank guns.

- The battle lasted about thirty minutes.

Five out of six armoured carriers remained intact, everything else was on fire; all motorcycles were destroyed.

Massive shell attack ensued shortly after. The earth was shaking with every artillery shot, as if it were going to get ripped and sucked into some black hole. Sattar was looking around as if searching for someone; he saw dead soldiers lying on the battlefield in shell-holes and trenches; they were not given a chance to rise up for their last battle and sink their teeth into enemies' throats. Shards of exploded shells killed them. Unfading gleam of love for dear and near ones, love of Motherland and furious hatred for the enemy would remain in their open eyes forever.

Violent pain and feeling that the ground was giving way under him were the only things Sattar remembered upon regaining consciousness at the evacuation centre. For some reason, face of a young nurse seemed strangely familiar.

On the way to surgery Sattar heard conversation between nurses:

- Poor guy, his leg will be amputated...

When Colonel Sychev appeared, the wounded soldier remembered that it was the very doctor whose

daughter Nastya he had saved from penal battalion prisoners. That's why he found this girl to be familiar! Having grabbed the surgeon by his operating coat, Sattar started pleading,

- Please, do not amputate my leg. Do whatever is necessary, but save my leg. I shall stand the pain.

- Calm down, Sattar. I do remember your name and what you have done for me. I will do my uttermost.

- Drink it. You are to drink it in one draught, because it should work instead of anesthesia. This is all I can give you.

Alcohol, drunk on an empty stomach, made Sattar's head swim; having fallen under influence of the drink, he slipped into oblivion.

During his stay in hospital he learned that his regiment had faced armour onslaught, and Captain Anishchenko had died. Initially, captain's company was to execute that deceptive maneuver in the vicinity of Zuyevka. Still, the plan was corrected in twenty-four hours. In light of the German armour onslaught, which would require main forces to repel it, a decision to send a reinforced platoon to the village was made. Fascists were supposed to make sure that forces of the Soviet army had been established there with the purpose of encircling their armour onslaught. According to the plan, a captive, who allegedly managed to escape, had been given details about the operation. Ultimately, the sole purpose was to detect fascists' artillery reserve.

Apparently, Germans decided to send their reconnaissance unit in order to test the planted information in force. This is how they stumbled upon covering platoon of Sergeant Karenov and sustained significant losses. The German command decided to eliminate Soviet troops' plan on encircling their armor onslaught with assistance of artillery reserve. Having "revealed" its positions, Soviet air force made precise air aid. The platoon accomplished its mission at the expense of its soldiers' lives. Many of them have remained in obscurity.

Askar

Askar was appointed to the regimental reconnaissance unit of the 33rd Infantry Division.

From 1942 to September 1943, the 33rd Infantry Division would be fighting a battle in 20 kilometre zone to the south-east of the town Kholm, in the vicinity of villages Zalesye, Losinaya Golova, Medovo, Borisovo...

In September 1943 the division would be redeployed from the town Kholm to a place of arms 30 kilometers to the east of the village Loknya, in the vicinity of vil-

lages Bolonovo and Drepino. This is where the division would start its breakthrough towards Loknya with the general onslaught direction toward Novorzhev. The division would be waging fierce battles in Loknyansk district of the Kalinin region, breaking through to the village for three months, from October to December 1943, and early January 1944.

In January 1944, while pressing an advance towards Novorzhev, the 33rd Infantry Division would fight a battle in Loknyansk and Novorzhevsk district of the Pskov region, initially at the immediate approaches to Loknya, and subsequently in vicinities of Loknya, Bezhanitsy, and Novorzhev.

During one of these very battles Askar saw Aliya Moldagulova. Their meeting was accidental, although they had been serving at the same 22nd Army of the 2nd Baltic Front.

By the will of fate Aliya together with her friends, who were snipers as well, had more than once covered withdrawal of reconnaissance scouts, when they were returning from their missions...

Before his death Askar wrote a dedication to his brother Sattar. His main desire was that his brother found him wherever he would die.

Reconnaissance Company captured a prisoner for interrogation, a German officer, and started to retreat. So far the operation had been perfect, but then bullets started whistling. Having raised their heads, reconnaissance scouts saw that Germans were chasing them. Opazhenko and Karenov stayed and accepted the fight, while Kostrub and Lukoshko, having grabbed the fascist, started dragging him away. Shortly after Kostrub returned to help those who accepted the fight.

On February 3, 1944 Askar Karenov together with his comrades Sergeant Mikhail Opazhenko and Corporal Pavel Kostrub perished in a losing battle 500 meters to the west of the village Semenovka of Novosokolniki district in Kalinin region.

It turned out that the data, obtained by the reconnaissance group, was highly important for commencement of the Starorussko-Novorzhevsk offensive operation, which was a part of the strategic Leningrad-Novgorod offensive operation.

I, Kanat Karenov, discovered the burial place of my uncle and brought the capsule with soil to his Motherland.

The Karenov brothers, Sattar and Askar, have finally united after so many years.

Akseleu SEYDIMBEK

*Тарихи фактілерге қатысты мәселелерде
адамгершілікке аса мән беру — үлкен жаңсақтық.*

ДИДРО

*Величайшее недоразумение — это вдаваться в мораль,
когда дело касается исторических фактов.*

ДИДРО

*Going into morals is a great misconception
as far as historical facts are concerned*

DIDEROT

***МЕН ЖАНБАСАМ...
ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ...
IN ORDER TO BE...***

АКСЕЛЕУ

Ақселеу Сейдімбектің өмірден озғанына да міне, алты жыл болып қалғанды бірақ дәл осылай, өткен шақпен сөйлеуге мүжбүрміз. Себебі, Алаштың Ақселеуінің орны бөлек: өлімге қимайтын, ағайынның құшағына сыймайтын асыл әке, абыз ата, ұлы ұстаз, біртуар ғалым еді. Біз бүгін «Мәңгі Ел» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы атынан есімі мәңгі өшпес дара тұлға туралы көзкөрген, сыйлас жандардың пікірлерін жинақтап, оқырман назарына ұсынғанды жөн көрдік.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев пен Ақселеу Сейдімбектің кезінде Теміртау қаласында басталған сыйластық қарым-қатынастары өмір бойы жарасымды жалғасын тауып келді. Оған Ахаңның қазасына орай Президенттің елге, халқына, ағайын-туыстарына арнайы жолдаған көңіл айтуы дәлел. Онда былай делінген:

«...Белгілі қаламгер, этнограф ғалым, халқымыздың үлкен жүректі ұлтжанды азаматы. Ол жан-жақты дарын иесі ретінде өзінің бүкіл білімі мен қажыр-қайратын туған халқының пайдасына бағыштап, мейлінше мақсатты әрі жемісті еңбек ете білген аса қадірлі тұлға еді. Сол себепті төл мәдениетімізді жаңғыртып, өсіп-өркендеуіне мол үлес қосып, өзінің айшықты ізін қалдырды: еңбегімен халқымыздың зор құрметіне және сүйіспеншілігіне бөленді: онымен жастай танысып, сыйлас-пікірлес болғанымды ұмытпаймын. Ұлт руханиятының үлкен жанашыры әрі шынайы жоқтаушысы болған ардақты азаматтың еңбегі мен жарқын дидары халқымыздың әрдайым жүрегінде сақталады деп сенемін!».

Базарбек ТҮКІБАЙ,
Қазақстан Журналистер одағының мүшесі

...ЕЛЕУІНІҢ ОРНЫ БӨЛЕК: ӨЛІМГЕ ҚИМАЙТЫН, АҒАЙЫННЫҢ
...В, БІРТУАР ҒАЛЫМ ЕДІ. БІЗ БҮГІН «МӘНГІ ЕЛ» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
...МӘНГІ ӨШПЕС ДАРА ТҰЛҒА ТУРАЛЫ КӨЗКӨРГЕН, СЫЙЛАС
...НА ҰСЫНҒАНДЫ ЖӨН КӨРДІК.

...ТАН ӘБІШҰЛЫ НАЗАРБАЕВ ПЕН АҚСЕЛЕУ СЕЙДІМБЕКТИҢ
...ТЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ ӨМІР БОЙЫ ЖАРАСЫМДЫ
...Й ПРЕЗИДЕНТТІҢ ЕЛГЕ, ХАЛҚЫНА, АҒАЙЫН-ТУЫСТАРЫНА
...ДЕЛІНГЕН:

...Ң ҮЛКЕН ЖҮРЕКТІ ҰЛТ ЖАНДЫ АЗАМАТ. ОЛ ЖАН-ЖАҚТЫ
...ҚАЙРАТЫН ТУҒАН ХАЛҚЫНЫҢ ПАЙДАСЫНА БАҒЫШТАП
...СА ҚАДІРЛІ ТҰЛҒА ЕДІ. СОЛ СЕБЕПТІ ТӨЛ МӘДЕНИЕТІМІЗД
...Ң АЙШЫҚТЫ ІЗІН ҚАЛДЫРДЫ: ЕҢБЕГІМЕН ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ
...МЕН ЖАСТАЙ ТАНЫСЫП, СЫЙЛАС-ПІКІРЛЕС БОЛҒАНЫМДЫ
...ЫРЫ ӘРІ ШЫНАЙЫ ЖОҚТАУШЫСЫ БОЛҒАН АРДАҚТЫ
...ЫҢ ӘРДАЙЫМ ЖҮРЕГІНДЕ САҚТАЛАДЫ ДЕП СЕНЕМІН!».

Әбіш КЕКІЛБАЕВ, Мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстанның халық жазушысы: .

..Мынау сахарамызды түгел шолып, сыр-сипатымызды тегіс қамтып, қат-қабат тарихымызды терең қаузап, дүлдүл оймен, ділмар тілмен толғайтын дана ғалым, сұңғыла білімпаз, сүлей суреткер қайран Ақселеу енді ортамызда жоқ. Атар таңның жарығы себездеп, айналаны нұрға бөктіріп, аймаңдайы жарқырап, аққан жұлдыздай көзден ғайып болатын ой үш ұйықтасақ түсімізге кірменгі. Аймаңдай төсін айқара ашып, көкке саусақтарын салалай тарақтап, әр сөзін сақадай салмақтап, шалқая қарап, шабыттана сөйлеп тұрғаны кеше ғана емес пе еді.

Қазақта «Сал қандай болады? - Ақселеудей болады; Сері қандай болады? - Ақселеудей болады; Би қандай болады? - Ақселеудей болады; Батыр қандай болады? - Ақселеудей болады; Пір қандай болады? - Ақселеудей болады; Қазақтың жақсысы мен жайсаңы бәрі қандай болады? - Ақселеудей болады; Қазақтың кәдепті қызыл нары қандай болады? - Ақселеудей болады...

Бәрінің орнына бір ғана Ақселеу жүре алады, ал, Ақселеудің орнына кім жүре алады?! Ешкім де емес, тек Ақселеудің өзі жүре алады.

Әкім ТАРАЗИ, жазушы:

Ахаң жүз елу, екі жүздей қызметкері бар тұтас бір Академияның 10-20 жылда жасайтын ғылыми-зерттеулерін айналдырған бір-екі жылдың ішінде еңсеріп тастайтын. Сонау бір жылдары қазақ жік-жікке, ру-руға бөлініп жүргенін көріп, содан шығудың жолын іздестіріп, бар қазақ бір атадан тарағанын, яғни «қарға тамырлы қазақ екендігін» дәлелдеп, онысын ұзақ жылдардағы ғылыми еңбектеріне арқау етті.

Астана қаласы әкімдігіне рахмет, Ақселеудің атына мектеп атын берді, бюсті қойылған мұражай бар. Оның ішінде Ахаңның көзі тірісінде тұтынған заттары: өз қолымен жасаған домбырасы, торсығы, тартқан қобызы мен шаңқобызы, шақшасы, тіпті киген киімі мен аяқ киіміне дейін қойылған. Ахаңның жанұялық суреттерімен қоса, жас кезінде, қызмет бабында түскен суреттері ілінген. Мұражай ішіне кірген адам Ахаңның рухын жанымен сезінгендей әсерде қалады.

Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ, ҚР Қорғаныс министрі:

Азаматтығы айрықша асқақ Ақселеу ағамызды, адамгершілігі биік текті тұлғамызды, асыл қазынамызды, қимас жүрек қимасымызды аяусыз ажал арамыздан алып кетті. Ортамыз ойсырап, жанымыз сырқырап, жүрегіміз қан жылап қалды.

Жаңаарқа тәрізді киелі өңірдің талантты перзенті, тумысы бөлек ерекше дарын, даусы сұлулықтың үлгісіндей болған Ақселеу Сейдімбек халқымыздың өр рухының, өнегелі салтының, өрелі халқының өкілі еді. Дегдар жазушы, шежіреші, ғұлама ғалым, сазгер және дәулескер күйші, қабырғалы қаламгердің халқының мәдениеті мен әдебиетіне, өнері мен ән-күйіне, ділі мен біліміне қосқан еңбегі ұшан-теңіз. Сырбаздықтан сұлулыққа суарылған шын зергердің қолынан шыққандай әсер-қуат алатын күшті көсемсөздігі мен еңбекқорлығы бүгінгі және ертеңгі ұрпақтың көкірек көзін ашу үстіндегі кәусар бұлақ...

Қойшығара САЛҒАРАҰЛЫ, жазушы-ғалым:

Бір өзінің бойында тұтас қазақ ұлтының асыл қасиеттері, шежіре-дастандары, екі дәуірдің тарихы сақталған Ақселеу Сейдімбексіз тәуелсіз елдің алты жылы өтті. Бірақ осы алты жыл ішінде ұлттық тақырыптағы мәселені жетер жеріне жеткізе айтып жатқан адамдар табылып жатса да, дәл Ахаңдай әдемі жеткізген адам болған жоқ.

Мен болмысымнан тұйық адаммын, ал Ақселеу ерекше еді. Ол жүрген жерінде, бірге отырған жиналыстарда сол ортаға ерекше ықпал етіп, әдемі әңгімемен үйіріп әкететін...Сағындық...

Майра МАКИБАЙ, кітапханашы:

*Менің Ахаңның қазақи болмысына, журналист, жазушы, ғалым, тарихшы, этнограф, мәдениеттанушы сынды адами қасиеттеріне, ел үшін атқарған өлшеусіз қызметіне ден қойып жүргеніме 40 жылдан аса уақыт өтіпті. Қарағандыда екінші университеттің негізі қалана бастаған кез болатын. Мен сонда кооператив университетінде оқып жүрген студент едім. Бірде оқу орнымызда «Жолдастық, достық, махаббат» деген тақырыпта диспут өтетін болды. Кездесуге талантты журналист Ақселеу Сейдімбектің келетінін алдын-ала біліп алдық. Сол жиында ол: «**Өмірде кездесетін, басқа проблемалардан оқшау тұратын, мәртебесі де биік мәңгілік тақырыптар болады. Ол жолдастық, достық, махаббат. Адам адам болғалы бұл тақырып еш көмескі тартпастан, тот баспастан аяулы қасиеттердің бірі болып келе жатқаны аян. Өйткені бұл – адамзат болмысына ғана лайық ғажайып қасиет. Аристотель мен Платон, Шоқан мен Достоевский арасындағы достық, Джулеттаның Ромеоға деген, Баянның Қозыға деген мөлдір махаббаты, Нұркеннің, Әлияның, Мәншүктің туған жеріне, еліне деген сезімдері.... Міне, мұның бәрі қай кезде болса да еншісіне олқы келмеген, ғасырлар өтсе де жақұттай жарқырап, үлгі-өнеге бола білетін асыл қасиеттер. Достық, жолдастық деген біздің өміріміздің бөлінбес бір бөлігі. Бізге сүйген жар қымбат, махаббат қымбат. Ал, Отанға, туған жерге деген аяулы сезім, адамзат атаулыға деген туысқандық пейіл – біздің өміріміздің символы. Бұл сырласу кешін талай нақты істермен одан әрі мәнерлі де мәнді, сырлы да сәнді етіп жалғастыратындарыңызға сенімдімін**», - деді.*

Ернар АҚСЕЛЕУҰЛЫ:

Әкеміз қайтқаннан бергі жылдың ішінде елімізде әкейге қатысты ауқымды шаралар аз атқарылған жоқ. Туған жерінде 70 жылдық еске алу тойы өтті. Астананың төрінен тамаша мектепке аты берілді. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде кабинеті бар және жыл сайын журналистердің төл мерекесі қарсаңында тастаяқтан республикалық турнир өткізеді. Мерзімді басылымдар жарыса жазып жатыр. Бұл біз үшін үлкен қуаныш. Әкем қазақты бар жанымен сүйді: қазақтың бүкіл мәдениетін, салт-дәстүрін терең зерттегеніне өзім куәмін. Талай рет таңды атыра бірге отырып сырласатын едік. Бар ғұмырын қазақ өмірін терең зерттеп, оны бойына сіңіріп, сіңірілген дүниені өзінің бойында қалдырмай қазақ халқына әр қырынан бере білді. Әкеміздің атындағы мектеп пен өмірінің соңында еңбек еткен ЕҰУ-дан алдағы уақытта қазақ халқы үшін еңбек ететін ұл-қыздардың көптеп шығатынына кәміл сенемін.

AKSELEU

It has not been such a long time since we started assigning the name of indefatigable Akseleu Seydimbek to the past.

A great teacher, scholar and caring father, Akseleu has always remained a person of a special kind.

Today «Mangi El» publishes contemporaries' memoirs about this personality with an eternal name.

Amicable relations between Akseleu Seydimbek and President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Abishevich Nazarbayevich, which started to develop back in Temirtau, had lasted until the end of his life. As a proof we can cite President's message to friends and family of Akseleu, "he was a famous writer, ethnographer, kind-hearted man, and patriot of his country. Being a many-sided man, he devoted all his knowledge and strength to his nation through prolific and persistent work. He made a major contribution to development and prosperity of national culture.

He won people's high esteem through his work; I shall never forget our long relationship and mutual respect. I believe cherished memory of the man, concerned with nation's spirituality, will live forever in our hearts!"

Abish KEKILBAYEV, state and public figure, national writer of Kazakhstan:

- ...Wise scholar, thinker, practised orator, erudite and researcher in Kazakh history Akseleu is not with us any more. Only yesterday he gave his impassioned speeches, placing emphasis and unique intonation on every word. There are so many questions, but there is only one answer.

If we touch upon biys (judges), they should be like Akseleu. What kind of person should a hero be? – He should be like Akseleu. Akseleu is the best among Kazakhs...

Akseleu is an answer to many questions, but there is no one who can take his stand in this life.

Imangali TASMAGAMBETOV, Minister of Defence of the RK:

- Death has removed Akseleu-aga, a person of stern moral fibre, national treasure, and patriot of our country, from our midst. Our hearts are aching.

He was an outstanding representative of his nation, talented sone of the sacred Zhanaarka land. Akseleu Seydimbek, whose voice was a paragon of perfection, always respected and honoured Kazakh customs and traditions. He made a major contribution to development of culture and literature, music and arts, religion and ethics, acting in the capacity of a writer, musician, kuysshi and scholar.

Koyshygara SALGARAULY, scholar and writer:

- It has been six years of independent life since Akseleu Seydimbek passed away. He represented best qualities of the Kazakh nation, the history of both epochs. There are many people who have devoted themselves to national issues, but no one of them managed to expose them as successfully as Akseleu did.

Akseleu was a special one. His lively and positive nature attracted everyone; he would always choose an interesting subject for discussion. We miss him.

Mayra MAKIBAY, librarian:

- It seemed like he would remain with us forever. Once we organized a dispute where he participated. He said, "Life always presents such eternal problems as friendship and love, which are isolated from others. They have existed since the birth of humanity and have not lost their actuality since then, because those wonderful qualities are inherent in mankind. Feelings for Motherland, native land, as well as family and friendly sentiments towards humanity are a symbol of our life."

Akim TARAZI, writer:

Akseley was capable of completing some researches, which would require an Academy with 150-200 employees, in one or two years. In the period when all Kazakhs started dividing themselves into separate tribes, he started looking for solution of the problem; he tried to prove that Kazakhs have common ancestors, i.e. "karga tamyrly Kazakh". This problem became a basic concept of his long-term scientific work.

There is a school in Astana, named after Akseleu and a museum, preserving his memory. It stores some items, which belonged to the writer during his life, for example dombyra, made with his own hands; kobyz and shankobyz, even his clothes and shoes, childhood and youth photos, as well as those, taken during his journeys and business trips.

Yernar AKSELEUULY, son

- A school at the center of Astana was named in his honour. There is his office in L.N.Gumilev Eurasian University. A Republican tastayak tournament is held on the eve of Journalism Day. I have witnessed father's profound research into Kazakh culture, customs and traditions. We used to carry on long conversations in early mornings. I believe the school, bearing his name and L.N.Gumilev Eurasian University, where my father worked until the end of his life, will turn out worthy young people.

Together with "Mangilik El" the name and works of Akseleu Seydimbek will live in people's memory forever.

НЕ СТРЕЛЯЙ!

В марте этого года исполнилось 46 лет со дня чудовищной по своей жестокости бойни, устроенной американскими солдатами во вьетнамской деревне Сонгми. Жертвами обезумевших, исступленно озверевших карателей стали безоружные старики, женщины, дети. О зверской расправе ни в чем не повинных жителей деревушки, выращивающих рис, мир узнал из фоторепортажа Сеймура Херша (В материале представлен фотоколлаж). За что американский журналист и был награжден Пулитцеровской премией. Трагедия, до сих пор порождающая массу вопросов, вяло отмечена

в международных средствах массовой информации, а уж республиканских – тем более.

И этот факт заставил призадуматься: насколько сама журналистская братия осведомлена об этом событии, которое никогда не должно быть стерто с памяти? Как-то с журналистом, имевшим относительно достаточный опыт, состоялся разговор. Высказала мысль о том, что 500 жертв ни в чем не повинных женщин и детей в свое время сделали лауреатом Пулитцеровской премии американца. Страшная трансформация происходит в головах людей: гибнут жестоко, с тем же застывшим вопросом в глазах: «за что?» мирные граждане, те, с которыми мы бок о бок жили веками, десятилетиями. Что происходит? Почему это повальное безумие охватило мир? Келли живет в нас? – Коллега с многозначительным видом замолчал надолго. И стало грустно-понятно: ни сам лауреат, ни убийцы, подвергшие расстрелу деревушку, собеседнику неведомы.

Преступление

16 марта 1968 года миф об утверждении благородной миссии войск США был низвергнут в деревушке восточного побережья Южно-Китайского моря.

Рота не видавших и не нюхавших пороха молодых солдат под емким веселым названием «Чарли» во главе с командиром Уильямом Келли, ныне здравствующим благополучно и занимающимся продажей изделий из самого прекрасного в мире драгоценного камня – бриллианта, ворвалась в беззащитную деревню на прибрежной равнине и хладнокровно уничтожила ее жителей – мужчин, женщин, детей. Олег Комолов в материале: «Сонгми. Вьетнамская Хатынь» писал: «смертельную оргию можно сравнить по жестокости с варварскими акциями СС в СССР и Польше во время Второй мировой войны. Стариков сбрасывали во рвы и закалывали штыками, беременным женщинам вспарывали животы, а тех, кто пытался выбраться из этого ада, швыряли обратно на кучи мертвых тел...»

Трагедия Сонгми еще раз подчеркнула истинное лицо фашизма, которому нет, и никогда не найдется оправдание, нигде, ни в каких ее проявлениях.

Американские идеалы справедливости оказались под пулетными очередями в одном рву с жителями Сонгми.

Статистика

В 1969 г. на Южный Вьетнам сброшено 1 200 000 тонн бомб (напалмы не входят в счет).

Из 11 тысяч жителей провинции Кулангана, загнанных в концлагеря, тысячи умерщвлены.

Гитлер и Рузвельт пришли к власти одновременно.

В своих помыслах они отличались, и, тем не менее, желание господствовать в мире их делало похожими друг на друга.

Франклин Рузвельт во времена своего правления говорил: «Я испытываю отвращение при мысли, что какая-либо страна, даже наши нынешние враги (Времена Второй мировой войны. Речь идет о Гитлере –Е.С.), могла бы применить такое ужасное бесчеловечное оружие».

Прошли десятки лет, и Америка во Вьетнаме продолжает удушливый газ: сотни тысяч становятся его жертвами, более 900 000 гектар посевов непригодны для использования.

Наказание.

Зловещие деяния Уильяма Келли опять вызывают в памяти известную цитату того же Рузвельта: «**Опасно недооценивать человека, который переоценивает себя**»

Ему (Уильяму Келли), говорят, не снятся страшные картины давности лет. Он засыпает ночью, встает на рассвете, пьет свой утренний кофе и идет в свою ювелирную лавку.

Его наказание – молчаливое одобрение американской государственной машины того времени. Наверное, даже героизировало его в глазах своих соотечественников. Доброволец Келли, вояка с синдромом Наполеона, ростом ниже 160 сантиметров не стремился избегать призыва, не сжигал американские флаги и не прятался где-то в лесах Канады. Неудачник будничной жизни стал залихватским офицером США, отрезавшим уши, насилующим женщин, вспарывающим животы беременным, бравшим на штыки младенцев. Все – как в зеркальном отображении – Хатынь. Напалмы, фугасы, автоматы, штыки.

Ныне он наслаждается каждым прожитым днем и души убиенных его совсем не беспокоят. Вакханалия пьянила, манила, действовала что наркотик: гора обезглавленных трупов, брошенные за землю скальпы, реки крови, смешавшиеся с жижой рвов... Жертвы были безоружны.

Американский статус защитников свободы был утерян навсегда.

Из тысяч безучастных лиц, найдется тот, кому есть дело.

Фотограф Рональд Хэберли, участник операции спешил доказать приверженность и верность своей стране тем, что предоставил снимки, заставившие содрогнуться видавших виды вояк.

И тогда пытались замаять эту масштабную трагедию.

Но 13 ноября 1969 года в более тридцати средствах массовой информации в Америке первая из трех статей Сеймура Херша взорвалась настоящей бомбой

людского гнева.

Американскому правосудию дали понять: скрывать детали процесса не стоит, будет хуже.

Скандал усиливается тем, что тот самый фотограф Рональд Хэберли отдает свои снимки Хершу, которые впоследствии публикуются в «Cleveland Plain Dealer» и уже затем издания всего мира с молниеносной быстротой распространяют страшную весть.

Впоследствии Сеймур Херш склоняет одного из солдат-убийц признаться миру, облегчив тем самым свои страдания. Интервью вызывает огромный мировой общественный резонанс. Маховик восстановления картин страшной правды запущен.

«...В ноябре 1969 года я написал статью о Келли, Мидло и резне в деревне. Издания Life и Look ею не заинтересовались, тогда я обратился в небольшое антивоенное издательство «Dispatch News Service». В то время ситуация обострилась, и страну сотрясали волнения. Ричард Никсон победил на выборах в 1968 году благодаря обещанию закончить войну. Но на деле он старался ее выиграть массивными атаками и бомбежками. В 1969 году ничего не изменилось — каждый месяц гибли полторы тысячи американских солдат, как и за год до этого...»

Желание заставить принять на себя ответственность действующего Президента США Ричарда Никсона за молчаливое одобрение действий военных во Вьетнаме сподвигло журналиста издать книгу: «My Lai 4: отчет о массовом убийстве и его последствиях».

Полученная премия Пулитцера за написание статей о событиях во Вьетнаме – признание журналиста и потери доверия народа к действующему правительству Белого Дома.

Сеймур Херш

Родившейся накануне Второй мировой войны, Херш начал репортерскую стезю с информационного агентства Chicago City News Bureau.

Под его прицелом находились американская президентская администрация Кеннеди, ЦРУ, Пентагон.

Серия разоблачительных репортажей во Вьетнаме в 1969 году приносит ему Пулитцеровскую премию.

Кроме шокирующих материалов о Сонгми ему принадлежат изобличительные статьи и книги о Джоне Кеннеди, с «благословения» которого ЦРУ совершено фактическое убий-

ство первого африканского демократического лидера Конго Патриса Лумумбы. (Лумумбу скончался от ран 17 января 1961 года)

1974 год обозначился новым скандалом: «Нью-Йорк таймс» опубликовал статью об испытаниях на своих же соотечественниках новых наркотиков. Запланированная программа ЦРУ по разработке еще одного вида массового поражения людей остановилась благодаря Хершу.

«В моей стране ответственности не существует. После моей статьи об устроенной в Сонгми (Вьетнам) бойне единственным, кто был осужден, оказался один лейтенант. В Соединённых Штатах никто не несёт никакой ответственности», - как-то с горечью заявил Сеймур Херш одному из СМИ.

Событие, описанное им по присутствию американских войск в Ираке в 2004 году также положило начало громкому скандалу. Следствием его журналистской деятельности стало закрытие в 2006 году тюрьмы Абу-Грейб, где беспредел, чинимый американскими «миротворцами» доходил до самого извращенного цинизма.

Конг. Оставшийся в живых.

Из первого репортажа Сеймура Херша «... Когда началась бойня, ему было одиннадцать. С матерью, братом и сестрами прятался в силосной яме. Солдаты сначала приказали им выйти, а затем, затолкав обратно, открыли по ним огонь и бросили в яму гранату. Конга ранили трижды — в голову, в правый бок и в ногу. Он потерял сознание и очнулся уже в горе трупов среди тел мамы, трех сестер и шестилетнего брата. Американцы, видимо, сочли его мертвым. Когда солдаты улетели из деревни, отец Конга вместе с несколькими выжившими пришел похоронить мертвых, и они нашли уцелевшего мальчика».

Конг рассказал, как несколько лет назад этот музей посетил ветеран по имени Кеннет Шил — он единственный из роты «Чарли» побывал в Милае после тех страшных событий.... Конг напрямую спросил: «Что вы чувствовали, когда убивали невинных граждан? Это было трудно?» Шил ответил, что его не было среди солдат, открывших огонь по гражданским. На что Конг сказал: «Тогда вы можете быть одним из тех, кто зашел в мой дом и убил моих родных».

Запись в музее содержит окончание их разговора. Шил сказал: «Все, что я могу сделать, — это принести извинения». Конг, чей

голос был наполнен болью, не переставая, задавал ему вопросы, выпытывая подробности преступлений. А Шил снова и снова повторял: «Простите, простите». Конг буквально «добил» его, спросив, полез ли кусок в горло солдата, когда тот вернулся на базу. Тут Шил зарыдал. «Прошу вас, не надо больше вопросов! — всхлипывал он. — Я не могу этого вынести».

По подсчетам работников музея число жертв составляет 504 человека из 247 семей. Двадцать четыре семьи были уничтожены под корень — убиты все три поколения, никто не выжил. Среди погибших — 182 женщины, из них 17 были беременны.

«173 ребенка, включая 55 младенцев, казнены. Шестьдесят стариков погибло. Музей имеет сведения еще об одном важном факте: бойня проходила не только в общине Милай (также известной как Милай-4), но и в соседнем поселении под названием Микхе-4. Оно находилось примерно в миле к востоку, на берегу Южно-Китайского моря, и было атаковано другим взводом американских солдат — ротой «Браво». Музей имеет данные о 407 жертвах в Милай-4 и 97 жертвах в Микхе-4»

«Мы простили, но ничего не забыли»

Так вот, о трансформации.

Народы стран СНГ в этом году празднуют дату -70-летие Великой Победы. Победы над фашизмом.

Вместе с тем, война не закончилась. Фашизм возрождается.

Счет ни в чем не повинных жертв на Украине, Египте, Иране, Сирии идет на десятки тысяч.

Породит ли земля еще хершей, способных сказать «нет» войне? заставить признать войны, малые ли, большие, самым слабым, низменным, позорным звеном против человечества? Породит ли земля хершей, способных сказать: нельзя идти войной на брата, нельзя предавать Память, нельзя противоречить законам Вселенной, нельзя нарушать Миропорядок.

Сонгми – память, равно как и те долгие годы Второй мировой войны, приведшие к полной Победе советского народа. Мы ничего не должны забывать. Чтобы - не стреляли.

«Мы простили, но ничего не забыли» -

Так сказал Конг. Его горькая память правды должна быть и нашей. Правдой, которая есть. И продолжает быть.

Иначе – мы просто перестанем быть. Людьми.

Еркежан САДВАКАСОВА

DO NOT SHOOT!

On May 16 it was forty-six years from the day of a flagrant massacre, performed by American soldiers in Vietnamese village Son My.

Defenseless elders, women, and children fell victims to maddened chasteners.

The world learned about that atrocious massacre, inflicted upon innocent dwellers of a hamlet, growing rice, from reportage made by Seymour Hersh.

He received Pulitzer Prize for exposing that crime.

I am surprised by the fact that the tragedy, which has been giving rise to numerous questions, was badly covered in international mass media, all the more so in Republican issues.

This fact set me thinking in what measure journalists themselves are aware of that event, which should never be obliterated.

Once I was talking to a quite experienced journalist, among other matters we touch upon sore subject, i.e. Ukraine. I let it drop that, "500 victims, innocent women and children turned one American into winner of the Pulitzer Prize. A terrible transformation is taking place in people's heads; civilians, those with whom we have been living side by side for dozens of years, are dying with the same silent question in their eyes "What for?" What is going on? Why has this world been consumed with mass insanity? Does William Calley live in all of us?" When my colleague fell silent with a thoughtful look, it became clear that neither winner, nor murderers who had committed massacre, were known to my interlocutor.

The crime

On March 16, 1968 myth about honourable mission of the USA troops was unmasked at a village on the eastern coast of the South China Sea.

A company of chocolate soldiers under appropriate and funny name "Charlie" with William Calley in the lead intruded into unprotected village located in a coastal plain, and cool-bloodedly killed its dwellers, men, women and children; today this very William Calley is in a good health, happily occupied with sales of diamond jewelry. Oleg Komolov wrote in his material "Son My. Vietnamese Khatyn", "judging by its cruelty, this deadly orgy can be compared with barbarian acts of the SS in USSR and Poland during the World War II. Elders were thrown into ditches and stabbed to death with bayonets, stomachs of pregnant women were slit open, and those, who tried to escape from that hell, were thrown back onto piles of dead bodies..."

The Son My tragedy one more time exposed true colours of fascism, which should not and will never be justified.

American ideals of justice found themselves under strings of bursts in the same ditch with Son My dwellers.

Statistics

In 1969 with over 1 200 000 tons of bombs were dropped

on South Vietnam (not including attacks with napalm).

More than one thousand out of eleven thousand residents of the Quảng Ngãi Province, who had been rounded up in concentration camps, were executed.

Hitler and Roosevelt came to power simultaneously.

Their intentions were different, nevertheless desire to rule the whole world made them similar.

At the time of his rule Franklin Roosevelt said, "I am disgusted with just a thought that some country, even our current enemies, (the times of World War II. He is referring to Hitler. – Ye.S.) would use such atrocious, inhuman weapons".

Several decades later America would use poison gas in Vietnam, more than 290 000 people would fall its victims, more than 900 000 hectares of crop would be destroyed.

Punishment.

Sinister deeds of William Calley bring to mind one more famous quote of Roosevelt, "Never underestimate a man who overestimates himself".

They say he does not see terrible pictures of the past in his dreams. He goes to bed at night, wakes up at dawn, drinks his morning coffee and goes to his jewelry store.

His punishment is silent approval of the American machinery of government of the day. Probably, he even was a hero in his countrymen's eyes. Volunteer Calley, a soldier with Napoleon complex less than 160 sm. tall, neither avoided conscription, nor burnt American flags, nor tried to hide somewhere in Canadian forests. Looser in everyday life became swashbuckling officer of the USA army, cutting ears off, raping women, slitting open stomachs of pregnant women, and stabbing infants. It was like a mirror image of Khatyn. Napalms, landmines, tommy guns, and bayonets.

He enjoyed every single day, and souls of those killed do not disturb him. Bacchanal was intoxicating and alluring, and had an effect of drugs: mounds of beheaded bodies; scalps, scattered on the ground, rivers of blood mixed with dirt from ditches. His victims were unarmed.

American status of freedom defenders was lost once and for all. It has not been restored to this day.

The one who cares will be found among thousands of cold faces.

Photographer Ronald Haeberle, participant of the operation, hastened to prove commitment and fidelity to his country by providing photographs, which would make even experienced warriors shudder.

Even then they tried to hush up this mass tragedy.

Still, on November 13, 1969 the first article out of three, written by Seymour Hersh, which appeared in more than 30 mass media of America, exploded like a bomb made of people's fury.

American justice understood that concealment of the trial details would make it worse.

The scandal gathered momentum due to the fact that the photographer Ronald Haeberle handed his photographs to Hersh, subsequently the photos were published by Cleveland Plain Dealer and later world editions spread that awful news with lightning speed.

Afterwards Seymour Hersh managed to persuade one of soldiers-murderers to confess to the world and thus to relieve his suffering. The interview stirred wide public response all over the world. A flywheel of atrocious truth restoration was started up.

«...In November 1969 I wrote an article about Calley, My Lai, and massacre in the village. Publishers Life and Look did not take interest in it, so I turned to little anti-war agency Dispatch News Service. At the time the situation worsened and unrest was sweeping the country. Richard Nixon won elections in 1968 thanks to his promise to end the war. In fact, he was trying to win it through massed attacks and bombardments. In 1969 nothing changed, 1500 American soldiers died every month just like a year before...»

His wish to make the President of the USA Richard Nixon claim responsibility for silent approval of the military's acts in Vietnam inspired the journalist to publish a book "My Lai 4: A Report on the Massacre and Its Aftermath".

Pulitzer Prize for writing articles about the events in Vietnam is manifestation of journalist's recognition and acknowledgement of loss of people's trust in functioning government.

Seymour Hersh

He was born on the eve of the World War II. Hersh began his career of a journalist in Chicago City News Bureau.

The American Presidential Administration of Kennedy, CIA, and Pentagon were at his gunpoint.

A series of exposing reportages about Vietnam in 1969 brought him Pulitzer Prize.

Besides shocking materials about Son My, he wrote revealing articles and books about John Kennedy: with his blessing the CIA committed murder of the African democratic leader of the Congo Patrice Lumumba (Lumumba succumbed to injuries on January 17, 1961).

The year 1974 was notable for another scandal, i.e. "The New-York Times" published an article about testing new drugs on American citizens. The CIA-planned programme on development of yet new type of weapons of mass destruction was terminated thanks to Hersh.

Once Seymour Hersh told bitterly to one of the mass media, "There is no such notion as responsibility in my country. The only person convicted after publication of my article about Son My (Vietnam) massacre was single Lieutenant. None assumes any kind of responsibility in the United States".

The event described by him about presence of American troops in Iraq in 2004 also initiated high-profile scandal. Closure of Abu Ghraib prison in 2006 became the result of his journalism practice.

Cong. The one who survived.

An abstract from the first reportage of Seymour Hersh, "He was eleven when the massacre began. Together with his mother, brother and sisters he took refuge in the crude timber-and-clay bunker. At first soldiers ordered them to

go out and then, having forced them back into bunker opened fire and threw a grenade in. Cong was wounded thrice, i.e. in his head, right side and leg. He regained conscience and found himself lying amid bodies of his mom, three sisters and six-year-old brother. Americans, obviously, assumed him dead. When soldiers left the village, Cong's father together with several survivors came to bury the dead, and they found the boy."

Cong said that several years ago veteran Kenneth Shil visited the museum in Son My; he is the only one from "Charlie" company, who dared to return to My Lai after those terrible events. Cong asked him outright, "What did you feel while killing innocent civilians? Was it hard?" Shil answered that he was not among soldiers who opened fire on civilians. Cong answered, «In this case you could be the one who entered the house and killed my relatives".

Museum record contains the end of their conversation. Shil said, "All I can do is to apologize". Cong, whose voice was filled with pain, was persistently asking him questions, wresting details of the crimes. Shil was repeating, "I am sorry, I am sorry". Cong asked him whether food stuck in his throat after return to the base or not, and then Shil burst into tears, "Please, no more questions. I can not bear them".

By estimate of the museum workers the number of victims totals five hundred and four people from two hundred and forty-seven families. Twenty-four families were wiped out, all three generations of those families were killed, and no one was spared. There were one hundred and eighty-two women among deceased, seventeen of them were pregnant.

One hundred and seventy-three children, including fifty-five infants were executed. Sixty old men perished. Museum possesses information about another important fact, i.e. massacre was performed not only in My Lai hamlet (also known as My Lai-4), but also in neighbouring hamlet My Khe-4. It was located a mile to the east of My Lai, on the shore of the South China Sea and attacked by other platoon of American soldiers, the "Bravo" company. Museum has data on 407 victims at My Lai and 97 victims at My Khe-4".

«We forgave, but we have not forgotten»

On the matter of transformation.

This year peoples of the CIS countries will celebrate the 70th anniversary of the Great Victory over fascism.

At the same time the war is not over, as fascism is getting revived.

The number of innocent victims in Ukraine, Egypt, Iran, and Syria is estimated at dozens of thousands.

Will the earth beget more "Hershes" able to tell "Not" to war, to acknowledge that lesser or greater wars as the weakest, disgraceful and vilest chain against humanity?

Son My is the memory on a par with the memory of long years of the World War II, which led to absolute victory of the Soviet people.

Cong said, "**We forgave, but we have not forgotten anything**". His bitter memory of truth is to become our truth, which exists and will exist.

Otherwise we shall cease being humans.

Yerkezhan SADVAKASSOVA

**ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ
ЦЕНА ПОБЕДЫ
THE PRICE OF VICTORY**

Талғат БИГЕЛДИНОВ, Екі мәрте Кеңес Одағының батыры:

«Уақыт жараны жазып, мұң-қайғыны естен шығарады дейді.
Жоқ, бәрі біздің есімізде.
Біз қан мен жасты ұмытпадық, ұмытпаймызда».

Талғат БЕГЕЛЬДИНОВ, дважды Герой Советского Союза

«Говорят, что время залечивает раны, стирает в памяти
людей горечь потерь. Нет, мы все помним.
Мы не забыли кровь и слезы. И не забудем».

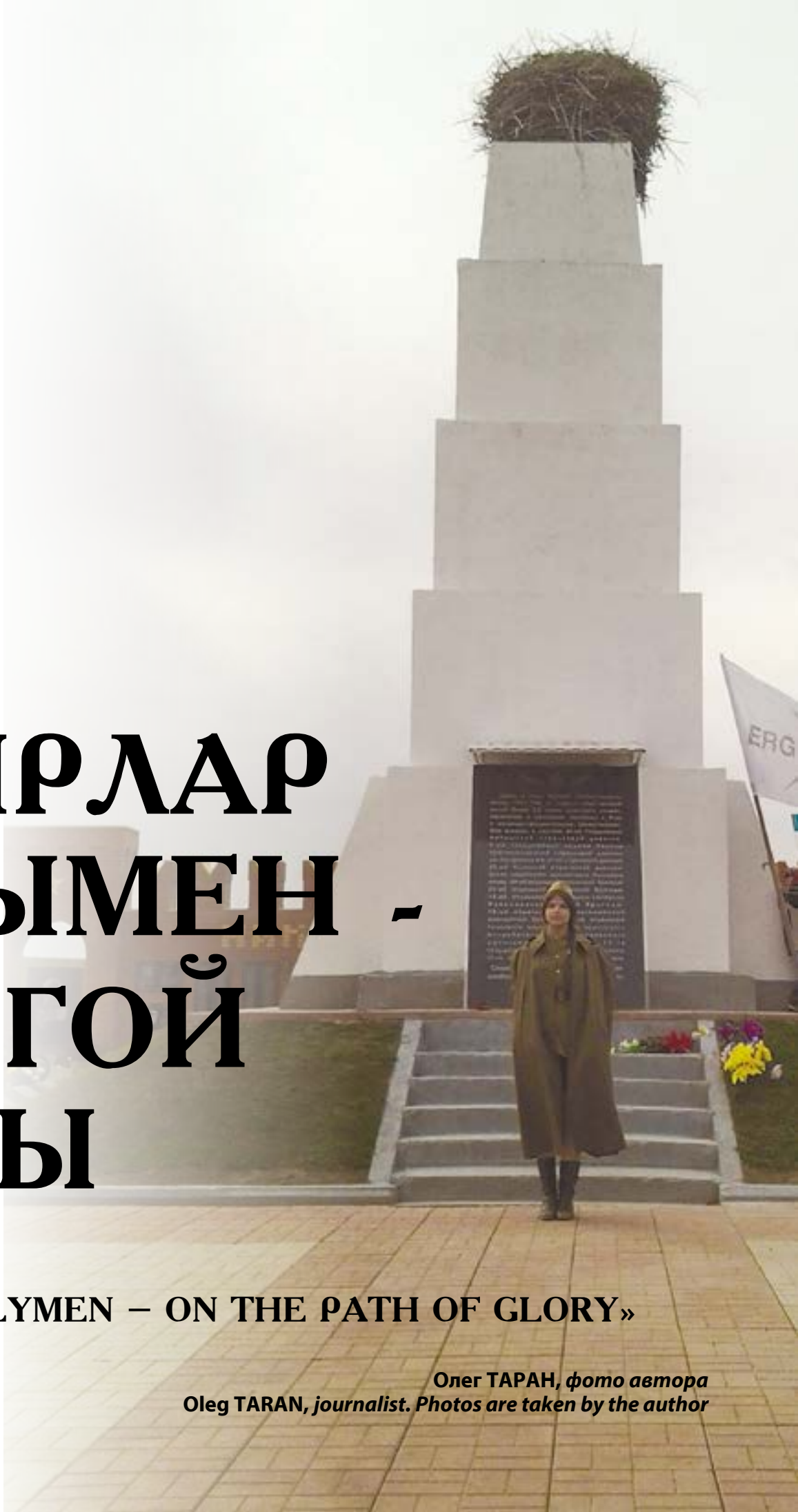
Talgat Begeldinov, twice Hero of the Soviet Union

“It has been said that time heals all wounds, erase the bitter
memories of the heavy loss. No, we remember all the time. We
have not forgotten the blood and tears. And we do not forget it.”

БАТЫРЛАР ЖОЛЫМЕН - ДОРОГОЙ СЛАВЫ

«BATYRLAR ZHOLYMEN – ON THE PATH OF GLORY»

Олег ТАРАН, фото автора
Oleg TARAN, journalist. Photos are taken by the author

Так называется Международный патриотический проект, реализуемый с 2010 года Евразийской группой (ERG). В рамках его проведения, по инициативе павлодарского поискового отряда «Майдан жолы», созданного на базе Казахстанского электролизного завода, в Псковской области Российской Федерации были проведены работы по возведению Мемориала воинской славы на Монаковском захоронении. Здесь покоится Герой Советского Союза Алия Молдагулова.

This is the name of the International patriotic project, which is being implemented since 2010 by Eurasian group (ERG). As a part of this project on the initiative of the Pavlodar searching party "Maydan zholy", established under the auspices of the Kazakhstan electrolysis factory, works on the construction of the Military Glory memorial at the burial Monakovskoye have been conducted in Pskov region of the Russian Federation. Here lies the body of the Hero of the Soviet Union Aliya Moldagulova.

Мемориал воинской славы открывают глава Новосokolnicheskogo района Виталий Соловьев, губернатор Псковской области Андрей Турчак, генеральный консул Республики Казахстан в Санкт-Петербурге Ермек Примбетов, вице-президент АО «Казахстанский электролизный завод» Жумабек Камзин (слева направо).

The military glory memorial is being opened by the head of Novosokolnichesky district Vitalij Solovyov, the governor of Pskov region Andrej Turchak, consul general of the Republic of Kazakhstan to St.Petersburg Yermek Primbetov, vice-president of the "Kazakhstan electrolysis factory" JSC Zhumabek Kamzin (from left to right).

Андрей Турчак: «Я благодарю наших братьев из Казахстана за этот вклад в сохранение нашей общей истории ... Мы глубоко чтим память обо всех героях-казахстанцах, которые погибли, защищая эти края».

Andrey Turchak, "I express gratitude to our brothers from Kazakhstan for their contribution to preservation of our common history... We deeply honour the memory of all Kazakhstan heroes, who died protecting these lands".

В открытии мемориала принимали участие жители Новоскольнического района, поисковики, делегации из Казахстана, родственники захороненных в этих краях воинов. Residents of the Novosokonichesky district, members of searching brigade, delegations from Kazakhstan and relatives of the soldiers, buried at these lands, took part in the memorial opening.

Организатор и главный идейный вдохновитель Международного патриотического проекта «Батырлар жолымен - Дорогой славы» Жумабек Камзин: «От имени руководства Евразийской Группы, выражаю благодарность россиянам за отзывчивость и бережное отношение к нашей общей истории. Компания ERG продолжит этот проект, который стал символом дружбы между нами – потомками героических отцов и дедов, между государствами евразийского пространства». The organizer and main ideological inspirer of the International patriotic project “Batyrlar zholymen – On the path of glory” Zhumabek Kamzin said, “Speaking for Eurasian group administration I would like to express gratitude to Russian people for sympathy and solicitous attitude to our common history. The ERG Company will proceed with this project, which has become a symbol of friendship between descendants of heroic fathers and grandfathers, as well as between states of the Eurasian space.

Молодежь города Новоскольники, участники Международного патриотического проекта «Батырлар жолымен - Дорогой славы» на мемориале. Кремлевская стена здесь возведена в память захороненных воинов 8-й гвардейской Панфиловской дивизии, погибших при освобождении этого района. The youth of Novosokoniki and members of the International patriotic project “Batyrlar zholymen – On the path of glory” at the memorial. The Kremlin wall has been constructed here in memory of the buried soldiers of the 8th Guards Panfilov division, who perished liberating this region.

Брат Героя Советского Союза Алии Молдагуловой Сапар Молдагулов: «Деятельность Евразийской Группы, которая вот уже на протяжении нескольких лет поддерживает подобные поисковые работы, является ярким свидетельством социальной ответственности бизнеса. Восстановление исторической справедливости, поиск без вести пропавших солдат-казахстанцев, помощь родственникам погибших в посещении мест захоронения – все это лишь небольшая часть того, что мы успели увидеть за время поездки. Я очень благодарен ERG за такую возможность увидеть места, где моя сестра, защищая Родину, пала смертью храбрых». Sapar Moldagulov, brother of the Hero of the Soviet Union Aliya Moldagulova said, "Functioning of the Eurasian group, which over a period of several years has been rendering assistance to conduction of such searching works, is a graphic evidence of social responsibility of business. Restoration of historical justice, searches for Kazakhstani soldiers reported missing, assistance to relatives of the deceased to visit burial places is just a lesser part of everything we have witnessed during the trip. I am very grateful for a chance to visit places where my sister died like a hero, protecting Motherland".

Намаз и молитвы над останками павших советских бойцов, найденными казахстанскими и российскими поисковиками во время Вахты Памяти на Псковщине.
 Namaz and prayers over remains of the fallen Soviet soldiers, discovered by Kazakhstani and Russian searching parties during Watch of Memory in Pskov region.

В последний путь.
 On the last journey

Очередное братское захоронение.
 Yet another common grave

В почетном карауле у стелы Героя Советского Союза Алии Молдагуловой.
Guard of honour by the stele of the Hero of the Soviet Union Aliya Moldagulova.

Сестра Али – Алип Усенова: «Пока мою сестру так помнят и чествуют и в Казахстане и России – она жива, она с нами!».
Aliya's sister Alip Usenova said, "As long as my sister is remembered and honoured both in Kazakhstan and Russia, she is alive and stays with us!"

Правнучка захороненного здесь командира латышского лыжного полка Героя Советского Союза Яна Райнберга – Елена Полторапавлова приехала из Украины.
Для Памяти нет границ.
Great-granddaughter of the commander of the Lettish skiing regiment, Hero of the Soviet Union Yan Rajnberg, Yelena Poltorapavlova came from Ukraine. There are no borders for Memory.

Боец поискового отряда «Майдан жолы», постоянный участник многих Вахт Памяти Надежда Майба и школьница Виктория в образе Алии Молдагуловой.
Member of the searching party "Maidan zholy", permanent participant of several Watches of Memory Nadezhda Mayba and schoolgirl Viktoriya in the image of Aliya Moldagulova.

На стеле свила гнездо семья аистов. Жизнь продолжается ... A family of storks built a nest at the stele. Life goes on...

DON'T LET THEM TO BE CRANES

There were 5083 veterans of World War II on January 1, 2015 in our country. For two months - January, February was not about 283 veterans.

They die every day. Their strength is dwindling in family sight, alone, sometimes - into oblivion. They leave quietly. Time dispassionately, ruthlessly-dimensional course of life counts. Time goes dispassionately, ruthlessly-dimensional. Their dreams are still filled with images of friends who had gone into an endless flight of cranes, explosion

shell-burst, war which settled accounts in full.

Something is wrong and something is not right in the reclaimed the world if they are winners. They are waiting for home improvement, accommodation waiting list, health center list. They need to have medicines, sometimes - food products, and - our attention.

Upon the initiative of President of the Association of Legal Entities "Civil Alliance of Kazakhstan" Nurlan Yerimbetov a new project "Map of Needs" has

been launched (Strategy2050.kz. Press conference in Central Communications Service under the President of the Republic of Kazakhstan).

We are the people of Kazakhstan and we can provide address and real help with telephone: four digits 1 9 4 5 - year of Victory - and 250 tenge will go to certain veteran. This number is dialed a telephone number only from k-cell and k-mobile.

Make your move toward each veteran. They are with us.

SPIRIT OF VICTORY DAY PARADE. WHEN ENEMY STOOD NEAR MOSCOW.

November 7, 1941 military parade was on Red Square in honor of the 24th anniversary of the October Socialist Revolution.

That was the period when the front line was held just a few dozen kilometers from the city of

Moscow.

That parade "for its effect on the course of events is equal to the most important military operation."

Alexander Petrovich Torkin is our Kazakh soldier, veteran, who comes to Konigsberg. He remembers that: "We stood near Moscow. Fascists blow the trumpets all over the world: a few days Moscow will be taken. The end of October. The Germans searched the Moscow though binocular. We saw how draw a noose day by day. Many were lost. The triumph of the fascists was stopped by Stalin. And that's how it was.

November 7, 1941 the Supreme Commander issued an order to arrange the parade of the Red Army. How does it do each year. And from frontline we are come to Moscow on Red Square by cars. We paraded on the famous square where were again sent to the frontline. And the next day we went to the counteroffensive! Up in arms to send the enemy away from native land! That such a spirit of heroism gave us Stalin!

Need to say that it was preparing for the parade in secrecy. The parade took place about two hours earlier and began the cold morning of November 7 at eight o'clock in the morning, not at ten o'clock, as usual.

That night the Kremlin stars came out. Marshal Semyon Budennyj took part in the parade.

"Not a single German aircraft has not reached the area, although it was reported the next day, on the borders of the city by the 6th fighter corps and anti-aircraft gunners of air defence district Moscow was shot down 34 German aircraft."

It was a morale spirit of victory parade by Soviet soldiers.

ВЗГЛЯД ZHENYS.KZ

По данным областных советов ветеранов, включающих информацию о наиболее острых проблемах участников войны на 1 марта 2015 года, среди 4871 фронтовика, проживающего сегодня в Казахстане, включая 1286 — в сельской местности, 934 нуждаются в ремонте жилья, 75 — в новой квартире, 261 — в благоустройстве жилья в сельской местности и 377 — в освобождении от коммунальных платежей. Также по результатам опроса по основным нуждам, 1078-ми ветеранам необходимо лечение, 191-му — специальные технические средства, 1639-и — лекарства, 241-му — социальная помощь на дому.

VICTORY PARADE. JUNE 24, 1945

June 24, 2015 will celebrate the 70th anniversary of the Victory Parade on Red Square.

How it all happened.

June 22, 1945 the print mass media of the Soviet Union issued an order of the Supreme Commander of the Armed Forces of the USSR Stalin's № 370.

Marshal Georgy Zhukov took a place in the Victory Parade.

The total number of troops in the parade was about 40 000 people. The parade was attended by Hero of the Soviet Union Talgat Begeldinov.

36 battle banners carried on the Red Square.

Marsh consolidated regiments completed the column of soldiers in leather gloves who hold 200 banners at half-mast and standards

of the defeated German troops.

Gloves and a wooden platform were solemnly burned after the parade.

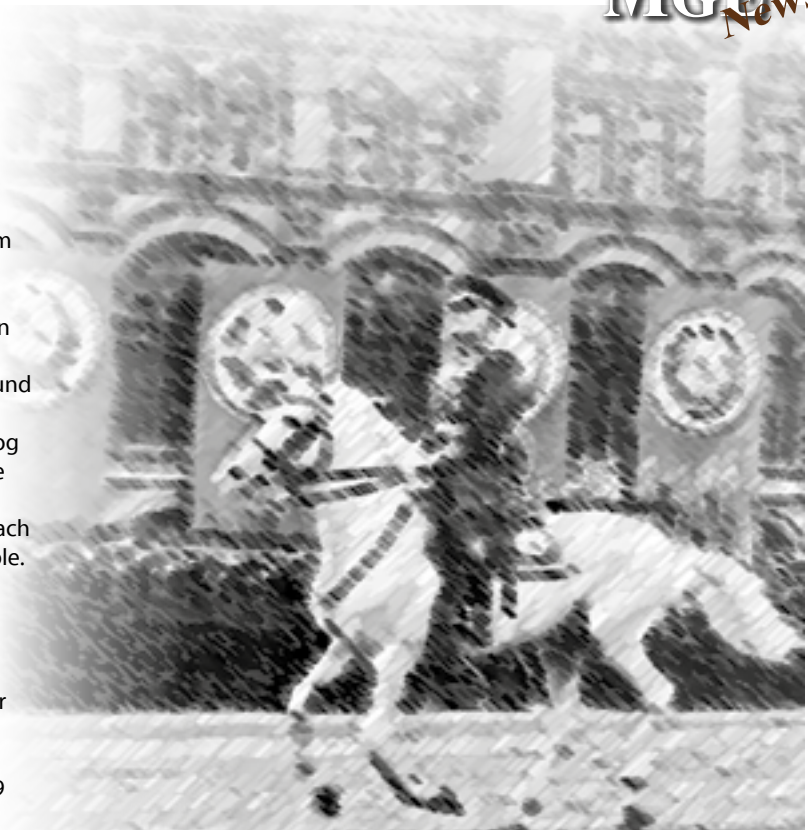
On the personal order of Stalin in his service coat was brought Djulbars dog – sapper which found more than 7,000 mines and 150 projectiles. Unfortunately the dog was wounded shortly before the end of the war.

The number of members of each mixed regiment was 1465 people.

The parade was attended by 24 marshals, 249 generals, 2536 officers and 31116 soldiers, sergeants.

There were 1850 pieces of war equipment.

216 aircraft were on the airdromes: La-7, Yak-3 and Yak-9 due to rainy weather

“THE GREAT WALTZ”

March of German prisoners on Moscow or “The parade of the vanquished” was held on July 17, 1944.

In Moscow, the capital of the Soviet Union was about 57,000 German prisoners of war.

It was completely defeated the German Army Group “Center” during the operation “Bagration” in the summer of 1944.

About 400 000 soldiers and officers were surrounded or destroyed.

Among 47 generals of the

great Wehrmacht - 21 were held prisoner.

The operation was based on the eponymous musical comedy “The Great Waltz” by the NKVD.

The prisoners were carefully checked with increased provisions, water only for drinking.

42,000 people marched to the Kursk railway station. In their structure - 1227 prisoners with rank of officer and the general. 19 generals, colonels and 6 lieutenant colonels went in their form and orders. 15,000 people went to

the Kanatchikovo District Railway Station.

Watering machines symbolically washed Soviet land from the “Hitlerian scum.”

By seven o'clock in the evening the prisoners were placed on wagons and sent to places of detention.

In Kiev a similar march of German prisoners was held in August 16, 1944. A column of 36 918 people, among whom were 549 officers moved more than 5 hours.

“БОЛЬШОЙ ВАЛЬС”

Марш пленных немцев по Москве, или, как его еще называют, «Парад побежденных» состоялся 17 июля 1944 года.

По Москве, столице тогдашнего Советского Союза прошло около 57 000 военнопленных немцев.

В ходе операции «Багратион» летом 1944 года начисто была разгромлена немецкая группа армий «Центр».

Около 400 000 солдат и офицеров попали в окружение, либо были уничтожены.

Из 47 генералов великого Вер-

махта - 21 оказался пленным.

Операцию по одноименной музыкальной комедии «Большой вальс» проводил НКВД.

Пленные были тщательно рассмотрены, с усиленным пайком, водой только для питья.

42 000 человека промаршировали до Курского вокзала. В их составе - 1227 пленных с офицерскими и генеральскими званиями. 19 генералов, 6 полковников и подполковников шли в принадлежавших им форме и орденах. 15 000 человек шли к станции

Канатчиково Окружной железной дороги.

Поливальные машины символически отмывали советскую землю от «гитлеровской нечисти».

К семи часам вечера пленных разместили по вагонам и отправили в места заключения.

В Киеве подобный Марш пленных немцев состоялся 16 августа 1944 года. Колонна из 36 918 человек, в числе которых было 549 офицеров, двигалась более 5 часов.

КАЗАХСКАЯ ГРАФИНЯ ИЗ ШТРАФРОТЫ

Дина ИГСАТОВА, журналист

О профессоре, докторе медицинских наук, чьи научные изыскания привлекли искренний и большой интерес ученых многих стран мира, участнице Великой Отечественной войны, воевать которой пришлось в штрафроте и дойти до самого Берлина – Халиде Есенкуловне Мамановой, к сожалению, известно не так много.

Согласно заключению городской ономастической комиссии, в городе Актобе именем Халиды Мамановой

названа одна из городской улиц, точнее, небольшой переулок, от развлекательного центра «Боулинг» до пункта скорой помощи по улице им. Бр. Жубановых. Уверяют, что даже вернули жилье родственникам, которое надо полагать, не без помощи органов безопасности конфисковали после ее скоропостижной смерти в конце семидесятых годов прошлого столетия. Судьба ее многочисленных научных трудов неизвестна до сих пор.

По воспоминаниям очевидцев, которым довелось лично знать Халиду

Маманову – это была среднего роста, весьма сдержанная и привлекательная женщина. Никому так и не довелось стать свидетелем вспышек ее гнева, а чтобы она повысила голос! Для обладания железной выдержкой были причины, трудности, которых хватило бы ни на одну человеческую жизнь. И хотя кошмар, который был создан властью вокруг нее, не позволил ей сделать очень много, все пережила она молча. Без нытья, хныканий и депрессий. При этом сохранила доброту своей души, стремление к знаниям и

огромным желанием поделиться ими.

Ей просто не давали покоя при жизни.

Как сама Халида Есенкуловна написала в своей автобиографии: родилась она в семье крупного скотовода Маманова Есенгула, в местечке Кара-Агач, Аксуйского района Талды-Курганской области (ныне Алматинской).

Сам рассказ о Халиде Мамановой не может быть полным, если не поведать о ее корнях, о роде Мамановых, чей вклад в развитие просвещения казахов даже спустя столетие так и никто не смог превзойти в нашей стране.

Удивительное дело: в Жетысу было немало знатных и богатых людей, имена большинства уже никто не помнит и не знает, а имя Мамана и его сыновей стали легендой.

Род Мамановых, истоки которого берут начало в тринадцатом веке известны многими именами: Баян хан, Матай Борибай батыр, батыр Каптагай, Кадырали-би, Досетулы Калкабай, батыр Танеке. Каждый оставил свой след в истории.

Дядя Халиды Есенкуловны, родной брат ее отца Турысбек Маманов был много лет волостным управителем.

Сейтталой и Есенкулом Мамановыми был организован передвижной, так называемый таможенный пикет, кочевавший по Великому шелковому пути, где с караванщиков взимались пошлины.

Убеждая старейшин рода в необходимости получения детьми разносторонних знаний Мамановы говорили: «Несмотря на религиозные, национальные, языковые различия, мы живем вместе с татарами, русскими и другими народами под общим небом, в одном саду божьем, в котором переплетены корни, шумят кроны деревьев, богатые листвой и цветущие, взаимно опыляя друг друга». Без образования подрастающего поколения они не видели будущего.

На личные средства Мамановых была построена светская школа в Жетысу. Вначале она была двухгодичной, затем четырехклассной, спустя десятилетие – восьмиклассной. Чтобы стать учителем здесь, надо было пройти серьезный конкурс. Преподавали

здесь учителя из Казани, Уфы, Оренбурга, Санкт-Петербурга и Стамбула. В школу принимались все желающие, обучение было бесплатным. Учащиеся были обеспечены всем необходимым – жильем, питанием, учебниками и даже одеждой (среди учеников было немало сирот). Самое главное – это была школа для детей бедняков. Для шестидесяти ребят, которые кроме степи и гор ничего в жизни не видели, было построено общежитие просто фантастично для того времени. Обучение велось на основе арабской письменности. Образцом для школы Мамани служило знаменитое в то время уфимское медресе «Галия». В самом учебном заведении атмосфера была строгой и доброжелательной, царил культ знаний.

Были созданы отличные условия для педагогов – для них был построен пансион, а зарплата была космической даже по нынешним временам.

Высокий уровень образования «помусульмански» этой школы отмечали все инспектирующие ее имперские чиновники. Но воспитанников Мамани отличал не только уровень знаний, каждый из них был охвачен идеей просвещения Степи, мечтали о духовном ее преображении. В разное время здесь учились Ильяс Джансугуров, Мухамеджан Тынышпаев, Жумахан Кудерин, Билял Сулеев.

Школа Мамановых подготовила целое поколение казахской интеллигенции.

По меркам нынешнего времени Турысбек Маманов был успешным бизнесменом. Дважды совершил хадж. Будучи в разных странах, он страстно познавал чужую культуру, истории и обычаи. Деловые связи купца были солидными: он открыл торговые дома во многих городах: Ташкенте, Бухаре, Намангане, Жаркенте, Кызылжаре. А в 1881 году на средства семьи Мамановых начинается строительство города Капал.

За столько полезную деятельность Турысбек-хаджи получил от царя Николая-П ордена Святого Георгия 3 степени. Он удостоивается также Малой Золотой Медали, серебряных ме-

далей разных степеней и титула графа. Графский титул передавался из поколения в поколение.

Состоятельные люди объявляли конкурсы на лучшее литературное произведение. Премии были большими, и одно из таких творческих состязаний обеспечивала семья Мамановых. Они организовали конкурс первого казахского романа, поддержали финансово казахские газеты и журналы, помогали талантливым выпускникам продолжить обучение в высших учебных заведениях, в том числе и в России.

После революции из рода Мамановых 15 человек расстреляли, 36 семей сослали. Есенкула, отца Халиды осудили по «знаменитой» 58 статье и выслали за пределы Казахстана сроком на три года. В 1928 году у него было конфисковано имущество, вся семья переехала в город Чкалов. Отцу Халиды удалось устроиться на работу черноработчим, а мать работала на швейной фабрике швеей. Самой старшей из шестерых детей была Халида, было ей в ту пору 10 лет. В ссылке от туберкулеза скончался отец и умерли два младших братишки. Семья в 1932 году переехала в город Алма-Ату.

Халида Есенкуловна стала учиться на краткосрочных курсах, в техникуме, затем на подготовительном отделении медицинского института, куда в 1937 году поступит на первый курс. Однако прошлое ее рода настигает «дочь феодала» исключают из ВЛКСМ и отчисляют – это потом с трудом ей удалось восстановиться.

Их семья жила в постоянном напряжении. Мать всегда держала пару чемоданов с вещами и ежедневно меняла в сумке вчерашний хлеб на свежий: на случай ареста. И так вплоть до 1958 года.

Решением Государственной экзаменационной Комиссии от 31 декабря 1941 года Казахского медицинского института имени Молотова Мамановой Халиде присвоена квалификация врача-лечебника. Халида была оставлена аспирантом в институте физиологии Академии наук, но продолжить учебу не удалось, в начале февраля 1942 года была призвана в ряды Красной Армии.

Несмотря на то, что выпускнице медицинского института должны были присвоить звание лейтенанта-это сделано не было. Ей даже не разрешили быть медсестрой. За то вместе медицинской сумки вручили лопату. Рыть окопы и могилы. Не добившись звания и службы военным врачом, она написала Сталину.

«Если я враг народа, отправьте в штрафроту. Если останусь жива – снимите все обвинения с меня и с моих родственников», - обратилась она к нему, и через некоторое время оказалась в роте с эсками и политзаключенными. Она была единственной женщиной среди них. Эти эски во время атак прикрывали ее собой, благодаря им она осталась жива.

Приказом НКО СССР № 227 от 28 июля 1942 года предусматривалось формирование двух видов штрафных частей: штрафных батальонов – по 800 человек, куда направлялись средние и старшие командиры и соответствующие политработники, провинившиеся в нарушении дисциплины по трусости или неустойчивости, и штрафных рот – от 150 до 200 человек в каждой, куда за те же провинности направлялись рядовые бойцы и младшие командиры.

При направлении в штрафбат офицеры, а в штрафную роту – сержанты подлежат разжалованию в рядовые. Штрафбаты были частями фронтального подчинения – от одного до трех в составе фронта), а штрафные роты – армейского: от пяти до десяти на армию, в зависимости от обстановки.

Приказом НКО СССР № 413 от 21 августа 1943 года командирам полков действующей армии и командиров дивизий в военных округах и на не действующих фронтах было разрешено своей властью направлять в штрафные роты самовольщиков, дезертиров, тех, кто проявил неисполнительность промотал имущество, грубо нарушил правила караульной службы. (ист. И.В. Сталин. Сочинения. Том 15, 1998г. Сталин. Собрание сочинений, ЦСБ. «Петроград»).

И потом ее перевели в авиабатальон

Военная служба началась в 821-ом батальоне, где она будет работать начальником амбулатории. Под Сталинградом батальон находился с начала и до самого разгрома фашистов. Потом батальон в составе 4-го Украинского, затем в составе 3-го Белорусского фронта освобождал Прибалтику, в составе 1-го и 2-го Украинских фронтов участвовал в освобождении Польши, Чехословакии, Германии, Австрии. Там довелось Халиде Есенкуловне дойти до Берлина.

И только в 1943 году ей было присвоено звание старшего лейтенанта медицинской службы, после 45-го года в звании капитана вернулась домой.

Наградили Халиду Есенкуловну медалью «За оборону Сталинграда», «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-45гг.», орденом «Красная Звезда».

26 декабря 1945 года была демобилизована в связи с ранением фронтовым. С февраля 1946 года поступила на работу в Казахский медицинский институт на должность ассистента кафедры патологической физиологии, где проработав до сентября 1950 года, окончила экспериментальную часть кандидатской диссертации.

Но снова ее байское происхождение стало очередным препятствием на ее пути. В защите научной работы ей отказали, и наставник Халиды Глозман посоветовал ехать в Киргизию. Благодаря этому через эту республику ей удалось защититься в Москве и получить диплом кандидата медицинских наук.

Когда началось по всей стране Советов «дело врачей» Халида Есенкуловна вновь попала уже и эту мясорубку – ведь она была дочерью врага народа. И тут вновь вмешались ее наставники, - порекомендовали: пока все не стихнет, уехать в горы, а затем перейти на работу страховым врачом.

Затем ее послали на кафедру в Карагандинский медицинский институт, а когда в 1959 году в Актюбинске открылся медицинский институт ее бывший сокурсник, ректор института пригласил ее заведовать кафедрой. Она проработала в этой должности около двадцати лет. Здесь она и защитит

докторскую диссертацию.

В 1969 году Халида Маманова решением высшей аттестационной комиссии станет доктором медицинских наук. Ее труд-монография (об онкологических заболеваниях) был зачитан на международном конгрессе в Париже. Многие ее ученики стали известными специалистами, учеными, но ее студенты той поры с теплотой помнят до сих пор, как она штопала им одежду, угощала обедами и давала денег.

Вернувшись с Москвы после защиты докторской диссертации, Халида Есенкуловна станет инициатором ансамбля народных инструментов, в нем занимались студенты. Ее вызывали в обком партии, «чистили». Обвинили в национализме и подрыве социалистического просвещения и образования.

Ей откажут ив рабочей поездке в Мексику и Центральную Америку. За то разрешат посетить социалистическую Болгарию. И это путешествие станет для нее последним.

На золотые пески в Болгарию была отправлена делегация актюбинских врачей. После нескольких дней отдыха тело Халиды Есенкуловой найдут рано утром на пляже, вдали от основных мест отдыха. По определению судмедэкспертов женщина утонула поздно вечером, хотя именно в это время она не любила купаться. На теле был обнаружен огромный синяк. Купаясь, доктор могла удариться и сама, когда волна вынесла ее на бетонный причал. Хотя не исключено, что ее мог и кто-то ударить. Родственники утверждают, что этим делом занимались комитеты национальной безопасности Болгарии и Казахстана. Тело погибшей не выдавали родственникам недели две. После случившегося многие поговаривали об убийстве, хотя данный факт ничем не подтвержден. Но до сих пор сильны сомнения в беспристрастности тех, кто в свое время расследовал этот загадочный случай.

На основании Закона Республики Казахстан «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» от 14 апреля 1993 года № 2144, Маманова Халида Есенкуловна признана пострадавшей от репрессий и **РЕАБИЛИТИРОВАНА.**

KAZAKH COUNTESS FROM A PENAL COMPANY

Dina IGSATOVA, journalist

There is not much we know about Khalida Yesenkulovna Mamanova, professor and doctor of medical sciences, whose academic pursuits attracted sincere interest of scholars from many countries of the world; she was a participant of the Great Patriotic war, who was compelled to join a penal company, but reached Berlin.

One of Aktobe streets, a side street to be more precise, bears the name of Khalida Mamanova. Her dwelling, which, presumably, had been confiscated upon initiative of security services after her sudden death in late 70's of the last century, was restituted to her relatives. Fate of her multiple scientific works is unknown yet.

According to her contemporaries' memories, who had a chance to meet Khalida Mamanova, she was a highly reserved and attractive woman of medium height. None had ever witnessed gushes of her anger or heard her raised voice. Multiple troubles which would be enough for several human lives, made her acquire iron self-control. Although the nightmare, created around her by the authorities, hampered many of her achievements, she silently endured it without complains and depressions. Moreover, she managed to preserve kindness of her soul, anxiety for knowledge and great desire for sharing them with others.

They just would not leave her

in peace during her entire life

Khalida Yesenkulovna wrote in her autobiography that she was born in the family of a wealthy cattle breeder Yesengul Mamanov in Taldy-Kurgan region (now the Almaty region).

The clan of Mamanovs, whose origins trace back to XIII century, is well-known for many renowned names, i.e. Bayan khan, Matay Boribay batyr, Kaptagay batyr, Kadyrali-bi, Dosetuly Kalkabay, and batyr Taneke. All of them left their own traces in history.

At their own expense the Mamanovs built a secular school in Zhetysu. Everyone interested could be admitted to the school, training was free. Pupils were provided with needments, including accommodation, food, textbooks and even clothes (as there were many orphans among pupils). Favourable conditions were created for teachers as well, i.e. a boardinghouse was built for them and they were paid good salaries, even by the standards of those times.

High level of educational attainment at school was noted by all visitatorial empire officials, although all pupils of the school were distinguished not only for their achievements, but for being possessed with the idea of enlightening the Steppe; they were dreaming of its spiritual transformation. Ilyas Dzhanugurov, Mukhamedzhan Tynyshpayev, Zhumakhan Kuderin, and Bilyal Suleyev attended this school at different times.

The Mamanovs' school prepared a whole generation of Kazakh intelligentsia

In 1881 at the expense of the Mamanovs, construction of the town Kapal was launched.

Such useful social activities of Turysbek-hadji were rewarded by tzar Nikolay II, who decorated Turysbek-hadji with The Order of Saint George third class; Lesser Gold Medal, silver medals of different classes were awarded to him as well; later on earlship was conferred upon him.

Repressions

After revolution 15 members of the Mamanovs' clan were executed, 36 families were sent into exile. Yesenkul, Khalida's father, was condemned under infamous 58th article and banished from Kazakhstan for a period of three years. In 1928 his property was confiscated, and the family moved to Chkalov. Khalida's father managed to get a job as a labourer, her mother worked in a garment factory as a seamstress. Khalida was the eldest of six children, at the time she was 10. Her father died of tuberculosis in exile, two of her younger brothers died as well. The family moved to Alma-Ata in 1932.

"The feudal's daughter" was expelled both from Komsomol and institute. It took considerable effort to get reinstated.

Their family had been living in constant stress. In case of arrest her moth-

er always kept a couple of suitcases with clothing and changed yesterday's bread for the fresh one in her bag. The situation changed only in 1958.

On December 31, 1941 general practitioner qualification was conferred to Mamanova Khalida by decision of the State Examination Commission of the Kazakh medical institute, but she did not get a chance to proceed with her studies as in early February 1942 she was draught to the Red Army.

Despite the fact that as a graduate of a medical institute she was to be awarded the rank of lieutenant, this rule was infringed. She was not even permitted to become a nurse. Instead of a medical wallet she was given a shovel to dig trenches and graves. Unable to obtain rank and serve as military doctor, she sent a letter to Stalin.

"If you consider me as a public enemy, you should send me to a penal company. In case I survive you will free me and my relatives from all charges", she addressed him. After a while she found herself in a company with convicts and political convicts. She was the only woman among them. Those convicts were shielding her with their bodies during attacks; thanks to them she stayed alive.

...and then she was transferred to aviation battalion

Her military service started in 821st battalion where Khalida worked as a chief of an ambulant clinic. The battalion had been stationed in Stalingrad vicinity from the very beginning until the defeat of fascists. Subsequently the battalion took part in liberation of the Baltic states as a part of 4th Ukrainian and 3rd Belorussian front, and as a part of 1st and 2nd Ukrainian fronts it took part in liberating Poland, Czechoslovakia, Germany and Austria. Thus, Khalida Mamanova got a chance to reach Berlin.

She was awarded rank of senior lieu-

tenant of medical service only in 1943. She returned home with the rank of captain after 1945.

Khalida was decorated with medals "For the Defence of Stalingrad", "For the Victory over Germany in the Great Patriotic War 1941–1945", and "The Gold Star".

And yet another struggle for survival

On December 26, 1945 she was mobilized on the grounds of being wounded in action. From February 1946 she started working at Kazakh medical institute as an assistant at Physiopathology department; having worked there until September 1950 she completed an experimental part of candidate's dissertation.

Yet again her parentage became a recurrent obstacle on her path. Defense of her scientific work was declined, but Gluzman, the mentor of Khalida, advised her to go to Kirghizia; thanks to that republic Khalida managed to defend her dissertation in Moscow and obtain a diploma of the candidate of medical sciences.

When the Doctors' plot spiraled all over the Soviet Union, life of Khalida Mamanova was threatened again. Tutors recommended her to move to a distant location in the mountains, and return when the situation gets better.

In 1959 a Medical institute was opened in Aktyubinsk, and Khalida's former classmate, chancellor of that institute, invited her to head one of its departments. She had held this position for about twenty years. Later on she would defend her doctoral thesis.

In 1969 Khalida Mamanova became a doctor of medical sciences by the decision of Higher Attestation Commission. Her monograph on oncological diseases was read out at the international congress in Paris. Many of her students became famous experts and scholars, but up to this date they affectionately recall that she used to feed them, darn

their clothes, and lend money to them.

Having returned from Moscow after defense of her doctoral dissertation, Khalida initiated organization of Kazakh folk musical ensemble where students were engaged. Regional Party committee sent for her. She was accused of nationalism and undermining of socialistic enlightenment and education.

Her permission for making a working trip to Mexico and Central America would be refused, but she would be allowed to visit socialistic Bulgaria.

This trip would be the last in her life

A delegation of doctors from Aktyubinsk was sent to "Golden Sands". After a few days at the resort, one early morning her body was found on a beach, far from the most favoured places for having repose. Forensic experts determined that the woman drowned in the late evening, although evenings were not her favourite time for swimming. A big bruise was discovered on her body. The doctor could have got that bruise by her own, when a wave washed her onto concrete moorage. Although a possibility that someone could punch her can not be ruled out. Her relatives claim that committees for national security of Bulgaria and Kazakhstan were engaged in investigation of that case. The body of the deceased would not be handed to her relatives for about two weeks. It was rumored that it could be a murder, but this statement has never been validated. Still there remain strong doubts about impartiality of those who took part in investigation into the doctor's case.

By virtue of the Law of the Republic of Kazakhstan № 2144 "On rehabilitation of victims of mass political repressions" 14 April 1993, Khalida Yesenkulovna Mamanova was acknowledged as a victim of repressions and rehabilitated. Unfortunately, she was not given a chance to learn this news.

РЕЙХСТАГҚА
ТУ ТІККЕН
ҚАЗАҚ

Серікқали ДҮЙСЕН,

*Мемлекет тарихы институтының
жетекші ғылыми қызметкері,
педагогика ғылымдарының кандидаты*

Кеңестік заманда ресми тарихта Берлиндегі фашизмнің соңғы апаны Рейхстаг ғимаратына 1945 жылы Жеңіс туын тіккен екі жауынгердің аты жөні ғана жазылды. Олар – орыс ұлтының өкілі Михаил Алексеевич Егоров (1923-1975) және грузин ұлтының өкілі - Мелитон Варламович Кантария (1920-1993) болды. Кеңес Одағының басшысы И.В.Сталинге 1945 жылы мамырда солай хабарланды және тарихта солай жазылды. Кеңес Одағының Батыры атағы соларға берілді. Олардың жанына ешкімнің аты-жөнін қосқызбады. Ол өзгермейтін шындық деп саналды және кеңес халқының санасына солай сіңірілді.

Кеңестік дәуірде осы ерліктер туралы бірқатар ізденістер, зерттеулер жасалғанымен, Отан соғысы туралы том-том тарихи еңбектерге олардың ерліктері жазылмады, мойындалмады. КСРО құлағаннан кейін ғана көп шындықтың беті ашылып, кеш болса да батырлар ерлігі

бағаланды. Шын мәнінде Рейхстагтың бірінші қабатына, төбесіне ол екеуіне дейін қызыл ту қадаған белгісіз батырлар болды. Қазіргі уақытта Рейхстагқа бірі ерте, бірі кеш 20 -дан астам кеңес жауынгерлері ту қадаған деген дерек кездеседі.

Солардың бірі қазақ офицері – лейтенант Рақымжан Қошқарбаевтың (1924-1988) ерлігі 62 жылдан кейін мойындалды. Ол қазіргі Астана қаласының іргесінде сол кездегі Ақмола облысының Тайтөбе ауылында дүниеге келді. Төрт жасында анасынан айырылып, әкесі жалған саяси жаламен сотталып кетеді де, жас Рақымжан әке мен ана мейірімін көрмей жетім өседі. Тайтөбедегі балалар үйінде тәрбиеленеді. Мектептен кейін Балқаш қаласындағы фабрика-зауыт училищесінде оқып, мамандық алып, туған ауылына келіп еңбекке араласады. 1942 жылы әскерге шақырылады. Бірнеше ай Қазақстан мен Ресейдің бірқатар қалаларында әскери оқу-жаттығуға үйренеді. 1943 жылы Фрунзе қаласындағы әскери

МЕН МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫ КЕЗІМДЕ, ҰМЫТПАСАМ 1969 ЖЫЛЫ
Р.ҚОШҚАРБАЕВПЕН КЕЗДЕСУГЕ ҚАТЫСТЫМ. БАТЫРДЫҢ
ОСЫ ОҚИҒАНЫ ӘНГІМЕЛЕГЕНДЕ АЙТҚАН БІР СӘТІ ЕСІМДЕ
ЖАТТАЛЫП ҚАЛЫПТЫ. «ТӨРТ ЖЫЛҒА СОЗЫЛҒАН СОҒЫС
ЕНДІ **ЖЕҢІСПЕН** АЯҚТАЛАТЫНЫ БЕЛГІЛІ БОЛЫП,
АМАН-ЕСЕН ЕЛГЕ ОРЛАМЫЗ ДЕГЕН ҮМІТ ОЯНҒАН СӘТТЕ
ТИПТИ ӨЛГІҢ КЕЛМЕЙДІ ЕКЕН. БІРАҚ **БҰЙРЫҚТЫ**
ОРЫНДАУ КЕРЕК. РЕЙХСТАГ ЖАҚТАН ҚАРША БОРАҒАН
ОҚҚА ҚАРСЫ ЖЕР БАУЫРЛАП ЖЫЛЖЫҒАНДА
МАҢДАЙЫМЫЗҒА КІРПІШ ҰСТАДЫҚ. ОҚ МАҢДАЙЫМЫЗҒА
ТИСЕ ӨТКІЗБЕЙДІ ДЕГЕН ОЙ ҒОЙ. АЛ БАСЫМЫЗДА КАСКА
БАР. ОҚ АЯҚ-ҚОЛҒА ТИІП ЖАРАЛАНСАҚ ТА ӘЙТЕУІР ТІРІ
ҚАЛАМЫЗ ДЕГЕН ҮМІТ. СӨЙТІП ТАПСЫРМАНЫ **ГРИГОРИЙ**
ЕКЕУМІЗ АБЫРОЙМЕН ОРЫНДАДЫҚ».

училищеге оқуға, 1944 жылы қарашада Берлин бағытында шабуыл жасаған I Беларусь майданына жіберіледі.

Кеңес әскерінің 1945 жылы 16 сәуірден бастап Берлин бағытында шабуыл бастағаны белгілі. Тағдырдың жазуымен Р.Қошқарбаев та взвод командирі ретінде сұрапыл шайқастарға қатыса жүріп, Берлинге жетеді.

1945 жылы 30 сәуір күні батальон командирі оған жауынгерлерімен Рейхстагқа жетіп жеңіс туын қадауды тапсырды.

Жанталас

Рақымжан паналаған ғимарат пен Рейхстаг үйінің арасы 360 метр ашық алаң болатын. Көп қабатты ғимарат аумағын 5 мың неміс солдаттары қорғап тұрды. Әр қабат, терезе, қуыстардан бекінген жау әскері оқ жаудырып тұрды. Ғимарат аумағын бірнеше танк, зеңбіректер де қорғады. Жақын қашықтықтағы ұрыстарда қуаты мен тиімділігі күшті фаустпатрон, огнемет сияқты қуатты қарулары да көп болды. Жасырынар жер жоқ. Әредік бомба, снаряд қопарып тастаған шұңқырлар кездесетін. Жансауғалау мүмкін еместей көрінді. Р.Қошқарбаев осы «қанды метрлерді» 7 сағат бойы жерге жабыса

еңбектеумен өтті. Взвод жауынгерлері ішінен Григорий Булатов екеуі аман жетіп Рейхстагтың бірінші қабаттағы бір терезесіне кешкі 18.30-да бірінші болып қызыл туды қадайды. Осы ерлігі үшін ол жауынгерлік «Қызыл ту» орденімен марапатталды.

Бала күннен естелік

Мен мектепте оқушы кезімде, ұмытпасам 1969 жылы Р.Қошқарбаевпен кездесуге қатыстым. Батырдың осы оқиғаны әңгімелегенде айтқан бір сәті есімде жатталып қалыпты. «Төрт жылға созылған соғыс енді жеңіспен аяқталатыны белгілі болып, аман-есен елге ораламыз деген үміт оянған сәтте тіпті өлгің келмейді екен. Бірақ бұйрықты орындау керек. Рейхстаг жақтан қарша бораған оққа қарсы жер бауырлап жылжығанда маңдайымызға кірпіш ұстадық. Оқ маңдайымызға тисе өткізбейді деген ой ғой. Ал басымызда каска бар. Оқ аяқ-қолға тиіп жаралансақ та әйтеуір тірі қаламыз деген үміт. Сөйтіп тапсырманы Григорий екеуіміз абыроймен орындадық».

Р.Қошқарбаевтың Рейхстаг ғимаратына алғашқы болып жетіп ту қадаған ерлігін жауынгер достары, командирлері көздерімен көрді. Оның ерлігі туралы жазды да, бағалады да. Бірақ ол кеңестік жоғары басшылар тарапынан қолдау таппады. Басын ашып айтатын бір мәселе – мұндай ерліктің еленбеуіне, лайықты бағаланбауына орыс халқы кінәлі емес, тоңмойын кеңестік жүйе айыпты. Сөзіміз дәлелді болу үшін бірнеше деректерге жүгінейік.

Деректер сөйлейді

Белгілі орыс жазушысы Борис Горбатов «Герой штурма Берлина» деген естелігінде: «Пора кончать сравнивать наших воинов на орла и беркута. Какой орел, беркут может сравняться на казаха Кошкарбаева, который на моих глазах водрузил Знамя Победы на Рейхстаге. Несморя на сильный и ураганный огонь немцев» деп жазған.

АҚШ-тың «Нью-Йорк таймс» газеті 1945 жылдың 1 мамыр күнгі санында: «Кеңес қызыл туы Рейхстаг үстінде желбіреді» деген тақырыпта хабар жариялады. Оның соңы былай деп тұжырымдалыпты: «Кеңес әскері кеше Берлиннің әр үйін ерекше жанкешті шабуылдармен ала отырып, әкімшілік орталығына сұғына кіріп, Рейхстагқа жеңіс туын тікті. Бұл Гитлердің Кеңес Одағына лап қояр алдында тобырын жинап алып «Германияның қазір күш-қуатқа молыққаны сонша, енді оны бұдан былай ешқандай мемлекеттер одағы тізе бүктіре алмайды» деп күпсінген Рейхстагі ғой. Енді орыстардың Берлин қорғанысын құлатуы

мен жалпы Германияны тізе бүктіруге көп қалған жоқ сияқты. Сол от жалынды күндері Рейхстагқа екі жеңіс туының желбірегені белгілі. Біріншісін 150-ші Идрицк дивизиясының лейтенанты Рақымжан Қошқарбаев пен жауынгер Григорий Булатов 30 сәуір күні 15-00 шамасында халық туын; екіншісін басқа бөлімнің барлаушылары Егоров пен Кантария 1 мамырда сәске тұста Ставка туын тікті».

Көріп отырғанымыздай, Қошқарбаевтар Қызыл туды 30 сәуір күні күндіз, ал Егоров пен Кантария 1 мамыр күні күндіз қадады деп анық жазып отыр. Қазақ жауынгерінің жеңіс туын екеуінен 1 тәулік бұрын тіккенін американдық тілшілер ойдан шығарған жоқ, сол күндердегі кеңестік ресми ақпараттардан алды.

Сол ақпараттың бірі төмендегідей. 1945 жылы 3 мамырда Берлин қаласында шыққан 150-дивизияның «Воин Родины» газетінде осы оқиғаны былай жазыпты:

«Они отличались в бою!

Родина с глубоким уважением произносит имена героев.

Советские богатыри, лучшие сыновья народа. Об их выдающем подвиге напишут книги, сложат песни. Над цитаделью гитлеризма они водрузили знамя Победы.

Запомним имена храбрецов:

Лейтенант Рахимжан Кошкарбаев, красноармеец Григорий Булатов. Плечом к плечу вместе с ними сражались другие славные воины: Проваротов, Лысенко, Орешко, Почковский, Бреховский, Сорокин.

Родина никогда не забудет их подвига. Слава героям!» Бұл газет нөмірлері Ресей архивтерінде сақтаулы тұр.

Ерлік өнегесі

Соғыстан кейін Р.Қошқарбаевтың осы ерлігі туралы қазақстандық зерттеушілер, белгілі қаламгерлер көп жазды. Батырдың өзі де бірнеше кітап жазды. Бірақ Мәскеу билігінен аса алмады. Қазақстан басшылығы Р.Қошқарбаев ерлігін лайықты бағалауды өтініп Мәскеуге ұсыныс жасағанымен Л.И.Брежнев «Біз енді Отан соғысы оқиғасына оралмаймыз. Ол ескірген оқиға» деп тыңдамады.

Сондықтан Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жарлығымен 2001 жылы марқұмға «Халық қаһарманы» атағы берілді. Қазақ ұлты, барша қазақстандықтар батыр есімін әрқашан ардақтап, ерлік өнегесін жас ұрпақ тәрбиесінде пайдалануда.

KAZAKH WHO PLANTED A VICTORY FLAG OVER THE REICHSTAG

Serikkali DUYSEN,

Leading research scientist of the Institute of State History, Candidate of pedagogical sciences

The truth

In compliance with official history of the Soviet period, the names of two soldiers, who hoisted victory banner over the Reichstag in 1945, have been inscribed on its wall. Those soldiers were a Russian Mikhail Yegorov (1923-1975) and Georgian Meliton Kantariya (1920-1993). In May 1945 an official message with this information was sent to Joseph Stalin.

Both soldiers were awarded the title Hero of the Soviet Union; the list with heroes' names was not to be enlarged. Thus, this version of the events remained un-failing truth for Soviet people.

In Soviet times, heroic deeds of soldiers had been analyzed, a lot of historical works have been dedicated to this subject, and still, many facts have been concealed.

Justice was achieved only after collapse of the USSR, when heroes' feats were recognized. It turned out that before Yegorov and Kantariya, some twenty unknown heroes had hoisted battle banners all over the Reichstag building and on its roof.

Kazakh officer Lieutenant Rakhimzhan Koshkarbayev (1924-1988) was among those heroes. His heroic feat was recognized several decades later.

Rakhimzhan was born in the village Taytobe of Ak-mola region; having lost his parents at the age of four, Rakhimzhan became an orphan. He was brought up in an orphanage at his own village. After graduation from high school, he entered the factory-and-workshop school in the town Balkhash; subsequently he started working in his native village. In 1942 he was called up for military service.

He had been undergoing military training over a period of several months both in Kazakhstan and Russia. In 1943 he was sent to military school in Frunze, in November 1944 he found himself in the ranks of the first Belorussian Front.

And yet the truth is sole.

You can make sure of that, while familiarizing yourself with the facts.

On April 16, 1945 Soviet troops launched an offensive towards Berlin. Lieutenant Koshkarbaev took part in fierce battles and reached Berlin together with his platoon.

On April 30, 1945 the battalion commander gave soldiers an order to get to the Reichstag and hoist the banner!

A building where Rakhimzhan was staying and the Reichstag were separated by 360 meters of open space. The multistorey building was guarded by five thousand German soldiers; they were supported by motorized infantry and defense arsenal, including tanks, cannonry, panzerfausts with flamethrowers, which were conducting precise close-range battles. There was nowhere to hide. Here and there soldiers would stumble upon potholes, left after bombs and shells' explosions. It took Rakhimzhan Koshkarbayev seven hours to crawl those "bloody metres", clinging to the ground. He was not alone. The only survivors from their platoon, who reached their goal, were Rakhimzhan and Gregory Bulatov. They were the first to raise the red banner out of the window of the first floor of the Reichstag. Koshkarbayev was awarded the "Red Star" order for this heroic act.

In 1969, being a schoolboy, I attended a meeting with the legendary soldier. His words got engraved on my memory, "It was obvious that the war was coming to an end. I was really starting to hope that I might stay alive, and I really did not want to die; but orders are orders and I had to fulfill the one which was given to me. When we were crawling to Reichstag, clinging to the ground, German bullets were whistling over our heads; we were putting bricks on our foreheads to protect them from bullets. We were wearing our helmets. This is how we unwittingly survived".

Rakymzhan's friends and commanders became the first witnesses of his feat. It must be admitted that the heroic act of the Kazakh man from a far, unknown village has gone unnoticed and its value has not been recognized. We can not blame Russian people for it, as responsibility rests with the Soviet totalitarian regime and its basic principles.

A famous Russian writer Boris Gorbатов wrote in his memoirs, "The hero of the battle of Berlin", "It is time we ceased comparing our soldiers to eagles. What kind of eagle could be compared to Kazakh Koshkarbayev, who hoisted the Victory Banner over the Reichstag right before my very eyes, despite a hail of German fire!".

Proofs are available

The "New York Times" published an article in the issue dated May 1, 1945, "The Soviet Union hoisted the Red banner of Victory over the Reichstag." The article is finished with a statement, "Yesterday, as a result of bloody battles and fights for every building in Berlin, the Soviet troops entered the administrative building and raised Victory banner over the Reichstag. It was the very place where Hitler, having gathered all his associates before the attack on the Soviet Union, bragged, "Germany is such a powerful country that there is no military alliance which will be able to overthrow it."

At those days, two banners were hoisted over the Reichstag. The first national banner was raised on April 30 at 15.00 p.m. by the lieutenant of the 150th Infantry Division of the 3rd Shock Army of the 1st Belorussian Front Rakhimzhan Koshkarbayev and Gregory Bulatov; while the second banner was hoisted above Hitler's Headquarters on May 1 at noon by reconnaissance men from another squad, i.e. Kantariya and Yegorov".

As you can see, Koshkarbayev and Bulatov raised the Red banner on April 30, while Yegorov and Kantariya

did the same one day later. American correspondents have not perverted any facts as they drew information only from official Soviet sources.

An issue of the newspaper "Warrior of the Motherland", published in Berlin on May 3, 1945 read, "They distinguished themselves in battle! Motherland voices names of the heroes with profound respect. Soviet bogatyr are best sons of the nation. Books will be written and songs will be composed in honour of their outstanding feat. They raised the Victory Banner above the citadel of Hitlerism. Retain the heroes' names in your memory; they are Lieutenant Rakhimzhan Koshkarbaev and Red Army soldier Gregory Bulatov. Other glorious warriors, such as Provorotov, Lysenko, Oreshko, Pochkovsky, Brekhovsky and Sorokin were fighting side by side with them.

Motherland will never forget their heroism. Glory to the heroes!" This newspaper has been kept in the archive of Russia up to these days.

"We will not go back to a subject of the Great Patriotic war"

Some analysts and famous writers mentioned Koshkarbayev's feat after the war. The hero himself wrote several books. Kazakhstani government had applied to Moscow for due recognition of Rakhimzhan Koshkarbayev's heroism, but secretary general Leonid Brezhnev refused to consider the appeal and expressed his opinion the following way, "We will not go back to a subject of the Great Patriotic war now". Still, memory can be neither stopped, nor burnt out. Aspiration for rectification of injustice was called for by the necessity to pay tribute to the Hero, but it has never happened. However, it's a different story.

Raised to the rank of Heroes by the Decree of the President of Kazakhstan

In 2001 our Hero was awarded the title "Halyk Kakharmany" by decree of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev. Kazakhstanis revere the memory of Koshkarbayev, he is the role model for the younger generation, which is being brought up these days.

In May 2007 the Institute of Military History of the Ministry of defense of Russian Federation formally confirmed the fact that our fellow countryman Rakhimzhan Koshkarbayev raised the Red banner over the Reichstag.

Rectification of historical injustice became possible thanks to historian Bulat Asanov.

ДОЛГ ПЕРЕД ПРОШЛЫМ, ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕРЕД БУДУЩИМ

Майдан КУСАИНОВ,
комбриг поисковой бригады «Мемориальная зона»

Бойцы и командиры поискового отряда «Мемориальная зона» ЕНУ им. Л.Н.Гумилёва действуют по афоризму, взятому из избранных речей нашего Президента. Мы выполняем долг перед героическим прошлым солдат и офицеров, погибших за Отечество, и в то же время формируем в душах, сердцах студентов-бойцов отряда нравственные и духовные основы личности, которые так необходимы молодому поколению, кто будет воплощать заповеди Лидера нации в деле процветания Казахстана в будущем.

Как мы выполняем поставленные нашим президентом задачи, можно проследить по результатам 25-й летней деятельности отряда

Честь имеем

Прошёл 25-летний юбилей поискового отряда «Мемориальная зона». Поисковики эту дату не отмечали.

Архивный и полевой поиск ведется бескорыстно - просто выполняется долг перед памятью погибших за Отечество и для нас высшая награда - упокоившаяся душа погибшего или числящегося пропавшим без вести бойца и командира, фронтовая

судьба которого установлена и привязана к территории, где он принял последний бой.

И журналистам нужны показатели

Журналисты почему-то только в год 70-летия Великой Победы стали задаваться вопросами показателей поискового отряда за 25-летнюю деятельность. Вопрос застал врасплох.

Мы, как и более 800 поисковых отрядов стран СНГ, никогда не задумывались о показателях своей деятельности, да и ранее никто не задавался такими вопросами. Насколько вообще уместен здесь цифровой показатель? Какие цифры обозначать? Сколько исхожено по болотам и топям километров пути? Сколько пар обуви истоптано? Сколько изранено рук, при установке памятников, и сколько вообще их, памятников, своими руками созданы, установленны? Сколько привезено-увезено земли для мест и с мест захоронений во имя памяти? Сколько увидено солдат, уходящих в туманной дали? Где, какие каски хранятся и в скольких могилах захоронены воины?

Наверно, в этом вопросе присутствует некая кощунственность. Особенно странно этот вопрос слышать от журналистов. Ибо именно нормы морали, нравственности обществу нести должны они.

Но вопрос есть. И надо держать ответ. Держим.

Заново перелистывая дневниковые записи

Создана первая в Европе мемориальная зона «Надежда» площадью более 120 км² в 60 км. восточнее С-Петербурга.

Протяжённость трёх маршрутов мемориальная зона «Надежда» - 54 км.

На каждом маршруте установлены дорожные указатели, направляющие родных и близких к святым братским могилам, где ещё в годы Великой Отечественной войны были похоронены защитники Ленинграда, к памятным высотам и рощам, многократно переходившими из рук в руки в течение 867 дней и ночей в сражениях за Ленинград.

На маршрутах установлены памятные знаки и обелиски нового поколения с именами бойцов и командиров, похороненных в братских могилах, полковых и дивизионных кладбищах. Самый яркий обелиск «Звёзды-журавли» изготовленный в Астане, перевезен в плацкартном вагоне до Санкт-Петербурга и возведен у озера «Синявинское».

На элементах обелиска 77 имён бойцов и командиров казахстанцев - акмолинцев. По утверждению С-Петербургской интеллигенции, обелиск гениален для братских могил: с основания, словно из-под земли вырываются красные звёзды, плавно превращающиеся в белых журавлей. Авторы обелиска Ермеков Т.Т., Кусаинов М.К.

Кроме памятных знаков, обелисков и указателей на территории мемориальной зоны «Надежда» воссозданы фортификационные сооружения: противо-

танковый рубеж, наблюдательный пункт 310-й, 286-й, 372-й стрелковых дивизий, в проекте - воссоздание гати (колейной дороги по болоту) и низководного моста через речку «Чёрная» у бывшей деревни Тортолово, ДОТов из сборных железобетонных колпаков, сохранившихся на местах сражений.

Издан путеводитель по мемориальной зоне «Надежда», имеющийся в библиотеках С-Петербурга, Москвы, др. городах России, Белоруссии, Украины и, конечно, библиотеках городов Казахстана - «Мемориальная зона «Надежда», путеводитель, исторический формуляр, справочник. Серия. Книга вторая. Майдан Кусаинов.

Установлена фронтовая судьба двух тысяч шестьсот семи бойцов и командиров Великой Отечественной войны. Координаты братских могил, полковых и дивизионных кладбищ привязаны к военным и современным картам, обозначены дорожными указателями на маршрутах Зоны и закреплены на картах путеводителя «Надежда», книгах двух серий «Тайны Синявинских болот и высот», в серии «Фронтовая судьба солдата».

Обезврежено более 2000 мин, снарядов, миномётных мин, ручных и противотанковых гранат.

В послевоенные годы на местах сражений под Ленинградом каждую неделю погибало в среднем до семи подростков, взрослых людей. В настоящее время до сих пор ежегодно подрываются люди.

Пути длиною в жизнь

Командир поискового отряда «Мемориальная зона» провёл на Синявинских болотах и высотах - 406 дней и ночей; прошагал 12180 км пути.

Заместитель командира Виталий Фёдоров отдал тем же болотам 224 дней и ночей, прошагал 6720 км.

Каждый студент, боец отряда, за три поисковые экспедиции в среднем - провёл 42 дня и ночи; прошёл 1260 км.

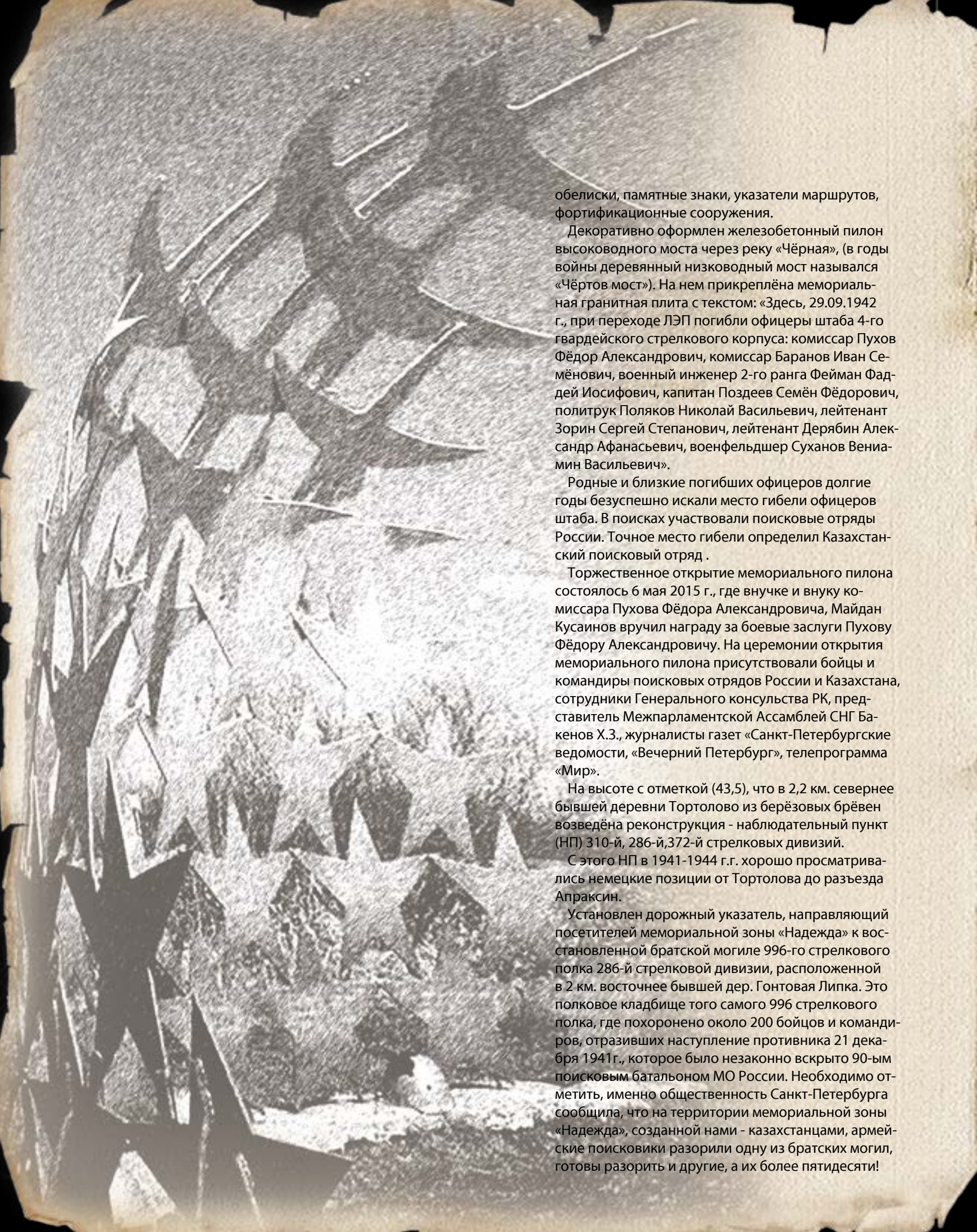
По результатам архивного и полевого поиска издано 4 книги. Настоящую школу патриотизма в составе поискового отряда «Мемориальная зона» прошло более 200 студентов Целиноградского инженерно-строительного института, Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.

Многие из них, ставшие впоследствии государственными, общественными деятелями, президентами строительных компаний, могут с достоинством сказать «Честь имею»!

Показатели поисковой экспедиции весны 2015 года

Поисковые работы в этом году проводились с 23 апреля по 11 мая. В составе объединённых отрядов «Мемориальная зона» ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва и «Майдан жолы» Павлодарского электролизного завода было 15 человек. Общее командование поручено мне.

Все, что было запланировано - сделано: возведены

обелиски, памятные знаки, указатели маршрутов, фортификационные сооружения.

Декоративно оформлен железобетонный пилон высоководного моста через реку «Чёрная», (в годы войны деревянный низководный мост назывался «Чёртов мост»). На нем прикреплена мемориальная гранитная плита с текстом: «Здесь, 29.09.1942 г., при переходе ЛЭП погибли офицеры штаба 4-го гвардейского стрелкового корпуса: комиссар Пухов Фёдор Александрович, комиссар Баранов Иван Семёнович, военный инженер 2-го ранга Фейман Фаддей Иосифович, капитан Поздеев Семён Фёдорович, политрук Поляков Николай Васильевич, лейтенант Зорин Сергей Степанович, лейтенант Дерябин Александр Афанасьевич, военфельдшер Суханов Вениамин Васильевич».

Родные и близкие погибших офицеров долгие годы безуспешно искали место гибели офицеров штаба. В поисках участвовали поисковые отряды России. Точное место гибели определил Казахский поисковый отряд.

Торжественное открытие мемориального пилона состоялось 6 мая 2015 г., где внучке и внуку комиссара Пухова Фёдора Александровича, Майдан Кусаинов вручил награду за боевые заслуги Пухову Фёдору Александровичу. На церемонии открытия мемориального пилона присутствовали бойцы и командиры поисковых отрядов России и Казахстана, сотрудники Генерального консульства РК, представитель Межпарламентской Ассамблеи СНГ Бакенов Х.З., журналисты газет «Санкт-Петербургские ведомости», «Вечерний Петербург», телепрограмма «Мир».

На высоте с отметкой (43,5), что в 2,2 км. севернее бывшей деревни Тортолово из берёзовых брёвен возведена реконструкция - наблюдательный пункт (НП) 310-й, 286-й, 372-й стрелковых дивизий.

С этого НП в 1941-1944 г.г. хорошо просматривались немецкие позиции от Тортолова до развязда Апраксин.

Установлен дорожный указатель, направляющий посетителей мемориальной зоны «Надежда» к восстановленной братской могиле 996-го стрелкового полка 286-й стрелковой дивизии, расположенной в 2 км. восточнее бывшей дер. Гонтовая Липка. Это полковое кладбище того самого 996 стрелкового полка, где похоронено около 200 бойцов и командиров, отразивших наступление противника 21 декабря 1941г., которое было незаконно вскрыто 90-ым поисковым батальоном МО России. Необходимо отметить, именно общественность Санкт-Петербурга сообщила, что на территории мемориальной зоны «Надежда», созданной нами - казахстанцами, армейские поисковики разорили одну из братских могил, готовы разорить и другие, а их более пятидесяти!

Наш официальный протест, написанный в администрацию г. Кировска (Ленинградская обл.) позволил вернуть останки бойцов и командиров на место. Это одна из достижений в деле сохранения памятных мест мемориальной зоны «Надежда».

Поисковыми отрядами России и Казахстана 7 мая 2015 года на Синявинских высотах похоронены останки 1164 бойцов и командиров, погибших за Ленинград. Установлено 31 имя по смертным медальонам.

Вновь засияли 5 обелисков и памятных знаков, 48 дорожных указателей.

Передано в дар библиотекам С-Петербурга, ко-

мандирам более 30 поисковых отрядов России, школе-гимназии им. Султана Баймагамбетова в г. Кировск Ленинградской обл., музеям «Прорыв блокады Ленинграда», «Пискарёвское кладбище» и общественным деятелям города более 60 книг.

Листая страницы дневниковых записей, подумалось вот о чем. Четверть века поисковых работ по восстановлению имен бойцов не просто не прошли бесследно. Я со своими ребятами ковал характер именно в этой работе. Мы не ждали благодарностей, мы все эти годы были в поиске самих себя.

Мы продолжаем искать и находить. Себя.

A DUTY TO THE PAST, A RESPONSIBILITY TO THE FUTURE

Maydan KUSAINOV,

brigade commander of the searching party "Memorial zone"

The 25th anniversary of the searching party "Memorial zone" is over. We, members of the party, have not celebrated the date.

We have been selflessly conducting both archival and field searches, fulfilling our duty to memory of those who died for their Motherland; the best reward for us is to know that a soul of the fallen or reported missing soldier and commander, whose fate got established and connected with the territory of his last battle, has found its resting place.

Journalists need rates as well

For some reason, journalists started posing questions about rates of the searching party over the 25 year activity only on 70th anniversary of the Great Victory.

We, just like more than 800 searching parties of the CIS member-states, have never considered our work rates; none has raised such questions ever before.

Journal notes have been checked ?all over again

The first memorial zone in Europe "Nadezhda" with an area of more than 120 km² has been created 60 km to the east of St.Petersburg.

Total length of three routes of the memorial zone "Nadezhda" is 54 kilometres.

Direction signs have been mounted along every

route; they guide relatives and friends to sacred common graves, where Leningrad defenders were being buried in the years of the Great Patriotic war, to memorial heights and groves, which had been changing hands over a period of 867 days and nights in battles for Leningrad.

Commemorative tokens and new obelisks with soldiers and commanders' names, buried in common graves, regiments' and divisional cemeteries, have been erected along the routes. The most noticeable obelisk "Stars-cranes", made in Astana, had been transported in second-class carriage up to St.Petersburg and erected by the lake "Sinyavinskoye".

Obelisk elements bear 77 names of Kazakhstani soldiers and commanders from Akmola region.

Besides commemorative tokens, obelisks and direction signs, following fortifications have been reconstructed in the memorial zone territory: anti-tank stopline, and observation post of the 310th, 286th, and 372nd rifle division; moreover, the project stipulates reconstruction of a log-road and low-level bridge over the River "Chernaya" by the former village Tortolovo, permanent fire positions constructed from ferroconcrete caps, which have been preserved in battle places.

A guide-book on memorial zone "Nadezhda" has

been published.

Fates of two thousand six hundred and seven soldiers and commanders of the Great Patriotic war have been established.

More than 2000 mines, shells, mortar bombs, hand and anti-tank grenades have been defused.

Lifelong path

The commander of the searching party "Memorial zone" spent 406 days and nights at Sinyavino swamps, and walked 12180 kilometres.

The commander deputy Vitalij Fedorov gave 224 days and nights to these swamps and walked 6720 kilometres.

On the average, during three searching expeditions every student, soldier of the party spent at the swamps 42 days and nights, walked 1260 kilometres.

Four books have been published on the basis of both archival and field searches.

More than 200 students of the Tselinograd Construction Engineering Institute, L.N.Gumilev Eurasian national university have passed through a true school of patriotism.

Many of them, having become state and public figures, presidents of construction firms, can say with dignity "An honor, to be sure!"

Rates of the searching expedition in spring 2015.

This year searching works had been conducted from April 23 until May 11. A joint team of two parties, i.e. "Memorial zone" of L.N.Gumilev ENU and "Maydan zholy" of the Pavlodar electrolysis factory, consisted of 15 members. .

All scheduled tasks were accomplished, i.e. obelisks were erected, commemorative tokens and route guides were mounted, and fortifications were reconstructed.

Ferroconcrete pylon of the high-level bridge over the river "Chernaya" (in the war years this timber low-level bridge had been called "Chertov most" ("The devil's bridge") was decoratively designed. A memorial granite plaque was attached to the bridge, it bears following text "Here, 09.29.1942, officers of the 4th Guards rifle corps' staff fell while crossing PTL: commissar Fedor Aleksandrovich Pukhov, commissar Ivan Semenovich Baranov, military engineer II rank Faddey Iosifovich Feyman, captain Semen Fedorovich Pozdeyev, political instructor Nikolay Vasilevich Polyakov, lieutenant Sergey Stepanovich Zorin, lieutenant Aleksandr Afanasevich Deryabin, and medical assistant Veniamin Vasilevich Sukhanov".

For many years relatives and friends of the fallen officers had been unsuccessfully trying to find location of staff officers' death. Searching parties from Russia were taking part in the searches, but precise location of death was established by Kazakhstani searching party.

Ceremonial opening of the memorial pylon was

held on May 6, 2015, where award for services in battle, rendered by commissar Fedor Aleksandrovich Pukhov, was handed to his granddaughter and grandson. Soldiers and commanders of searching brigades from Russia and Kazakhstan, workers of the Consulate general of the RK, representative of the CIS Inter-Parliamentary Assembly Kh.Z. Bakenov, journalists of the newspapers "St. Petersburgskie vedomosti", "Vecherniy Peterburg", and TV programme "Mir" attended ceremony of the memorial pylon opening.

An observation post made of birchen logs of the 310th, 286th, and 372nd rifle divisions was reconstructed at the height (marked 43,5), it's 2,2 kilometres to the north of the former village Tortolovo.

In 1941-1944 German positions from Tortolovo up to Apraksin crossing had been visible from this observation post.

A direction sign, guiding visitors of the memorial zone "Nadezhda" to a restored common grave of the 996th rifle regiment of the 286th rifle division, located 2 kilometres to the east of the former village Gontovaya Lipka, was mounted. It is a regimental cemetery of the 996th rifle regiment, where about 200 soldiers and commanders, who repulsed the enemy attack on December 21, 1941, were buried. The cemetery was illegitimately opened up by the 90th searching party of the Ministry of Defense of Russia. It should be noted that the public of St.Petersburg informed us that army searchers have rifled one of the common graves in the territory of the memorial zone "Nadezhda", created by us, Kazakhstani people, and that they were ready to do the same with other graves, whose number amounts to more than 50. Our formal protest, sent to administration of the town Kirovsk (Leningrad region), let us return soldiers and commanders' remains to their rightful location. It is one of the achievements in the process of preserving memorial places of the memorial zone "Nadezhda".

On May 7, 2015 searching parties of Russia and Kazakhstan buried remains of 1164 soldiers and commanders, fallen for Leningrad, at Sinyavino heights. Thirty-one names were established with the help of identification tags.

The initial shiny state of five obelisks, commemorative tokens, and forty-eight direction signs was recovered.

More than sixty books were granted to libraries of Russia.

When I was turning over journal pages, it occurred to me that a quarter of a century of searching works on establishing soldiers' names have not been in vain. Together with my guys I have been forging character in this work. We have never expected gratitude, all these years we have spent in searches for ourselves.

We keep searching and discovering ourselves.

ПАМЯТИ АЛТЫНШАШ

*Я родом сам с цветущей Украины...
И дороги мне берега Днепра.
Там с песней на пшеничные равнины
Нисходят голубые вечера.
Но кажется, что в знойном Казахстане,
Я, как она, родился, жил и рос...
Я вижу рядом, в дымчатом тумане,
Ее глаза, улыбку, прядь волос.
Седой акын по вечерам в ауле*

*Под звуки домбры песню пропоет,
Как шла она под вражеские пули
И в смертный час сказала нам:
- Вперед!
Спокойны будут горные долины,
И в прошлое уйдет войны гроза.
Сквозь листья, падающие с вершины,
Нам улыбаются ее глаза...*

Казахстанский поэт Бахытжан Канапьянов в одной из поездок в Чернобыльскую зону в библиотеке Союза писателей Украины обнаружил стихотворение Михаила Левченко, опубликованное в дивизионной газете «Патриот Родины» в военном 1944 году.

Автора строк найти удалось.

Михаил Александрович Левченко родом из Полтавы, начал войну рядовым, закончил сержантом. Был полковым разведчиком, литературным сотрудником дивизионной газеты 4-го Украинского фронта. Имеет ранения и боевые награды. Доктор филологических наук, профессор Одесского университета. Найти его помог выпускник университета, украинский поэт Анатолий Славута-Логвиненко.

Письмо Михаила Левченко

«Мое стихотворение было написано по горячим следам подвига Алтыншаш Нургажиновой, непосредственным очевидцем которого был я сам. Дело в том, что я, тогда сотрудник газеты «Патриот Родины», оказался среди группы солдат и офицеров, окруженной фашистами (по-моему, это было где-то под Катовицами). Положение было аховое. И вот тогда маленькая казахская девушка вышла вперед и организовала оборону. Мы пробились из окружения, но Алтыншаш поплатилась жизнью. Посмертно она была представлена к званию Героя Советского Союза. Позже ее родителям вручили мое

стихотворение. Прошли годы, время стерло некоторые подробности этого события, но в моей памяти образ героической казахской девушки, спасшей мне жизнь, остался навсегда».

Поиски продолжились

Гвардии лейтенант Нургажинова Алтыншаш Ускенбаевна родилась в 1924 году в Москве. В Красной Армии с августа 1941 года. Призвана Сталинским райвоенкоматом города Москвы. Воевала на Центральном, Воронежском и Украинском фронтах.

В декабре 1942 года была ранена. Затем - санчасть 24-й отдельной механизированной бригады 1-й танковой армии в ноябре 1943 года. В 1944-м - после госпиталя, - комсорг 1-го батальона 835-го стрелкового полка 237-й стрелковой дивизии.

Вновь госпиталь. И вот, наконец, с июля 1944 года - комсорг 2-го батальона 207-го стрелкового полка 70-й стрелковой дивизии. Именно того батальона, где служил Михаил Левченко. Погибла 2 октября 1944 года. Захоронена на северо-западной окраине населенного пункта Гуто-Полянск Лукмянского района Краковского воеводства в Польше. Посмертно награждена орденом Красной Звезды.

Эти подробные факты биографии короткой, но героической судьбы Алтыншаш Нургажиновой без какого-либо лирического отступления публикуются с надеждой и ожиданием: отзовутся родные и близкие Алтыншаш, ее однополчане по трем легендар-

ным фронтам.

В Москве на Большой Полянке, в доме № 19, в квартире 13, где до войны жила Алтыншаш со своими родителями, давным-давно проживают совсем другие люди. Нет даже самого обыкновенного квадратика фотографии Алтыншаш Нургажиновой, чтобы можно было более полно представить ее лицо, ее образ.

И только незатейливое стихотворение юного Михаила Левченко, написанное в октябре 1944 года констатирует тот факт, что она действительно подбила два вражеских танка, и ценой своей жизни спасла раненых бойцов. Да что там танки!.. Уму непостижимо - каждый раз после очередного ранения вновь бросаться в самое горнило войны.

Нам так представляется, что каждый, кому доведется узнать о подвиге нашей соотечественницы, ни разу не видя ее фотографии, не зная ее лица, захочется преклонить перед ней колени, перед юной Алтыншаш, сестренки Али и Маншук. И пусть на душе у каждого возникнет щемящее чувство досады, что вместо высокого звания Героя Советского Союза ее посмертно наградили боевым орденом Красной Звезды. Разве в этом суть? Важно, что мы знаем о твоём подвиге, Алтыншаш.

Как много переплетается в ее до боли короткой судьбе! Москва, Россия спустя столько лет узнают о тебе. Лучше поздно, чем никогда. Солнечное имя твое, Алтыншаш, в памяти народной!

LIBERATOR WARRIOR. FOR CENTURIES

Marshal Vasily Ivanovich remembered in his book "The End of the Third Reich": "From the Landwehr Canal to Foss strasse and the Reich chancellery, in the underground which hid Hitler was no more than four meters. Small groups of guard went to the line of attack. There was calm before the storm - worryng, tense atmosphere. And then suddenly a child was crying in silence broken only by the crackling fire. As if from somewhere out of the ground, child's voice sounded invocatory: "Mutter, mut-ter ..."

Creeping was dangerous to the curved bridge. The area in front of the bridge was shoted by machine guns and automatic guns, not to mention about the mines and land mine hidden under the asphalt surface. Machine gun fire crackled. Sergeant Massalov crept forward like a leaf clinging to the asphalt surface, sometimes hiding in the shallow craters from shells and mines. The child was calling his mother insistently. It's been a few more minutes. For a moment machine guns of enemy was silenced. With bated breath, guards were waiting for the vote of child, but it was quiet. They also waited about five, ten minutes .... And then they heard:

- Attention! I am with a child. Cover me by fire. The machine gun on the right, on the balcony of the house behind the columns. Stop his mouth! ..

Artillery preparation was started at that time. Thousands of shells and thousands of mines as it covered the exit of a Soviet soldier from the zone of death with the three-year-old German girl in his arms"

It was sergeant Nicholay Massalov, a native of the Kemerovo region. He became the prototype of the monument to the Liberator Warrior in Treptow - park in Berlin in 1950. The sculptor was Yevgeny Vuchetich.

The family of Masalov had four sons. And they returned from the front alive! It was a unique case. In 1969 Nikolai Ivanovich honorary citizen of Berlin. Himself soldier in the act did not see anything heroic deed.

The world-famous Soviet memorial complex in Treptow Park in Berlin, where are buried more than seven thousand Soviet soldiers - a figure of the Soviet soldier in one hand which - a sword that cuts the fascist swastika, on the other hand- German girl who was saved out of the ruins of Berlin by Soviet soldier. The total height of the monument is about 30 meters. It was April 30, 1945.

The legendary Marshal Chuikov told about Masalov's heroic deed .

Since 1990 Germany, in accordance with the Agreement between Federal Republic of Germany and the Soviet Union not only monitor the status of Soviet monuments there were three, but if it needed to restore.

Expenses carried by Germany itself. And it continues today.

In October 2003, the sculpture was dismantled and sent for restoration. This fact was attracted the attention of the public and the media. But in spring 2004 the monument to the Soldier liberator warrior, who symbolizes the victory of the Soviet Army over fascism, was returned to its original place.

Monument celebrates the 65 years anniversary in this year.

KHAN'S HELMET OF THE GOLDEN HORDE MAHMUD ZHANIBEKOV ARE STORED IN THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART IN THE UNITED STATES.

Name of the scientist who made a point is Leonid Bobrov, Doctor of Historical Sciences. He made this announcement at the scientific and practical conference "The history of the Kazakh khanate in the museum rarities" in Kokshetau.

According to his version, researchers - historians of the United States have recognized the fact that the helmet can belong to Khan of the Golden Horde Zhanibek. This proves an inscription in Arabic in the lower part. It reads as follows: "The victorious sultan Mahmud Janibek."

This helmet for its historical value is ranked in the top five among 84 helmets founding in Kazakhstan

ШЛЕМ ХАНА ЗОЛОТОЙ ОРДЫ МАХМУДА ЖАНИБЕКА ХРАНИТСЯ В МУЗЕЕ ИСКУССТВА «МЕТРОПОЛИТЕН» В США.

Имя ученого, озвучившего версию - Леонид Бобров, доктор исторических наук. С этим заявлением он выступил на прошедшей в Кокшетау научно-практической конференции «История Казахского ханства в музейных раритетах».

По его словам, исследователи - историки США свидетельствуют факт того, что шлем может принадлежать хану Золотой Орды Жанибеку. Это доказывает надпись на арабском языке в нижней его части. Она гласит: «Победоносный султан Махмуд Жанибек».

Этот шлем по своей исторической ценности входит в первую пятерку среди 84 шлемов, найденных в Казахстане.

THE UNIQUE DOCUMENTS ABOUT THE HISTORY AND CULTURE OF KAZAKHSTAN WERE FOUND FROM CHINA AND EGYPT.

Documentary evidence proves the existence civilization of high culture in the territory of modern Kazakhstan. Archival sources are available, but they are subject to systematize and study. Scientists said about this at the international scientific-practical conference "Kazakh khanate: education, establishment and history."

В КИТАЕ И ЕГИПТЕ НАЙДЕНЫ ДОКУМЕНТЫ О КУЛЬТУРЕ КАЗАХСТАНА

Документальные данные свидетельствуют о существовании на территории современного Казахстана цивилизации высокой культуры. Архивные источники доступны, но они подлежат систематизации и изучению. Об этом говорилось учёными на международной научно-практической конференции «Казахское ханство: образование, становление и история».

EXCAVATION OF THE ANCIENT SETTLEMENT

Scientific research archaeological expedition led by scientist and archaeologist Alexander Podushkin (South Kazakhstan region) went to excavating of the ancient settlement Kangui nobility. Kazakh and foreign scientists work on the expedition. The results of the expedition will be announced on arrival.

ВСКРЫТИЕ ПОГРЕБЕНИЯ

Научно-исследовательская археологическая экспедиция под руководством ученого-археолога Александра Подушкина (Южно-Казахстанская область) отправилась на вскрытие погребения кангуйской знати. В составе экспедиции работают как казахстанские, так и иностранные ученые. Результаты экспедиции будут обнародованы по прибытии.

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ИСТОРИЯ СТАЛИНИЗМА»

ЕКАТЕРИНБУРГ (РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ),

14-17 ОКТЯБРЯ 2015

Тематика конференции «После Сталина. Реформы 1950-х годов в контексте советской и постсоветской истории». Организаторы конференции: Совет при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека; Международное историко-просветительское, благотворительное и правозащитное общество «Мемориал»; Государственный архив Российской Федерации и другие.

Рабочие темы конференции:

- предпосылки и реализация послесталинских реформ;
- судьба реформ в 1960-1980-е годы; идея реформ в советском обществе;
- сталинизм и десталинизация как идеологические конструкторы в постсоветских государствах в 1990-2000-е годы.

Заявку на участие (ФИО, место работы и должность, городской и мобильный телефоны, электронная почта) и тезисы (1500 знаков) принимает оргкомитет конференции на адрес: sharovalova@ycenter.ru до 1 сентября 2015. <http://urokiistorii.ru/node/52660>

**ТАРИХ
ТОҒЫСТЫРҒАН,**

**ТАҒДЫР
ТАБЫСТЫРҒАН**

**КАЗАХСТАН -
КОЛЫБЕЛЬ ЦИВИЛИЗАЦИИ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВА**